

T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KULALI NÜZÛLÎ DÎVÂNÎ'NDA TASAVVUF

OĞUZ ERDOĞAN

DOÇ. DR. KENAN ERDOĞAN

MANİSA

2008

ÖZET

Yaptığımız bu çalışma, Yunus takipçisi mutasavvıf bir Halvetî şair olan Kulalı Mustafa Nüzûlî'nin divanındaki dinî tasavvufî unsurların incelenmesi üzerinedir.

Çalışma esnasında iki parçadan oluşmuş divan önce okunup irdelenmiştir. Çeşitli lügat ve kaynaklardan yararlanılmış ve çalışmanın ortaya konmasında doğrudan ve dolaylı olarak bilgi aktarımları yapılmıştır.

Çalışmanın “Giriş” bölümünde kısaca Nüzûlî'nin hayatı, divanı ve şiir anlayışı üzerinde durulmuştur. Bu bölümde Nüzûlî'nin doğumu ve doğduğu yer; tarikatı ve tarikat silsilesi hakkında bilgi verilmiş; şiirlerinin muhteva ve şekil bakımından kısa değerlendirilmesi yapılmıştır.

Daha sonra Doç. Dr. Kenan Erdoğan'ın, eserin dört nüshasından yararlanarak yayınlamış olduğu Kulalı Mustafa Nüzûlî Divanı(Manisa 2004) esas alınarak divandaki dini ve tasavvufî unsurlar belli bir düzen içinde işlenmiştir. Söz konusu dinî ve tasavvufî unsurlar incelenirken özellikle metot bakımından, daha önceden çeşitli araştırmacılar tarafından yapılmış divan incelemelerinden faydalanılmıştır

Tasavvufî kavramlar incelenirken tarikat ile ilgili unsurlar ayrı bir başlık altında toplanmıştır. Ayrıca divanda geçen bazı mutasavvıf şahsiyetler hakkında kısa bilgi verilmiştir.

Çalışmanın son bölümünde ise Kaynakça'ya yer verilmiştir. Söz konusu kaynakçada doğrudan ya da dolaylı olarak yararlanılan Kaynaklar alfabetik olarak sıralanmıştır.

ABSTRACT

This study is related with the islamic mysticisim component of Kulalı Mustafa Nüzûlî collected poems.

The collected poems (divan)that are two part are read and scrutinized.During the study, we studied with lots of book and dictionary to get information.Then we used them directly and indirectly to put forward the study.

In the introduction part, Nüzûlî life, style of poem are started and the birth of Nüzûlî ,the place he born,his relative are informed ,the contents and forms of his poems are criticized.Than Kenan ERDOĞAN's book that is written by making use of Nüzûlî's three copies of book is taken basic and religious and sufic components are worked in definite order.

While searching those components we benefit from some studies that are done by the researchers .Especially we used the methods created.

While searching the mystic concepts the elements of dervish order are collected under the different little furthermore ,lives of important people who are mentioned above are given.

In the last part of the study bibliography is given.Bibliography in question written systematically.

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Kulalı Nüzûlí Dîvânı’nda Tasavvuf” adlı çalışmanın tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

17/07/2008

Oğuz ERDOĞAN

ÖNSÖZ

Millet olarak dünyanın en büyük kültür miraslarından sayılabilecek bir mirasa sahibiz. Milletimiz, yaşadığı coğrafyalarda, etkileşim içerisinde bulunduğu kültürlerden aldıklarıyla muazzam bir kültür altyapısına sahip olmuştur. Kazanımı yüzyıllar süren kültürümüz çeşitli kültürlerden aldıklarını bünyesinde eritecek kadar da güçlü ve millidir.

Ancak bu kültür mirasına vukufumuz olması gerekenden çok uzaktadır. Genç nesillerle sahip olduğumuz bu kültür arasında köprü vazifesi görecektir. Genç nesillere bu mirası tanıtabilecek çalışmalar yapılmalı, onların kültürümüzü tanımaları ve sahiplenmeleri sağlanmalıdır.

Bu çalışma, insanımız ile kültürümüz arasında mütevazı bir köprü olabilme amacını gütmektedir. Bu çalışmayla yukarıda belirttiğimiz önemli vazifeye hizmet etme noktasında biraz olsun katkımız olur ise kendimizi bahtiyar hissedeceğiz.

Çalışmamız Kulalı Mustafa Nüzûlî'nin divanındaki tasavvufî unsurların incelenmesi üzerinedir. 18. yüzyılın ilk yarısında eser vermiş olan Nüzûlî, ciddi bir din ve tasavvuf bilgisine sahip olan bir tekke şairidir.

Klasik Edebiyatta ve Tekke-Tasavvuf Edebiyatında adını pek duymadığımız bir kişilik olan Nüzûlî, içeriği açısından kayda değer şiirler üretebilmiştir.

Her ne kadar vezin ve kafiye açısından bir takım hatalar yapmış ise de şiirleri o dönemin tasavvuf anlayışını yansıtmıştır. Hemen bütün şiirleri ciddi bir din ve tasavvuf bilgisi taşıyan Nüzûlî, bu şiirlerinde din, tasavvuf ve tarikatla ilgili önemli mesajlar vermiştir.

Teknik açıdan tenkit edilebilecek yönleri olan Nüzûlî'nin şiirleri muhteva bakımından olgun bir seviye gösterirler. Divanında çeşitli şairlerin şiirlerine yazdığı tahmisler onun nasıl bir çevrede yetiştiğini ve kimlerden etkilendiğini gösterir.

Bu çalışma elbette kusursuz bir çalışma değildir. Verilen bilgiler ileride tashih edilebilir. Bu durumu bilimin bir gereği olarak görüyoruz.

Bu çalışmanın yapılmasında desteğini esirgemeyen, Nüzûlî'yi bize ciddi anlamda ilk tanıtan değerli hocam Doç. Dr. Kenan Erdoğan'a ve çalışmanın tamamlanmasında desteğini esirgemeyen eşim Elif Erdoğan'a teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

OĞUZ ERDOĞAN

16 HAZİRAN 2008

FATİH/İSTANBUL

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
YEMİN METNİ	III
ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	1
TASAVVUF	6
TASAVVUF VE TASAVVUFUN GAYESİ	6
TASAVVUFUN MENŞEİ.....	7
DİNÎ TASAVVUFÎ TÜRK EDEBİYATI	7
TASAVVUFUN TÜRKLER ARASINDA YAYILIŞI	8
ANADOLU'DA TASAVVUF	10
DİNÎ TASAVVUFÎ UNSURLAR- İNCELEME	14
İDİN	14
1.Allah	14
2.Melekler	25
3.Kitaplar	25
4.Peygamberler	27
5.Ayet-Hadis	41
6.Dört Halife	51
7. Mutasavvıf Şahsiyetler.....	56
8.Ahiret İle İlgili Mefhumlar	63
9.Miraç	69
10.Önemli Gün ve Geceler	72
11.Ecel-Ölüm	73
12.İbadet	75
13.Sevap ve Günah	77
14.Şeytan	78

15.Ehl-i Beyt	81
16.Diğer Dinlerle İlgili Mefhumlar	82
17.Münkir-Münafık	83
II. TASAVVUF	85
A.VAHDET-İ VÜCÛD	87
1. Vahdet – Kesret	87
2. Mâsivâ	95
3.Tecellî	96
4.Cemal-Didâr	98
5.Nişân-Bî-nişân	100
6.Pinhân-Nihân	101
7.Sır	101
8.Gönül	103
9.Aşk	108
10.Anâsır-ı Erba’â	122
11.Kendini bilmek	123
12.Cân	124
13.Ruh	127
14. Vücûd (Ten, Cism, Beden)	128
15.Akıl	130
16.Nefis	131
B.BEZM-İ ELEST	134
C.TEFERRÛC	137
D.YARATILIŞ	138
E.DEVİR	142
F.TASAVVUFÎ MERTEBELER VE KAVRAMLAR	145
1.Dört Kapı–Kırk Makam (Şeriat, Tarikat, Marifet, Hakikat)	145
2.Seyr u Sülûk	152
3.Yakîn	156
4.Fena Makamları	157
5.Terk	161
6.Sabır	162

7. Nazar	163
8. Nâz-Niyâz	165
9. Sekr-Sahv	166
10. Himmet	166
11. Mana	167
12. Fakr	168
13. İnyet	169
14. Hicab	170
15. Tasarruf	171
16. Mücahede	172
17. İhsan	172
18. Kanaat	173
19. Şükür	173
20. Zühd	174
21. Velayet	175
22. Riyazet	176
23. Sıdk-İhlâs	176
24. Ene'l Hak	177
25. Dünya	179
26. Firak-Vuslat	181
27. Tecrid	183
28. Tevbe	184
29. Ubudiyet	185
30. Hikmet	186
31. Nefes	187
32. Tevekkül	188
33. Rûya	189
34. Yetmiş İki Millet	189
35. Hayrân	189
36. Melâmet	191
37. Halvet	191
38. Hâl	193

39. Cân Gözü	194
40. Cân Kulağı	195
41. On Sekiz Bin Âlem	196
42. Havf-Reca	196
43. Telkîn	197
44. Lâ-İllâ	198
G.TARİKATLE İLGİLİ MEFHURLAR	199
1. Mürşid	199
2. Pîr	202
3. Derviş	204
4. Tâlib – Mürîd – Sâlik – Vasıl	207
5. İrşad	208
6. İkrâr	209
7. Semâ	210
8. Dergâh – Tekye – Zaviye	210
9. Cübbe – Destar	211
10. Asa – Hırka – Pelas – Şal – Tac	211
11. Meydan	213
12. Zikir	215
13. Edeb	219
SONUÇ	221
KAYNAKÇA	223

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
bkz.	bakınız
C.	Cilt
Derg.	Dergisi
H.	Hicrî
Haz.	Hazırlayan
İst.	İstanbul
M.	Miladî
Ölm.	Ölümü
s.	sayfa
Vb.	ve benzeri
yy.	yüzyıl

GİRİŞ¹

Divanını incelediğimiz Nüzûlî'nin asıl adı Mustafa'dır. Mustafa Nüzûlî Efendi'nin hayatı hakkında pek fazla bilgi yoktur. Divanını yayınlayan Doç. Dr. Kenan Erdoğan, onun "Kulalı" olarak anılıp, meşhur olduğunu belirtirken aslen Lazkiye'den gelme olduğunu ifade etmiştir. Lazkiye Denizli'de bulunan "Leodikia" harabelerinin eski ismidir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Doç. Dr. Kenan Erdoğan, birinci divanın tertip edildiği 1707 tarihinden yola çıkarak, onun doğumunun 1670 yıllarından sonra olabileceğini ihtiyatla belirtir. Babasının adı Seyyid Mustafa Çelebi, dedesinin ise Şeyh Hacı Musa Efendi olduğu birinci ve ikinci divanın sonlarında bulunan kayıtlardan anlaşılmaktadır. Yine bu kayıtlardan soyunun Hz. Muhammed'e dayandığını söyleyebiliriz. Divan içinde Nüzûlî mahlasının yanında "Seyyid" mahlasını kullanması bu durumu destekler mahiyettedir.

Divanındaki bazı şiirlerinden anlaşıldığına göre Nüzûlî Efendi önce Elmalılı Ümmi Sinan'ın oğlu Şeyh Süleyman'a bağlanmış, daha sonra Kula'ya gelerek, Abdullah el-Kulavî el Lazkiyevî diye anılan Kula'da gömülü olan aslen Lazkiyeli Abdullah Efendi'ye intisap etmiştir.

Doç. Dr. Kenan Erdoğan, onun nasıl bir tahsil gördüğüne dair bilgi olmadığını belirtir. Nüzûlî 2. divanın 12. şiirinde Hacı Bektaş, Mevlana Muhyiddin Arabî, Gazali, Şeyh Bedrettin gibi tasavvufun önde gelen isimlerinin meşhur eserlerinin okunmasının önemli olmadığını, gönül kitabının okunması gerektiğini söyler. Doç. Dr. Kenan Erdoğan bunun, onun düzenli bir eğitim almadığına yorumlanabileceği gibi, alçak gönüllü bir şahsiyet oluşuna da bağlanabileceğini söyler. Bununla birlikte şiirleri incelendiğinde Nüzûlî'nin dini ilimleri ve tasavvuf şiirini iyi bildiği söylenebilir.

Nüzûlî yoğun bir tasavvufî muhit olan Kula'da pek çok şiirinde övgülerle bahsettiği Halveti tarikatına girmiştir. Nüzûlî'nin divanında bulunan (140) numaralı şiirde onun tarikat silsilesi Şeyh Abdullah El Kulavî El Lazkiyevi'den Seyyid Yahya Şirvani'ye hatta kendisine kadar mevcuttur.

---

¹ Nüzûlî'nin hayatı edebi kişiliği ve divanı hakkında bilgi veren bu bölüm Kenan Erdoğan, *Kulalı Mustafa Nüzûlî Efendi Divanı*, Manisa 2004 adlı kitabından özetlenerek hazırlanmıştır.

Divanda bir iki yerde ismi geçen Ümmi Sinan oğlu Süleyman Efendi bu silsile içinde yer almaz. Bu, Nüzûlî'nin ondan icazet alamadan vefat etmesiyle açıklanabilir.

Nüzûlî'nin ölüm tarihi V. M. Kocatürk ve M. Tahir'e göre 1744 – 5'tir. Nüzûlî Kula'da vefat etmiştir. Bursalı M. Tahir'e göre kabri dergâhının yanındadır ve ziyarete açıktır.

Nüzûlî'nin iki divandan oluşan bir mürettep divanı vardır. Divanın üç yazma nüshası vardır. Bunlar V.M. Kocatürk'ün elinde bulunduğu söylenen hariç Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan (Yazma bağışlar bölümü, No: 1274) nüsha ile Koyunoğlu Müzesi'nde (Konya) (12258) ve Sadberk Hanım Müzesi'ndedir. (442) Ayrıca divanın matbu nüshası da mevcuttur. Bu matbu divan 1892'de istinsah edilerek, 1912 yılında İstanbul'da Şeyh Mehmet Emin Tevfik tarafından Ahmed Kamil matbaasında eski yazıyla bastırılmıştır. 112 sayfadan oluşmuştur.

Nüzûlî'nin dili oldukça sade ve anlaşılır bir dildir. Bugün bile birçok şiiri kolaylıkla anlaşılabilir. Nüzûlî bir tasavvuf şairidir. Bu nedenle şiirlerinin hemen hepsi tasavvuf içeriklidir. İşlemiş olduğu başlıca konular dünyanın faniliği, edep erkân öğrenmek gerektiği, insanın aslını unutmaması gerektiği ve özellikle ilahi aşk vs. dir.

Şiirlerini, zaman zaman arkaik kelimelere yer vererek ve mahalli söyleyişlerden yararlanarak nazmetmiştir.

Kulalı M. Nüzûlî'de mutasavvıf şairlerin genelinde olduğu gibi mana ön plandadır. Divanında yer alan aruzla yazılmış şiirlerinde vezin hataları hemen göze çarpmaktadır. Vezni ikinci plana attığı gayet açıktır. Şiirlerini aruz ve hece veznini düzen ve plan dâhilinde değil, işine geldiği gibi kullanmıştır. Bazı şiirlerinin heceyle mi aruzla mı yazıldığını anlamak oldukça güçtür. Aruzla yazdıklarında zihaf ve imale hatta med kusurları oldukça fazladır. Doç. Dr. K. Erdoğan, Nüzûlî'nin divanını yayınladığı kitabında şiirlerinin teknik analizini yapmış ve aruz kusurlarını ve vezin karışıklıklarını dipnotlarla belirtmiştir. Doç. Dr. K. Erdoğan, divanda bulunan 309 şiirin 156'sının aruz, 152'sinin ise heceyle yazıldığını tespit etmiş olmakla birlikte bir tanesinin ise heceyle mi aruzla mı yazıldığını veznin bozuk olmasından dolayı tespit edilemediğini belirtmiştir. Nüzûlî kafiye konusunda da vezinde olduğu titiz davranmaz. Şiirlerinde yer yer kafiye kusurlarına rastlanır.

Nüzûlî tarikat ehli mutasavvîf bir kişilik olduğu için onun mensup olduğu Halveti tarikatıyla ilgili burada kısa bilgi vermenin yerinde olacağı düşüncesindeyiz.

HALVETİYYE²

Ebû Abdullah Sirâcüddin Ömer b. Ekmelüddin Halveti (Ö.800/1397) tarafından kurulmuştur. Ömer Halvetî'nin şeyhi amcası Kerîmüddin Halvetî'dir. O da İbrahim Zâhid Gîlânî (ö.700/1300)'nin iki halîfesinden biridir. Bu yüzden Halvetiyye, Zâhidiyye'nin bir koludur. Diğer kolu ile Safiyüddin Erdebîlî (ö.735/1334)'ye bağlı olan Safeviyye veya Erdebîliyye'dir. Tarikatın pîri Ömer Halveti, halvete büyük önem verdiği için hattâ kırk defa erbain (halvet) çıkardığı rivayet edildiğinden, bu yola "Halvetiyye" adı verilmiştir. Tarikatın Kafkasya ve Anadolu'da yayılmasına öncülük eden "Pîr-i sâni" unvanının sahibi Seyyid Yahya Şîrvânî'dir. (Ö.868/1464) Halvetiyye, İran'da doğmuş bir tarikat olmasına rağmen, Osmanlı döneminde İstanbul, Anadolu ve Balkanların en yaygın tarikatıdır. Halvetiyye'nin otuzdan fazla şubesi vardır. Ancak genellikle bu şubeler şu dört ana-kolda toplanır: Rûşeniyye, Cemâliyye, Ahmediyye ve Şemsiyye.

a) **Rûşeniyye:** Aydınlı Dede Ömer Rûşenî (Ö.892/-1487) tarafından kurulmuştur. Rûşenî, Yahya Şîrvânî'nin halîfesidir. Rûşeniyye'nin Mehmed Demirtaşî (ö.938/-1531)'ye nisbet edilen **Demirtâşiyye**, İbrahim Gülşenî (ö.940/1533)'ye nisbet edilen **Gülşeniyye**, Hasan Sezâî (ö.H51/1738)'ye nisbet edilen **Sezâiyye** ve Hasan Hâletî (Ö.1329/1911)'ye muzâf **Hâletîyye** kolları vardır.

b) Cemâliyye: "Cemâl-i Halveti" olarak bilinen Muhammed b. Hamîdüddîn Cemâlî (Ö.899/1494) tarafından kurulmuştur. "Cemâl-i Halveti" Cemâleddin Aksarâyî neslinden âlim bir şeyhtir. Cemâliyye'nin Sünbül Sinan'a (Ö.936/1529) bağlı **Sünbüliyye**, Kastamonulu Şeyh Şaban-ı Velî (ö.976/1568)'ye bağlı **Şâbâniyye**, Karabaş Velî (ö.H07/1695)'ye bağlı **Karabaşiyye**, Nasûhî Mehmed Efendi (ö.H30/1718)'ye bağlı **Nasûhiyye** ile **Bekriyye**, **Derdîriyye** ve **Sâviyye** gibi kollar vardır.

² Bu bölüm; H. Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İst. 2007 adlı eserden alınmıştır.

c) **Ahmediyye:** "Yiğitbaşı" unvanıyla anılan Gölmarmarası'ndan Ahmed Şemseddin (Ö.910/1504) tarafından kurulmuştur. Ahmediyye'nin Ramazan Mahfi (ö.1025/-1616)'ye bağlı **Ramazaniyye**, Nureddin Cerrahî (ö.H33/-1721)'ye bağlı **Cerrahiyye**, Hasan Hüsâmeddin Uşşâkî (ö.1003/1594)'ye tâbi Uşşâkiyye, Niyazi Mısırî (ö.H05/1693)'ye bağlı **Mısriyye** ile **Cihângiriyye**, **Raûfiyye** ve **Salâhiyye** gibi şubeleri vardır.

d) **Şemsiyye:** Ahmet Şemseddin Sivâsî (Ö.1006/1597) tarafından kurulmuştur. Tarihte Sivâsîler olarak bilinen ailenin büyüğüdür. XVII. yüzyılda tekke-medrese kavgasında tekke tarafı Sivâsîler tarafından temsil edilmiştir. Bu aileden Abdülahad Nûrî Sivâsî (Ö.1061/1651) bu yoldan Sivâsiyye diye bir kol kurmuştur.

Halvetiyye tarikatında halvetten başka esmâ-i seb'a zikri ile tevhid zikrinin büyük önemi vardır. Kalb tasfiyesi için mâsivâdan uzaklaşıp zikr-i celâl ile meşgul olmak gereklidir. Bu tarî-katta seyr u sülûkte ilerlemek için rüya yorumları da büyük bir önem taşırdı.

Halvetiyye tarikatı İstanbul'un fethinden sonra buraya gelen Halveti ricâliyle önem kazanmış, II.Bayezid, Yavuz ve Kanunî gibi sultanların çevresinde genellikle Halveti ricali bulunmuştur. Tekkelerin kapandığı yıllarda İstanbul'da birçok Halve-tî tekkesi vardı. Bugün Mısır'da Demirtaşıyye, Guneymiyye, Hereviyye, Simnaniyye, Alvâniyye ve Şubraviyye gibi kolları mevcuttur. Avrupa ve Amerika'da bazı Halveti kollarının, özellikle Cerrâhîliğin faaliyetleri gözlenmektedir

Yaptığımız bu çalışmada divanın iki parça oluşundan beyit numaraları verilirken ilk rakam divanın numarası olarak verilmiştir. İkinci rakam şiirin numarası, üçüncü rakam ise beyit numarasını belirtmiştir. Aynı şiirden iki veya daha fazla beyit işaret edilirken ise beyit numaraları arasına kısa çizgi konulmak suretiyle belirtilmiştir. Çalışma içerisinde Kur'an-ı Kerim'deki ayetlere atıf yapıldığı durumlarda sure ismi ve ayet numarası yazılarak dipnot verilmiştir.

Nüzûlî Yunus takipçisi bir şahsiyet olduğundan çalışmamız mukayeseli bir çalışma olarak vücuda gelmiştir. Dinî-tasavvufî unsurlar işlenirken C. Kurnaz (*Hayâlî Bey Dîvânı Tahlili*,

Ankara 1987.), N.Sefercioğlu (*Nev'î Divânî'nin Tahlili*, Ankara 1990.), H.Tolasa (*Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara 2001.) ve özellikle M. Tatçı'nın divan incelemelerinden metot bakımından yararlanılmıştır. M.Tatçı'nın Yunus divanı incelemesinden (*Yunus Emre Divanı-İnceleme*, Ankara 1990.) mukayese bakımından oldukça faydalanılmıştır.Yine bazı şiirlerin daha iyi anlaşılabilmesi açısından Ahmet Talat Onay'ın *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahları*, (Ankara 2000) adlı eserinden yararlanılmıştır

Ayrıca çalışmamız esnasında değerli hocam Doç. Dr. Kenan Erdoğan'ın üç yazma bir matbu nüshadan karşılaştırmalı olarak hazırlayıp yayınladığı *Kulalı Nüzûlî Divanı* (Manisa 2004) adlı kitabından her yönüyle faydalandık. Bugüne kadar Nüzûlî ve Nüzûlî Divanı hakkında yapılmış en ciddi ilk çalışma olan bu kitabın Nüzûlî hakkında verdiği derli toplu bilgiler çalışmamızın oluşmasında çok büyük fayda sağlamıştır. Yine Nüzûlî ve divanı hakkında en yetkin kişi olan değerli hocam Doç. Dr. Kenan Erdoğan'ın bilgi ve telkinleriyle desteği bizim için son derece faydalı olmuştur.

Çalışmamızda dinî-tasavvufî unsurlar ele alınırken M.Tatçı'nın Yunus Emre Divanı incelemesindeki tasnif esas alınmıştır. Bir Yunus takipçisi olan Nüzûlî'nin divanını incelerken, bu tasnifin ona uygun tasnif olacağını düşündük.

Çalışmanın giriş bölümünde Nüzûlî, onun hayatı, eserleri ve edebi kişiliği hakkında bilgiler mevcuttur. Daha sonra kısaca tasavvuf, tasavvufun menşei, gayesi hakkında bilgiler verilmiştir.

Ayrıca Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı ana hatlarıyla ele alınmış, yüzyıllara göre bilgiler verilmiştir. Bu bölümde ayrıca Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı nazım şekilleri ve nazım türleri sıralanmıştır. Yine bazı dinî-tasavvufî konular sistematik olarak ele alınmış sonra mutasavvıf şahsiyetler hakkında bilgiler verilmiştir

Daha sonra şu tasavvufî unsurlar işlenmiştir: vahdet-i vücut, bezm-i elest, teferrüc, yaratılış, devir, tasavvufî mertebeler ve makamlar, tarikatla ilgili mefhumlar başlıkları altında verilmiştir. Ayrıca tarikatla ilgili mefhumlar başlığı altında Nüzûlî'nin mensup olduğu Halvetî tarikatı hakkında kısa bilgi verilmiştir.

Çalışma sonuç bölümüyle tamamlanmıştır. Bu bölümde çalışmanın bir değerlendirilmesi de yapılmıştır.

TASAVVUF

TASAVVUF VE TASAVVUF'UN GAYESİ

“Tasavvuf Hakk’ın hoşnutluğunu kazanmak ve ebedî saadete ermek için nefisleri temizleme, ahlakî tasfiye, iç ve dışı tenvir, suret ve sireti tezkiye hallerinden bahseden bir ilimdir. Tasavvuf zevken bilinen bir ilimdir. İmanın, İslam’ın ve ihsanın zevken bilinmesidir.”³

Bir başka ifadeyle: “Tasavvuf; İslam’ın ruh hayatı ve İslam Peygamberi’nin şahsında temsil ettiği manevi otoritenin, müesseseleşmiş ve günümüze kadar yaygınlaşarak gelmiş şeklidir. Manevi otoriteden kastedilen; Hz. Peygamber’in “Üsve-i Hasene”⁴ şeklinde ifade edilen örnek kişiliğidir. Bilindiği üzere Hz. Peygamber siyasî, ilmî ve Manevi otoritelerin hepsini şahsında cem etmiş bulunuyordu.”⁵

“Tasavvuf, İslam dünyasında, sosyal hayatla geniş ölçüde birleşerek, inanmış halk kitleleri arasında büyük alaka ve heyecan uyandıran bir iman, bir fikir ve bir aşk hâdisesidir. Diğer bir ifadeyle tasavvuf, bir İslam mistizmidir; sırrî bir duyuş, düşünüş ve inanış sistemidir. Bu sistem Allah’tan başka herhangi hakiki bir varlık olmadığına inanır.”⁶

Tasavvufun gayesi Hakk’ın rızasını kazanmak için nefisleri temizlemekten, güzel ahlak sahibi olmaya çalışmaktan, kısaca Allah ve Resulü’nün ahlakıyla ahlaklanmaktan ibarettir.

Hz. Peygamber’in “Ben mekarim-i ahlakî tamamlamak için gönderildim” sözünün ufkuna erişmektir. Yani tasavvufun gayesi Peygamber’in gittiği ve gösterdiği yoldan yürüyüp, iç ve dış olgunluğu itibariyle insanlığın kemaline en güzel örnek olan Fahr-i kâinatın hakiki varisi olmaktır. Aynı zamanda ruhun safvetini koruyarak ve ruhun cisim üzerinde galip olmasını sağlamak tasavvufun gayesidir.⁷

---

³ Mahir İz, *Tasavvuf* (haz. M. Ertuğrul Düzdağ), İst. 2000, s.27.

⁴ Ahzab.33/21

⁵ H. Kamil Yılmaz, a.g.e., s.23

⁶ Nihad Sâmi Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İst. 1998, C. 1, s.115.

⁷ Mahir İz, a.g.e, s.29.

TASAVVUFU'UN MENŞEİ

Tasavvufun Müslümanlar arasında ortaya çıkışı hicrî ikinci asrın ortalarına doğrudur. Nefahatü'l-Üns (En eski tasavvuf kitaplarından.)'ün beyanına göre sofi ismi verilen ilk zat hicri 150 tarihlerinde vefat etmiş olan Ebû Hâşim'dir. Bu zatın Suriye'de Remle şehrinde bir zaviye meydana getirdiği ve salıklarına sofi ismini verdiği rivayet edilmektedir. Sofi ismi Hz. Peygamber zamanında kullanılmayan bir isimdir. Bu ismin ilk kullanılışı Tabiûn devrindedir.

İslamiyet'in ilk zamanlarında nefislerini riyazet ve zahitliğe vakfedenlere “zahit, abid” gibi isimler verilmiştir. Daha sonraları zahidâne hayat sürenlere “sofi” denmeye başlanmıştır.⁸

Tasavvufun menşei hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. Bu konuda yabancıların da görüşleri bulunmaktadır. Ama bu görüşler doğruluktan uzaktır. Bu görüşler Mahir İz'in Ertuğrul Düzdağ tarafından hazırlanan Tasavvuf kitabında dört başlıkta incelenmiştir. Bunlar: 1-İran meşei, 2-Hint menşei, 3-Yeni Eflatuncu menşei, 4-İbranî Hıristiyan muhiti fikri olarak sıralanmıştır.⁹

DİNÎ TASAVVUFÎ TÜRK EDEBİYATI¹⁰

Türk Edebiyatı binlerce yıl farklı coğrafyalarda, farklı kültürlerle etkileşim içersinde gelişimini devam ettirmiştir. Bu gelişim edebiyatımızı millilikten uzaklaştırmamıştır. Birçok edebiyat tarihçisi sahip olduğumuz bu, dünyanın en büyük edebiyatlarından biri olan Türk Edebiyatı'nı tasnif ederken İslamiyet Öncesi, İslamiyet Sonrası ve Batı Tesirindeki Türk Edebiyatı, Cumhuriyet Devri Türk Edebiyatı olarak ele almışlardır. İslamiyet Sonrası Türk Edebiyatı ise Dîvan Edebiyatı ve Halk Edebiyatı olarak sınırlandırılmıştır. Bu tasnif içinde Dinî Tasavvufî Türk Edebiyatının yeri belirsiz kalmıştır.

---

⁸ Mahir İz, a.g.e., s.40.

⁹ Daha Geniş bilgi için bkz. Mahir İz, a.g.e., İst. 2001, s.41-45.

¹⁰ Daha geniş bilgi için Bkz. Abdurrahman Güzel, *Dini-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, Ankara 2006; Abdurrahman Güzel – Ali Torun, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara 2003.

Bazı edebiyat tarihçileri bu edebiyatı, Halk Edebiyatı içinde değerlendirmişlerdir. Diğer yandan ona Tekke Edebiyatı ismini verenler de olmuştur. Aslen Halk Edebiyatından ve Klasik (Divan) Edebiyattan farklı olmakla birlikte her ikisiyle de kesişen bu edebiyatı Dinî Tasavvufî Türk Edebiyatı olarak adlandırmak uygun olacaktır.

Bu edebiyatın fikir kaynağı ve temel ideolojisi İslam dini ve tasavvuftur. Ayrıca dil, vezin ve nazım şekilleri gibi dış unsurlar bakımından çoğu zaman millî ruhu aksettirme yoluna gitmiştir.¹¹

Dinî Tasavvufî Türk Edebiyatı Halk Edebiyatı ve Klasik Edebiyat arasında bir geçiş ve köprü edebiyatıdır. Hedef kitlesi itibariyle her ikisiyle de kesişir. Tasavvuf şairlerinin şiirleri incelendiğinde milli bir çizgide, milli hece vezniyle yazılmış şiirler göze çarpmakla birlikte Klasik Edebiyat çizgisinde yazılmış şiirler de görmek mümkündür. Bu durum bazen aynı şairin şiirlerinde bile karşılaşılabilen bir durumdur.

TASAVVUFUN TÜRKLER ARASINDA YAYILIŞI

İslam'da tasavvuf dört ana dönem geçirmiştir.

1. Hz. Muhammed ve Asr-ı Saadet dönemi:

Hz. Peygamber kendi ifadeleriyle güzel ahlakı tamamlamak için gönderilmiştir. O'nunla çağdaş olanlar güzel ahlakı en güzel şekliyle O'ndan öğrenmişlerdir. O'na çağdaş olan sahabeler onun mürşitliğiyle gerçek anlamda bir züht hayatı yaşamışlardır. Sûfilerce ilk mutasavvıf olarak kabul edilen Hz. Ebu Bekir, ilmin kapısı Hz. Ali ve Ebu Zerr, Hz. Ömer gibi züht ve takva noktasında ufuk insanlar Hz. Peygamber'in ışığıyla tasavvufî yaşantının ilk örneklerini teşkil etmişlerdir.

2. Tabîun dönemi:

Hz. Peygamber'in ahirete irtihal etmesi Müslümanların mürşidini yitirmesi anlamına gelmiştir. Geride O'nun bıraktığı kaynaklar kalmıştır. Bundan sonra bu kaynakların yorumu söz konusu olmuş ve bu yorumlardan mistik yorumu noktasında

---

¹¹ Abdurrahman Güzel, *Tekke Şiiri*, Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı III, Sayı 445-450, s. 251.

Hasan Basri öne çıkmıştır. Hasan Basri devrinin en önemli âlimi olarak etrafında bir zümre oluşturmuştur. Beraberinde o dönemde neşet eden Süfyan-ı Sevrî, Üveys Karanî, Abdullah b.El-Mübarek gibi şahsiyetlerle tasavvuf geleneğinin temelleri atılmıştır.

3. İlk Sofiler dönemi:

Hz. Peygamber'in ölümünden sonra O'nun döneminde tek kurum olan, her türlü işin konuşulduğu, görüşüldüğü ve Hz. Peygamber'in eğitiminden istifade edildiği yer olan camiler, eski işlevini ve önemini bir süre daha devam ettirse de zamanla ona alternatif olabilecek çevreler ortaya çıkmıştır. Bu çevrelerden biri de sûfilerin oluşturduğu zümredir. İlk defa sûfî ismini kullanan zat Ebu Haşim el-Kufî (ölm. H. 150/M. 767)'dir. Bu zat Şam'da kendi adıyla anılan tekkesini açmıştır. Zünnun-ı Mısırî (ölm.H.245/M.858), Bâyezid-i Bistâmî (ölm.H.261/M.874), Cüneyd-i Bâğdâdî (ölm.279/M.908), Hâllac-ı Mansur (ölm.H.309/M.921) gibi ünlü mutasavvıflar onu takip etti. Muhyiddin-i Arabî (ölm.H.638/M.1240)'nin varlığın tekliği şeklinde ifade edebileceğimiz Vahdet-i Vücûd teorisiyle tasavvuf sistematik bir hal almıştır.

4. Türklerde İlk Sofiler Dönemi

Türklerin İslamiyet'e girişleri tasavvuf hareketinin İslam'da kurumsallaştığı tarikatların oluştuğu üçüncü döneme tekabül etmiştir. İslamiyet'le birlikte tasavvufun da Türkler arasında yaygınlaşmasının doğal sonucu olarak Semerkand, Buhara, Fergana gibi Türk-İslam çevrelerinde şeyhlere tesadüf edilmeye başlanmıştır. Fergana'da Türkler şeyhlerine "bab" "baba" diyorlardı. Türkler arasında dinî hükümlere bağlı Karahanlılar ve İslamiyet'i aşkla savunan Selçuklular âlim ve şeyhlere büyük hürmet ve riayet ediyorlardı.¹² Yusuf Has Hacib ve Ahmed Yesevî'nin ortaya çıkışına kadar Türkler arasında Muhammed Ma'şûk Tusî, Emir Ali Abû gibi mutasavvıflar yetişmiştir.

Ahmed Yesevî'den önce bile tasavvuf fikirlerine alışmış olan Türk toplulukları ozanların yerine dervişleri koymakta bir sakınca görmemişlerdir.¹³

Ahmed Yesevî ile birlikte tasavvuf hareketi Türkler arasında genel bir hal almıştır. Çünkü Ahmed Yesevî birçok halife ve mürit yetiştirip farklı coğrafyalara

¹² M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 2007, s.49.

¹³ M. Fuad Köprülü, a.g.e., s.50.

göndermiştir. Yesevî'nin kurduğu bu tarikat, bunlar vasıtasıyla Türkistan ve oradan sonra Anadolu ve Balkanlara ulaşmıştır.¹⁴

Türklerin İslamiyet'le tanışmalarından sonra tasavvuf cereyanının asıl merkezi Horasan olmuştur.¹⁵

Yukarıda da belirtildiği gibi gerçek anlamda ilk Türk mutasavvıf Ahmed Yesevî olarak kabul edilir. Ahmed Yesevî Türk toplulukları arasında milli-dinî birliği sağlayan hikmetleriyle son derece önemli bir yere sahiptir. Onun müritleri de aynı yolu izlemişlerdir.¹⁶

Ahmed Yesevî'nin tarihsel yerine bakıldığında dinî-tasavvufî kavramları Türkçe ile vecdli bir şekilde söyleyen ilk şair olması göze ilk çarpan özelliğidir. Bu özelliği ile o ve tarikatı Yesevîye Türkler arasında çabucak büyümüştür.¹⁷

ANADOLU'DA TASAVVUF:

Orta Asya'da Ahmed Yesevî ve Hâkim Süleyman Ata ile başlayan Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı Türklerin Anadolu'ya göçmelerinden sonra Anadolu'da da kendini göstermiştir.¹⁸ Dinî-Tasavvufî Edebiyatın Anadolu'daki ilk temsilcileri Orta Asya'dan gelen dervişlerdir. Bu dervişler Ahmed Yesevî'nin ve diğer Yesevî tarikatı şeyhlerinin Türkçe şiir ve ilahilerini de getirmişlerdir. Bu dönemde Farsça şiir söyleyen Mevlana ve Sultan Veled gibi isimler de zaman zaman Türkçe şiirler söyleme ihtiyacı hissetmişlerdir.

13.yy Anadolu'da tasavvufun bir hayli ilerlediği söylenebilir. Bu sırada Anadolu'da bu edebiyatın temelini Hacı Bektaş-ı Veli, Şeyyad Hamza, Yunus Emre, Âşık Paşa ve Kaygusuz Abdal gibi şahsiyetlerin attığı söylenebilir.¹⁹Bu asır Türk Tekke Edebiyatının en önemli ve güçlü şairlerini yetiştirmiştir.²⁰

¹⁴ Abdurrahman Güzel, a.g.e., s.194.

¹⁵ Abdurrahman Güzel, a.g.m., s.255.

¹⁶ Abdurrahman Güzel, a.g.m., s.254.

¹⁷ Abdurrahman Güzel, a.g.m., s.255.

¹⁸ Abdurrahman Güzel, a.g.m., s.256.

¹⁹ Abdurrahman Güzel - Ali Torun, a.g.e., s.285.

²⁰ Nihad Sami Banarlı, a.g.e., C.1, s.307.

Anadolu'da Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatının en büyük şairi Yunus Emre'dir. Orta Asya'da Yesevî ile başlayan Türk tasavvuf şiiri Anadolu'da Yunus'la doruk noktasına ulaşmıştır.²¹

Yunus Emre içindeki imandan kaynaklanan yaratan ve yaratılan sevgisini en sade şekilde anlatmış nadide bir şahsiyettir. Nihad Sâmi Banarlı'ya göre, Yunus İslam'a taassupçu bir zihniyetle bakanların üzerinde durmaktan çekindiği birçok imanî meseleyi ve çeşitli kavramları hürce anlatabilmiş ve bu anlatımını sehl-i mümteni tarzında ifadelendirmiştir.²²

14. yy. tıpkı 13.yy. gibi Dinî-Tasavvufî Edebiyat bakımında Anadolu için çok parlak bir devirdir. Bu yy.larda Anadolu'da Yunus tarzı şiir söylemek revaçtadır. 14. yy. şairleri için Yunus tarzı şiir söylemek ideal bir söyleyiştir. Bu dönemde Said Emre ve Kaygusuz Abdal en önde gelen Yunus takipçileridir. Bu yy.da Gülşehrî, Âşık Paşa, Eflakî Dede ve Elvan Çelebi mutasavvıf şairler arasında sayılabilecek diğer şahsiyetlerdir.

15. yy.da Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı Türk toplulukları arasında merkezden muhite bir gelişim arz etmiştir. Bu dönemde Anadolu'da yapılan çeşitli mimari eserler, dinî hayatın yanında Tasavvufî geleneğin de gelişimine yardımcı olmuştur.

15. yy.da kendilerine Mevlana ve Yunus Emre gibi abide şahsiyetleri örnek alan Alaaddin Gaybî, Hacı Bayram-ı Velî, Yazıcıoğlu Mehmed, Gülşehrî, Süleyman Çelebi, Eşrefoğlu Rumî, Kemal Ümmî, Ruşenî, İbrahim Tennurî gibi şairler yetişmiştir. Bu mutasavvıflar hem Dinî-Tasavvufî Edebiyat çerçevesinde eserler vermiş hem de İslam dininin güzelliklerini Anadolu insanına anlatmışlardır.²³

Bu dönemde Anadolu'da fikri zühdî hareketlerin oldukça fazlaştığı fark edilmektedir.²⁴

---

²¹ Abdurrahman Güzel - Ali Torun, a.g.e., s.285.

²² Nihad Sami Banarlı, a.g.e., C.1,s.332.

²³ Nihad Sami Banarlı, a.g.e., C.1, s.479,504; Abdurrahman Güzel - Ali Torun, a.g.e., s.287.

²⁴ Abdurrahman Güzel – Ali Torun, a.g.e., s.287.

Bu yy.da eserlerini divan tarzında söyleyen şairler de mevcuttur. Dönemin Dinî-Tasavvufî Türk şiirinde Mevlana ve Yunus Emre'nin tesiri rahatlıkla fark edilecek düzeydedir.

Yine bu yy.ın önemli simaları arasında Gülşenî (Gülşeniyye tarikatının kurucusu), Ahmed-i Sarban (Melamiyye-i Bayramiyye tarikatına mensup), Vahib Ümmî ve Ümmî Sinan (Halvetiyye tarikatı mensupları)'ın önemli yerleri vardır.²⁵

17. yüzyıla gelindiğinde Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı Anadolu sahasında hızla çoğalan tekkelerden yükselen Türk musîkisinin en güzel ilahi örneklerini sunmaktadır. Bu asırda hece ile söylenen ilahiler, ilk defa Mevlevî şairleri tarafından da itibar kazanmaya başlamıştır. Örneğin bir Mevlevî şairi olan Âdem Dede, o dönemde Yunus tarzı şiir söyleyen şairlerindedir.²⁶

Bu asrın en önemli mutasavvıf şairleri arasında Âdem Dede, Aziz Mahmud Hüdaî, Niyazi-i Mısrî, Adlî, Zahirî, Şeyhî, Kul Mustafa, Yeşil Abdal, Cahidî, Elmalılı Sinan Ümmî, Şeyh Mehmed Nazmî, İbrahim Nakşî, Caferoğlu gibi şairlerin isimleri sayılabilir.

18. yy.da Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı genel bir duraklama dönemi yaşamıştır. Büyük divan şairi Şeyh Galib hariç kayda değer eser veren şair yoktur. Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı şairleri İstanbul, Bursa ve İzmir'de tarikat çevrelerinde Yunus tarzı ilahi geleneğini sürdürmüşlerdir. Bu ilahiler genel olarak sanattan uzak, vezin ve kafiye aksaklıkları olan eserlerdir.

Halk dilinde mevcut ilahi cönkleri Yunus ve onun eski dönemdeki talebelerinin şiirleri ile doludur. Bu cönklerde Bektaşî-Alevî nefeslerinin çokluğu dikkat çekicidir. Bu nefeslerde Pir Sultan Abdal'ın etkisi bariz olarak hissedilir. Dönemin tasavvufî yaşantı olarak en tanınmış simaları Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Diyarbakırlı Ahmed Mürşidî'dir. Bu yy.'ın tasavvuf şairleri arasında Mahvî, Mehmed Nasuhî, Mehdî, Bursalı İsmail Hakkı, Hasan Sezaî, Süleyman Zatî ve Kâsım Dede'nin adları zikredilir.

19. yy'da Kuddusî, Tûrabî, Mihrabî, Vâsıf-ı Melamî, Aynî Baba gibi birçok Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı şairi mevcuttur. Bu dönemde Dertlî, Seyranî gibi nefesleriyle

²⁵ Abdurrahman Güzel – Ali Torun, a.g.e., s.288.

²⁶ Abdurrahman Güzel – Ali Torun, a.g.e., s.288.

Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı şairleri arasında yerlerini alan şairleri de görmekteyiz.²⁷ Bu dönem şairleri ancak eskilerin tekrarı niteliğinde şiirler ortaya koyabilmişlerdir.

20. yy'da Cumhuriyet'in ilanıyla tekke ve zaviyeler kapatılmıştır. Bu dönem şairleri sadece eskinin tekrarı olabilecek şiirler söylemişlerdir. Mihrabî, Mehmed Nuri, Yozgatlı, Hıznî, Âşık Molla Rahim, Derunî gibi şahsiyetler bu dönemde Yunus, Hacı Bayram ve Kaygusuz tarzında şiirler söyleyen şairlerdir.²⁸

---

²⁷ Habip Sevük, *Edebiyat Bilgileri*, İstanbul, 1942; Abdurrahman Güzel – Ali Torun , a.g.e., s.290.

²⁸ Abdurrahman Güzel – Ali Torun , a.g.e., s.290.

DİNÎ - TASAVVUFÎ UNSURLAR

I. DİN

1. ALLAH

Mutasavvıf bir şair olan Nüzûlî divanında birçok tevhid ve münacaat örneği sunmuştur. Allah, onun çeşitli isim ve sıfatları divanda çok büyük bir yer tutar.

Kulalı Nüzûlî, şiirlerinde Allah'ı anlatırken, muhteva olarak sûfi geleneğinden ayrılmamıştır. O da Yunus Emre gibi, Allah'ı vahdet-i vücud nazariyesi ışığında anlatırken, aşkı merkeze almıştır. Divanın birinci şiirinde, bu gerçek ayan beyan ortadadır. Şiirin birinci beytinde "ya İlahi uş bu canum aşkına olsun feda" ifadesi, onda Allah inancının sûfiyane bir bakış ile şekillendiğinin kanıtı gibidir. Devam eden beyitlerde yine, Allah'ı aşkla ele alış göze çarpmaktadır.

Aşkıle dost zâtınuñ sevdasına düşdüm bu gün

Âşıkam bir dem kılamam fikr-i cânândan ferâğ (2/70/2)

Nüzûlî kendisindeki Allah aşkını ifade ederken, bu aşkı, Leyla ile Mecnun'un birbirine duydukları aşka benzetir. (2/110/4) Nüzûlî'ye göre, kendisindeki aşkı da ona lütfeden Allah'tır. (2/114/2)

Birinci divanın birinci şiirinin ilk beytinde "ilahi" hitabıyla birlikte kullanılan Resul (Peygamber, Hz. Muhammed) tasavvufî gelenekte önemli bir yeri olan Kelime-i Şahadet kavramını öne çıkarmaktadır. Yunus'ta olduğu gibi (Ezeliden dilümde uş tanrı birdür hakdur Resul), açık bir ifadeyle olmasa bile aynı beyitte "ilâhi" ve "resul"ün kullanılışı şahadet kavramını akla getirmektedir. Bu kullanılış, İslam'ın ilk şartı olan Allah'ın birliğine ve Peygamber'in onun elçisi ve kulu olduğuna inanmak olgusuna uygun bir kullanılıştır.

Yâ ilâhî uşbu cânım  aşkuña olsun fedâ

Ol Resûlüñ hürmetine  aşkıdan eyleme cüdâ (1/1/1)

Nüzûlî iki parçadan oluşan divanın tamamında Allah'ı daima vahdeti vücut nazariyesi ve aşk kavramı içinde ele almıştır.

"Kesretten vahdete göçür dost iline togru uçur"(1/2/4) ifadesi bunun göstergesidir. "Kesretten vahdete geçiş" ve "dost ili" ifadeleri, onun vahdeti vücut ve aşkı merkez alışının kanıtıdır.

Nüzûlî'nin şiirlerinde "tevhit" yani Allah'ı birlemek kavramı oldukça fazladır. Bu kavramın zaman zaman zikir kelimesiyle de kullanıldığı görülmektedir. (1/4) Tasavvufî geleneğe uygun olarak, Allah "dost" kelimesiyle birlikte kullanılmıştır. Nüzûlî bir başka beyitinde "Gönül gel tevhit eyle" derken, yine Vahdet-i vücut nazariyesine değinmiştir. (1/26/6) Rabb'i bulmanın yolu tevhit ile başlar.(1/35/5) Kul, Allah'a ancak tevhit ile yani vahdet sırrı ile erebilir. Nüzûlî de kendisindeki hali böyle ifade eder. (2/112/2)

Nüzûlî'deki Allah inancının Hallac-ı Mansur'un ene'l Hak düşüncesiyle paralel olduğu da bir gerçektir. O, şiirlerinde Hallac'ı ve ene'l Hak kavramlarını sıkça kullanmıştır. (1/42/2) Yine "Aşk ile Allah diyenin vücudu kenzullah olur" ifadesi ene'l Hak fikri çerçevesi içinde düşünülmelidir.²⁹

Allah yegâne merhamet istenecek zattır. Ancak O'ndan yardım ve merhamet dilenir.

Gurbet ilde şöyle kalduk biz ğarîb yâ Müstegâs

Hâlimüze merhamet kıl yâ Mucîb yâ Müstegâs (1/12/1)

Gönülden "Allah" diyenin günahları affolunur. (2/138/4) Nüzûlî merhamet dilerken, duaya icabet etmesini istediği Allah'a Mucîb (icabet eden) ismiyle hitap etmiştir. (1/19/1) O, yegâne sığınılacak kişidir. Günahları bağışlayacak, noksanları görmeyecek, hataları silecek yalnız O'dur. O'ndan af dilenir, O'na sığınılır. (1/110) (2/60/3) Nüzûlî Hak'tan gelen dertten yine Hakk'a sığınmaktadır. (1/51/1) Bu dileklerini sürdürürken, Rabb'ine Sübhan, Rahman, Rahim gibi isimleri ile hitap etmektedir. Bu, aynı zamanda bir övgü niteliğindedir. (2/99/1) Herkes dünya ve ukba adına isteklerini

---

²⁹ Bkz. Ene'l Hakk, s.182.

O'ndan ister. (2/1/18) (2/6/4) (2/1/17) (2/1/15) O affedicidir, affından ümit kesilmez.
Zaten Allah'tan ümit kesenler ancak kâfirlerdir.

Ben ne deñlü cürmüm olsa kesmezem hergiz ümîd

Çün didi *lâ taḳnaṭû min raḥmeti 'llâh* ol Hudâ (2/4/4)

O rahmet deryasıyla asi kullarını affeder.

Raḥmeti deryâsını °aşîlere ḳıldı sebîl

Ey **Nüzûlî** zî-sa°âdet zî-beşâret merḥabâ (2/4/5)

Asîlerüz mücrimlerüz raḥmetüñi umarız biz

Fazluñ ile a'mâlimuz ḳabûl eyle yâ Rabbenâ (2/8/5)

Yâ ilâhî eylerüm ben saña senden el-°iyâz

Sensüñ âḥir dü cihânda cümlemüze müste°âz (2/23/1)

Nüzûlî cürmünden ve beğenmediği halinden “Settar” olan Allah'a sığınmaktadır.
Settar; setr eden, gizleyendir. Nüzûlî kusurlarının Allah tarafından gizlenmesini
dilemektedir.

Hâlûme bir nazar eyle ey Settâr (2/74/6)

Kul, bu dünyada Allah'tan ayrı düşmüş, firkat acısıyla doludur. Dünya hayatı
onun için bir ayrılık halidir. O, bu dünyada devr dederek aslına dönecektir (1/167 /1)

Firḳatile derde düşdük el-âmân olduk helâk

Tiz irişdür bize bir ḥâzıḳ ṭabîb yâ Müstegâş (1/12/ 2)

Nüzûlî, Allah'ın yedi ismi yani Esmâ-i seb'a'dan bahsederken, onu zikirle
birlikte ele almıştır. Bu kullanım onun Halvetiye tarikatından oluşuyla ilgilidir.

Yine tasavvufî ıstılahta "cemâl" önemli bir yere sahiptir. Cemâlden kasıt çoğu zaman Allah'tır. (2/10/4) Yunus'a göre "Cemâl" yetmiş yedi perdeyle gizlenmiştir. Nüzûlî yetmiş bin zulmanî yetmiş bin nuranî perde olduğunu söyler. Kul, bunların tamamını kaldırıp, yakîne erer.³⁰ Yakîn mertebelerini yaşar ve cemâli müşahede edebilir. Cemâle ermek (Lütfuna ermek), kulun yakîne erdiğini gösterir.

Yetmiş biñ perde zulumânî yetmiş biñ daħi nûrânî
Silerler bir demde anı rûhânîdür Halvetîler (2/33/7)

Allah'la ilgili didâr kelimesi kullanılmıştır. Sevgilinin yüzü anlamına gelen bu söz Cemâlullah'ı, Allah'ı kastetmektedir. (1/21/1)

Bilindiği gibi tasavvufî ıstılahta "gönül" Allah'ın evidir,³¹ mübarektir, nazargâh-ı ilahidir. Hakk'a giden yol, O'ndan geçer.

Taşra ararken gülünü dost bâğçesi sünbülünü
Gönülde buldum yolını dost illerine kim gider (2/41/3)

Kul Allah'ı dışarıda değil, gönlünde aramalıdır. (2/15/2) (2/38/1)

Taşrada isteme Hakk'ı gezme bahr u berrini (2/76/9)

Nüzûlî, (1/23/1)'deki ifadesiyle bu görüşü yansıtmaktadır. Divanda "öz" gönül anlamında kullanılmıştır.

Kalbi beytullâh müminüñ tevhîd çerağı ʔîmânuñ
Şafâ bulsun dil ü cânüñ koma tevhîdi dilüñden (1/72/3)

Gönül aynı zamanda manzar-ı Rahman olarak da geçer.

³⁰ M. Tatçı, *Yunus Emre Divanı-İnceleme*, Ankara 1990, s.86.

³¹ Bkz.Gönül, s.109.

Göñüldür manzar-ı Raḥmân velî şanmañ anı bîgân

Hümâ-yı dil kıllur cevân geçer °arş-ı muallâdan (1/ 86/2)

Gönül, şehir-i arşullahtır. Arş dokuzuncu feleğin adıdır. Arş-ı ilahi, arş-ı âlâ demektir. Arş ise semaların üzerinde bir makamdır. (2/42/2)

Nüzûlî Allah yolunda olmaktan bahsederken, "Rah-ı hakda toğrı olan her işinden bellüdü." ifadesini kullanır ve bu durumu yüceltir.

Râh-ı Haḫḫ'dan yüz çevirüp münkir olan mülhidün

°Ameli cümle hebâ müflis °atşân bür olur (1/28/2)

Beytiyle Allah yolundan yüz çevirenlerin durumunu anlatır.

Allah'ı ikrar eyleyen, dünyada asla kötü duruma düşmez. Ancak Allah'ı inkâr edenin, onu kurtaracak bir şahidi olmaz.

Hakk'ı ikrâr eyleyen şanma cihânda ḫor olur

Haḫḫ'ı inkâr idenüñ gel şuhûdı zor olur (1/28/1)

Yine Allah'ın aşkına düşenin hep onu isteyeceği, her an ona iştıyak duyacağı ifade edilir. (1/28/1) Şiirin devamında bülbüller, sular, yazlar, güzler kısaca her varlık Allah'ı ister.

Nüzûlî bir başka şiirinde Allah yerine "lem yezel" ifadesini kullanmıştır. Allah zayi olmayan, baki olandır. Yine güç ve kuvvetin kaynağı "Kadir İlah" kavramı da Allah için kullanılmıştır. (2/1/4)

Nüzûlî'ye göre, Hak (Allah) gözle görülmez, gönül gözü ile görülür. Bu kullanım yine aşkı öne çıkaran bir kullanımdır. (2/42/5)

Ten göziyle Hak görülmez şöyle bil sen ey kişi

Cân gözini açmağa devrana gelmişlerdenüz (1/36/5)

Nüzûlî'ye göre, ilm-i sırrı (ilm-i leddüni) okumak, Hakk'ı buldurur. (1/58/4) Yukarıdaki beyitten anlaşılacağı üzere akıl ve mantık ile değil, aşkla Allah'ın

bulunacağını ifade etmiştir. Nüzûlî, tasavvufî ıstılahâ uygun olarak zahidi, müftüyü ve onların ilmini reddeder. Bilindiği gibi, klasik edebiyatımızda, hususiyle tasavvuf edebiyatında tasavvuf ehli (Hak âşığı, derviş), zahit ve müftülere hep hor gözle bakar. Onları, aşkı önemsemediklerinden dolayı ciddiye almaz.

Nüzûlî, Allah'ın isim ve sıfatlarını kullanırken, anlamına uygun olarak kullanır. Bir istek ve arzusu var ise Gani, Sübhan, Kadir gibi isimlerini kullanır.

İlâhî Kâdir ü Sübhân ki âmennâ ve saddaknâk
Eyâ Hannân u yâ Mennân ki âmennâ ve şaddaknâk
Kerem kııl ey Ğanî Allâh esirge  aşî kıulların
Kamunuñ Hâlik'ı sensüñ ki âmennâ ve şaddaknâk (1/60/1,2)

Nüzûlî şiiirlerinde la mabude illa hu (ondan başka ilah yok), la maksude illa hu (ondan başka maksud yoktur), la mevcude illa hu (ondan başka varlık yoktur), la matlube illa hu (ondan başka talep edilecek yoktur), la meşhude illa hu (ondan başka görünen yoktur), la mescude illa hu (ondan başka secde edilecek yoktur) ifadelerini kullanmıştır. Bu kullanımlar, onun tasavvuf görüşlerini özetler gibidir. (1/98)

Evvel, Ahir, Zahir ve Batın O'dur. (1/98/1)

Yâ ilâhî evvelüñe ibtidâ
Yok durur hem âhirüñe intihâ (2/1/1)

Allah'a gerektiğinde can baş verilmelidir. Allah aşkından dolayı nice can verenler olduğu bir vakıadır. Bu kullanım tasavvufî bir görüş olan “terk” kavramını hatırlattığı gibi, Mansur'u da hatırlatır.

Hû zikrini cân u dilden süren gelsün bu meydâna
Dost yolına cân u başı viren gelsün bu meydâna (1/120/1)

Allah her Şeye hükmeder. Gerçek hâkim O'dur.

Ey **N z f**  akl u câna cümleten hükm eyleyen

Gönlümün tahtındaki h nk ra virdüm g nl mi (1/134/7)

Allah, bu dünyanın da öbür dünyanın da yegâne padiŐahıdır. (2/53/2) (2/54/3)
İnsanlar bu âlemde bir devletlinin (Allah) kuludur.

Kuliyuz kurbaniyuz  alemde bir devletlin n (2/54/5)

O'nun gücü sonsuzdur, "ol" demesi yeterlidir. Allah bu âlemi "ol" (kun) emriyle yaratmıştır. Halık, O'dur.

K f u nûndan cümle âlem var olup buldı hayât

Sırr-ı vaħdet zâhir olmaħdur bu ihyâdan ğar z (2/61/3)

Hikmetile seni yoħdan var iden

Haħħ'ı niħ n birlemezs n sevdigüm

Bir kaħre meniden insân yaradan

Haħħ'ı niħ n zikr itmezs n sevdigüm (2/96/1)

Allah, yegâne yaratıcı ve yegâne rızık verendir. Herkes O'ndan rızıklanır.

Hâlik'ısu n R zık'ısu n c mlen n

Senden ister rızıkını bay u gedâ (2/1/15)

O, ezelde insanların rızıklarını taksim etmiştir. Nüzûlî bunu ayetle dile getirmektedir.³²

Tama^c-ı hâma düşüben ey habîb
Rızık için her tarafa yelme garîb
Nahnu kasemnâ' da virilen naşîb
İr geç irer gelür saña a^clâdan (2/106/8)

Hayat O'nundur, ömür veren O'dur. İnsanlara ölümü de veren Allah'tır. (2/141/1)
(2/3/12) Hidayet verici yalnız O'dur. (2/31/6,3) Allah, lütuf ve kerem sahibidir. (2/35/1)
O, yüce sanatkârdır. (2/35/2) Allah her türlü eksik ve noksandan münezzehtir.

Sen münezzezh pâdişâhsuñ Lem-yezel (2/1/4)
Ey kendüni âlim şanan ne direm tut baña kulak
Bilmiş ol ağ u qaradan cümle münezzehdür o Hağ (1/58/1)

Kul, Hakk'a yöneldiğinde dünya ve ukba sevgisinden sıyrılır, ihlâsa erer. (2/6/5)
Bu dünyada insana istikamet veren, tarık-i müstakim veren O'dur.

Bizi ferman idüp sürdüñ sürüp âdeme irgürdüñ
Tarîk-ı müstakîm virdüñ şükür yâ Rabbi yâ Rabbi (2/10/3)

Şükür O'nadır, O'ndan başkasına şükür edilmez. Her türlü iyilik ve kötülük için
O'na şükredilir. Nüzûlî de bu yoldadır.

Bizi  arîflere katduñ şükür yâ Rabbi yâ Rabbi
Dem-â-dem  aşka yâr itdüñ şükür yâ Rabbi yâ Rabbi
Avâyıqdan hâlâş itdüñ bizi sen  abd-i hâş itdüñ
Daħi hâşu'l-havâş itdüñ şükür yâ Rabbiyâ Rabbi

---

³² İsra 31.

Nüzûlî'ye kıllup ihsân her işin eyledûn âsân

Aña virdûn kemâl  irfân şükür yâ Rabbi yâ Rabbi (2/10/1,2,5)

Nüzûlî Allah'ın yardımıyla yine O'nun zatının isimlerini gördük, ifadesiyle, o isimlerin manalarına ermeyi kastetmektedir. (2/10/5) Yine Nüzûlî bir başka şiirinde "ameli ismi zat olanlar" ifadesini kullanmıştır. Bu ifade o isimlere nüfuz etme, onları zikir etme ve isimlerin manasını tam olarak idrak etme anlamındadır. Böyle olanlar irfana kadem basarlar.

Ekser ameli ism-i zât olanlar

Görün kadem başar  irfâna elbet (2/11/5)

Marifet (Allah bilgisi) Allah'ı bilme, O'nu tanıma demektir. Tasavvufî gelenekte marifetullah, muhabetullah, imanıbillah ve zevki nuranî mertebeleri vardır. Marifetullah, imanıbillaha ermenin ilk mertebesidir. "Ey gönül şimden girü marifet kapısını aç tek olup taklide irfan-ı hakdan olma aç" ifadesinde, taklit ile Allah irfanından nasipsiz kalmamak gerektiğini ifade eder.

Ey gönül şimden girü gel marifet kapusın aç

Toğ olup taklîdile  irfân-ı Hakk'dan olma aç (2/15/1)

Allah, insanı bu dünyada kendi varlığını bildirmek için yaratmıştır. "Ben gizli bir hazineydim, bilinmek istedim." kudsî hadisi bu duruma işaret eder. Aşağıdaki beyit bunun güzel bir örneğidir.

Hak teâlâ çünkü halk itdi seni tevhîd için

Kulluğın bil Hakk'ı zikir it *bi'l-güdüvvi ve 'r-revâh* (2/16/5)

Kul, zikir ve devran ile Hakk'ı zikrederek, O'na hayran olur. Hayran olmak; sarhoşluk, Allah aşkıyla kendinden geçme demektir. Kul, bu yolla kendinden geçer. (2/30/1) Aşk şarabı sûfiyi sarhoş eder. Sûfilere göre, aşk şarabını sunan sâki Allah'tır.

Dost elinden aşk şarâbın iç ki tâ kim çanasun
Bağr-ı aşka tal ki sen de bulasun dürdânesin (2/48/3)
İçdük ol mağbûb elinden biz tolu peymâneler
Adımız oldu anuñçün aşık-ı dîvâneler (2/55/3)
Aşk-ı sultân ile rûhum muqtedâlık eyledi
Câm-ı gülgûn ile yârum hoş sağâlîk eyledi (2/157/1)
Hep erenler dost elinden câm-ı aşkı nûş idüp
Oldılar gör mest ü hayrân yana yana hû deyu (2/115/4)

Allah'ı yâd eden kul (âşık), dünyada yüce makam sahibi olur. (2/32/1) Allah'ı inkâr eyleyen şeytandır. Şeytana eştir. (2/37/3) Aşk erleri, pervane misali yanmaktadır. Kül olup savrulmak isterler ve içlerindeki ateşi ezelde Allah'tan almışlardır. Bu dünya ve nimetleri insanları avlar. Nüzûlî bu tuzaktan kurtulmak için Allah'tan yardım ister. Kula yardımcı olan Allah'tır. (2/60/4) Allah âşıklara, bu dünyada zorluk gösterir ancak öbür âlemde nimetlerini ihsan eder. İnkârcılara ise cehennem azabını gösterir.

Âşıka uşbu fenâda gör ne şiklet gösterür
Yarın ammâ ol beğâda hân-ı niçmet gösterür
Münkire nâr-ı cahîmde derd ü miñnet gösterür (2/62/3)

Nüzûlî'ye göre, Allah'ın huzuruna selim kalp ile gidilir. Nüzûlî kalb-i selimi Allah'tan dilemektedir.

İhsân eyle baña kalb-i selîmi
Odur hazretüñe varmağa azık (2/74/7)

Kulun derdinin dermanı Allah'tır. O'ndan daha iyi, işinin ehli tabip yoktur.

Zâd u zahîre eşeri yok bende
Heman senüñ muhabbetüñ var cânda

Derdimũñ °ilâcı sendedür sende

Yokdur senden âher tabîb-i hâzık (2/74/8)

Kul, dünyada Allah'ın halifesi ve aynasıdır. Dervişler ayn-ı Hak'tır. Nüzûlî'ye göre, Allah görülmek istenirse onlara bakılmalıdır.

Ey **Nüzûlî** dervişe uy dervişe bağla özüñ

Ayn-ı Hâk bil anları da var yürü cânâna bak (2/75/6)

Allah aşkı kalbe dolarsa, akıl ehliyetini kaybeder. Gönül hoşnut olur, cümle masivadan kurtulur.

Toldı kalbe aşkı yârın akılı bî-hûş eyledi

Dil yine bu °aşk ile başı da hûş eyledi

Giderüp zıll-i hayâli maḥv-ı nuḫûş eyledi (2/159/1)

Nüzûlî Allah ile ilgili birçok kelime ve terkip kullanmıştır. Bu kelime ve terkipler aşağıda verilmiştir.

Nur-ı Hak, Lem Yezel, Nur-ı Yezdan, Rab, Rabbena, Mucib, Fert, Ehad, Kadir İlah, Zat-ı Hak, Emr-i Hak, Hüda, Pir-i Aşk, İsm-i Zat, Hak Teâlâ, Rahman, Zikr-i Hak, Kadir, Sübhan, Hannan, Mennan, Halık, Gani, Dost, Şah, Mah, Didâr-ı Hak, Dost İli, Hu, Vahid, Maşuk, Didâr, Mevlâ, Var Hünkâr, Tealallah, Rabbi Sultani, Kerim, Rahim, Gafur, Halim, Azim, Bari Huda, Razık, Meh-lika, Padişah, Ya Rabbi, Hallak-ı Âlem, Settâr, Dostun Cemâli, Bab-ı Hak, Cebbar, Tanrı Hası, Sani, Ehl-i Hak, Manzur-ı Hüda, Canan illeri, Mirat-ı Hak, Remz-i Hak, Davet-i Hak, Rüyettullah(Ha kaf), Nur-ı Hüda, Dost Yolu, Rahmet-i Hak, Dergâh-ı Hak, Ya İlah, Mahbub, Tanrı, Rabb-i Naz, Buy-ı Dost, Ferd, La-şerih Rahman, Arş-i Hak, Ruyettullah, Gufran, Leyla Ehad, Gaffar, Kahhar, Hay, Kayyum, Kavi, Çalab, Aşk-ı Sultan, Allah Bari, Rabbi Has ifadeleri divanda Allah'la ilgili olarak kullanılan ifadelerdir.

2. MELEKLER

Nüzûlî, divanın birkaç yerinde meleklerden bahseder. Dört büyük melek isimleriyle geçerken; genel olarak “melek” kelimesiyle meleklerin cümlesi ifade edilir. Bunun yanı sıra melekler “peri” kelimesiyle de ifade edilmiştir.

Anuñ içün halk olupdur arş u ferş ü nüh felek
Hem sekiz cennet içinde yürüyen hûr u melek (1-6-4)
Melekler yürür uşşâkı bürür
Nüzûlî görür aşk meydânında (2-134-9)

Divanda Cebrail’den bahsedilmektedir. Nüzûlî, onu miraciyesi içinde zikretmiştir. Şiirde onun Hz. Peygamber’e Kur’an’ı getirdiğinden bahseder. Bilindiği gibi, Cebrail vahiy meleğidir. Cebrail aynı zamanda Miraç’ta Hz. Peygamber’e eşlik eden melektir.

Muhammed Mustafâ evvel bu erkâna imâm oldı
Getürdi Cebrâ’il aña kelâmullâhı Kurân’ı (1-140-3)

Divanda Rıdvan, Huri Cinan, Malik gibi cennet meleklerinin de isimleri geçmektedir. Bilindiği gibi, Rıdvan cennetin kapıcısı olan meleğin adıdır. Huri ve gılmanlar ise cennette insanlara hizmet edecek olan meleklerdir. (2-33-12) (2-123-2)

3. KİTAPLAR

Dört kitabın manîsin fehm itmege bir noktadan
Pîrile ülfet idüp merdâna gelmişlerdenüz (1/36/3)

beytinde Nüzûlî dört kitaptan bahseder. (Tevrat, Zebur, İncil, Kuran) Dört kitabın manası Kur’an’da; Kur’an, Fatiha’da; Fatiha, besmelede; besmele, be harfinde; be harfi de altındaki noktada toplanmıştır. Buradaki nokta bu anlamda kullanılmıştır. Nokta ise Hz. Ali’yi, ilmin kapısını, ifade eder. Noktavîlik ise çeşitli harf ve işaretlere ifade

kazandırılmasıdır. İkinci beyitte geçen Pîr, Mürşid-i Kâmil olabileceği gibi Hz. Ali’yi de kastetmektedir. Nüzûlî divanda Hz. Ali’yle ülfet edip, dört kitabın manasını Hz. Ali’den ilimle aldığını ifade etmektedir.

Nüzûlî bir başka şiirinde “Dört kitabı tefsir ittüm.” ifadesini kullanmıştır. Takip eden beyitte yine “noktaviyüz” ifadesiyle yukarıdaki düşüncüyü pekiştirmektedir. Dört kitabın tefsir edilmesi, Kur’an’ın anlaşılması ve noktavîlikle olabilecektir.

Dört kitâbı tefsîr itdüm añlamaz ma^cnâsını

Ağzınıñ söyledigin fark eylemez cühhâl imiş

Ey **Nüzûlî** noқтаyı fehm itmeyen câhillerüñ

Hep diyüp işitdügi tezvîr ü hîle âl imiş (1/48/12-13)

Divanın bir başka yerinde tevhit (kelime-i tevhit) kelimesiyle birlikte dört kitap kullanılmıştır. Dört kitabın manasıdır dediği “kelime-i tevhit”dir.

Cümle kelâmuñ hâşîdur inkâr idenler ^câşîdür

Dört kitabıñ ma^cnâsıdur Hakk’ı isterseñ ey cân (1/91/4)

Kur’an; Kur’an olarak geçmektedir. Kur’an-ı Kerim içinde geçen ayetlere telmih için kullanılmıştır.

F’ezkürünî ezkürküm didi Kur’ân’da Hudâ

Anuñ için dem-be-dem ezkâra virdüm göñlümi (1/134/4)

Kur’an başka bir ifadeyle de “kelamullah” olarak geçer. (1/40/3)

Kur’an “nazm-ı kerim” olarak da geçer. Nüzûlî üçüncü şahsa yazdığı bir şiirinde; ona Kur’an’ı okuyup, emirlerini yerine getirip, cehennem ateşinden kurtulmasını öğütler.

Okıyup Nazm-ı kerîmi  âmil ol

Atma cânuñ oda atma intikâş (2/56/2)

Allah insanlara kendini anlatmak için Kur'an'ı delil kılmıştır.

Gönderüp Cibrîl ile Kur'ân'ı hüccet eyledi (2/62/2)

4. PEYGAMBERLER

Tasavvufî bir kişilik olan Nüzûlî'nin, peygamberleri anlatırken, aşkı merkez alması gayet tabiidir. Nüzûlî nebilerin aşka ittiba ettiğini ifade ederken, kendisinin doğru yolda olduğunu anlatmaya çalışır.

Velî nebî şahâbe ümmet icmâc

Bu yolda  aşka itdiler ittibâ (1/141/18)

Peygamberler Allah'ın seçkin kullarıdır. Yüklendikleri vazife gereği türlü sıkıntı ve mihnet çekmişlerdir. Ama bunlara katlanıp, Hak yolunda daim olmuşlardır. Nüzûlî de bu vakayı şöyle ifade etmiştir:

Her bir nebî her bir velî zilletle

İrişdiler bu menzile miñnetle (1/104/5)

Evliya ve enbiyanın (nebler) türlü sıkıntılar çektiğini anlatır; ama bunların âşığa hoş geldiğini ifade eder.

Evliyâlar enbiyâlar çekdiler cevr ü cefâ

Ey **Nüzûlî**  aşığa derdile miñnet hoş gelür (1/30/5)

Nüzûlî Halvetfliği, dolayısıyla Halveti anlatırken, bunun enbiya sünneti olduğunu söyler. Gerek Hz. Peygamber'in gerekse diğer peygamberlerin hayatlarında "halvet"

önemli bir yer teşkil eder. Hz. Muhammed'in Hira Mağarası'nda bulunuşu, Hz. Musa'nın Tur Dağı'ndaki durumu, Yunus Bin Metta'nın balığın karnındaki durumu halvetir.

Enbiyâdan oldı sünnet evliyâdan kaldı °âdet

Anlayana key sa°âdet gel hılvete gir hılvete (1/122/3)

Hz. Âdem:

Hz. Âdem ilk insandır ve insanoğlunu temsil eder. Nüzûlî, Allah'ın nurunun Hz. Âdem'le birlikte insan olarak yaratıldığını ifade eder.

Emrile ikrâm idüp yanî şehâ

Nûr-ı zâtuñ şekl-i insân eyledüñ (2/77/2)

Hz. İbrahim:

Nüzûlî, İbrahim Peygamber ve Hz. Muhammed'i (as) birlikte kullanmıştır. Allah Hz. Peygamber'in aşkı için Hz. İbrahim'in yakılacağı ateşi serin ve selametli kılmıştır. Burada, İbrahim Peygamber'in ismi değil, lakabı kullanılmıştır (Halil). Nüzûlî hem o hadiseye telmihte bulunur, hem de Enbiya Suresi'nin - 69. ayetine iktibas etmiştir. Yine başka bir şiirinde de Nüzûlî, Halil İbrahim Peygamber'e değinmiştir.

Hâlil'e ol dostuñ zâtını görüp

Ayağı tozına yüzini sürüp

Perdeler ref olup aşlına irüp

Yine nâlânde handân oldı gönül (1/65/3)

Nüzûlî, Hz. İbrahim'i Halil ismiyle bir kez daha anıp, Nemrut'la aralarında geçen olaya değinir. Kendini Hz. İbrahim'in yerine koyar.

Halil gibi dost Nemrud'a gönderdi hem şaldı oda

Âteşi gülzâr eyledi odu gülzârı n'eylerem (2/94/4)

Hz. İsmail:

Hz. İsmail divanda Hz. İbrahim ile birlikte kullanılmıştır. Nüzûlî, divanda Hz. İsmail'in kurban edilirken, Cebrail'in O'nun yerine kurban edilmek üzere koçla gelişini anlatmıştır.

Nemrûd odı gülzâr olup İbrâhîm'e nâ-gâh
İsmâîl'e Cibrîl ile urbânı görüdü (2/150/4)

Hz. Yakub ve Yusuf:

Nüzûlî gönüle seslendiği bir şiirinde, Hz. Yakub ve Yusuf'u birlikte kullanır. Hz. Yakub ve Yusuf edebî gelenekte yaygın olarak birlikte kullanılır. Hz. Yusuf'un kuyuya düşüşüyle kaybolması ve Yakub'un bu olayın üzüntüsüyle gece gündüz ağlayışını Nüzûlî şöyle ifade eder:

Yûsuf'ın yavı kılan Yakûb gibi her rûz u şeb
Zârî zârî ağlama beyt-i azânun mı var (2/36/2)

Yine devam eden beyitte Yusuf Peygamber'in kuyudan çıkartılıp, Mısır'a şah olduğunu anlatır.

Yohsa çâha atılıp dellâl elinde bey olup
Mısr iline şâh olan Yûsuf-ı Kenân'un mı var (2/36/3)

Yine aynı şiirin 6. beytinde Züleyha'ya ve dolayısıyla Yusuf Peygamber'e değinir. Züleyha bilindiği gibi Yusuf Peygamber'e derin bir aşk ve arzu duyar. Bu uğurda hırs gösterip, mal ve makamını hiçe saymıştır. Burada Nüzûlî gönüle nelerden vazgeçebileceğini sorarken, bu hadisenin dilini kullanır.

Âşıkam dirsün Zelîha gibi kendün yoqla gör
 r z u m l u h num n u dürr   merc nu n mı var
Zıkr-i Yûsuf'la Zelîha ey **Nüzûlî**  aşk imiş
A na d h l olmağa senün adun şanu n mı var (2/36/6-7)

Nüzûlî aşkı idealize ederken, Yusuf Peygamber ve Züleyha'yı kullanmıştır. Züleyha'nın aşkı nasıl yaşadığını ifade eder. Dervişlere O'nu örnek göstermiştir.

Hz. Yakup hüzün peygamberi olarak bilinir. Nüzûlî kendini, gözü yaşlı bu peygambere benzetir. (2/94/5) (2/150/3)

Hz. Süleyman:

Nüzûlî bir şiirinde mühr-i Süleyman tabirini kullanmıştır. Hz. Süleyman, İsrail peygamberlerinden biridir. Peygamberlik ve hükümdarlığı birleştirmiştir. Rüzgârlara, mevsimlere, hayvanlara hükmetmiştir. Mühr-i Süleyman ise O'nun mühründe bulunan iki üçgendir. Buradaki mühr-ü Süleyman, saltanatın ve zenginliğin yanı sıra kulluğu ifade eder. Nüzûlî'ye göre, mühr-ü Süleyman zenginliğin ifadesidir ancak Nüzûlî, asıl zenginliğin Allah'a ezelde verilen söz olduğunu söyler. İnsanlar Allah'ın "Ben sizin rabbiniz değil miyim" hitabına "bela" evet Yarabbi şeklinde cevap vermiştir. Ahd-i ezelden kasıt da budur.

Kıl tefekkür ne idi ahd-i ezel

Duymaduñ mı ne buyurdı Lem-yezel

Aşluñı terk eyledüñ yüri güzel

Bilmedüñ mühr-i Süleymân kıandedür (1/31/4)

Hz. Musa:

Nüzûlî divanının 114. Şiirinde, Hz. Musa'nın Tur Dağı'nda Allah'la olan muhaveresine işaret eder. Beyitte "kelimullah" ifadesi geçmektedir. Kelimullah, Hz. Musa'nın lakabıdır. Burada sâlike bir tavsiye vardır. Allah'a karşı inkıyadı ve O'na sığınmayı öğütlemektedir. Burada, hem bu olaya telmih vardır hem de Kur'an-ı Kerim'deki ilgili ayetlere iktibas vardır.

Göñülden münâcât eylemez sâlik

Kelîmullâh olup Tûr olmayınca (1/114/2)

Hz. Musa, bir beyitte Musa-yı İmran olarak geçer. Hz. Meryem'in babasının ismi İmran'dır. Hz. Musa, edebî gelenekte İmran'ın sülalesinin bir ferdi olarak bilinir. Beyitte aşkla söylenmiş, içten, samimi bir sözün Allah katındaki makbuliyeti ifade edilirken, Hz. Musa ile kavmi arasında geçenlerden sonra O'nun Rabbi'ne yakarışı ile kabul görmesi hadisesine telmihte bulunulmuştur. Nüzûlî, ayrıca kulun Allah'a yakînlığı için bu dünyadaki durumunun önemli olmadığını söylemiş, Hz. Musa'nın dünyadayken çoban olduğu gerçeğine işaret etmiştir.

°Aşkıla söylenen söz maqbûl-ı dergâh olur

İşit çoban kışşasın gör Mûsâ-yı °İmrânı (1/139/28)

Nüzûlî, 2. divanındaki 94. şiirinde Hz. Musa'nın Tur-ı Sina'da "len terani" hitabına muhatap oluşuna telmihte bulunur. Nüzûlî, kendini Hz. Musa'nın yerine koyup, bu hitabı üzerine alır.

°İsâ gibi ağdum göge Mûsâ gibi çıkdum dağa

Çün *len terânî*"den hıtâb geldi bu zârı n'eylerem (2/94/3)

Hz. Musa ile Allah arasındaki muhavere, "enallah" sözü ağaçtaki nurdan duyulmuştur. Nüzûlî bu olaya telmihte bulunurken, aynı zamanda Allah'a olan yakînlığını da izhar eder.

Ene'llâh sadâsı geldi aql u bilüm yavı kıldı

Nüzûlî'ye in°âm oldu bi-hamdi'llâh seher zikri (2/149/5)

Hz. İsa:

Hz. İsa ahir zamanda dünyaya gelip Hz. Muhammed'in sünneti üzerine amel edecek ve hüküm sürecektir.

Nüzûlî, Hz. İsa'nın ölümlere can verme mucizesine de telmihte bulunmuştur. "Mürde can dirgürem hem İsa demüm" derken Hz. İsa'nın bu özelliğini kendine atfeder.

Hızr'um içen gelsün âb-ı hayâtı

Mürde cân dirgüren hem ʿİsâ-demüm (2/93/4)

Nüzûlî, Yunusvarî kaleme aldığı 2. divanın 94. Şiirinde: "Hz. İsa gibi göğe çıktım." ifadesini kullanmıştır. Bu söyleyiş, İslamî inanişâ göre Hz. İsa'nın Allah tarafından göğe çıkarılması hadisesine telmihtir.

ʿİsâ gibi ağdum göge Mûsâ gibi çıkdum dağa

Çün *len terânî*'den hıţâb geldi bu zârı n'eylerem (2/94/3)

Hz. Muhammed:

Nüzûlî'nin divanında, tamamı Peygamber'e övgü içeren birçok kaside mevcuttur. Yine divan içinde bir de Miraciye mevcuttur.

Hz. Muhammed Allah'ın "Habibim" diye hitap ettiği insandır. Yine Allah, ona hitaben "Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım" demiştir. Bu, Allah'ın ona verdiği değer in ifadesidir.

Nüzûlî divanında "Allah'ın aşkına canım feda olsun." dedikten sonra, Allah'tan kendisini aşktan cüda etmemesini istemektedir. Bu dileğini ifade ederken de "ol resulün hürmetine" ifadesiyle Hz. Peygamber'i aracı yapmaktadır. Bu bakış açısı İslamî bir öğretilir. İnsanlar dua ederken, önce Allah'ı methettikten sonra, Hz. Peygamber'e salât u selam edip, O'nu aracı yaparlar.

Yâ ilâhî uşbu cânım ʿaşkuña olsun fedâ

Ol Resûlün hürmetine ʿaşkdan eyleme cüdâ (1/1/1)

Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye gizli sırrı fâş etmiştir. Bilindiği gibi, Hz. Ali ilmin kapısı ve ilmin babasıdır. Buradan anlaşılan Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye ilmin anahtarını verdiği'dir.

Gizli râzı gün gibi fâş itdi ol Aḥmed saña

Ḥaḳ yolunuñ rehberisüñ yâ °Aliyye'l-Murtezâ (1/5/5)

1. divanın 6. şiiri tamamen Peygamber'i anlatan bir şiirdir. Şiirinde Hz. Peygamber için "fâhr-i âlem" ifadesi geçmektedir. Hz. Peygamber, ümmî olarak dünyaya gelmiştir. Küfrün karanlığını bir afitâb gibi münevver kılmıştır. (1/6/1) O'na âşık olanlar, ona kavuşmayı Kevser Havuzu'ndaki buluşmayla ifade ederler. Kevser şarabından bir kadeh içmek O'na kavuşmanın sembolüdür. (1/6/2)

Hz. Peygamber insanlara kıyamet gününde şefaet edecektir. (1/6/2) Nüzûlî yine Hz. Peygamber hakkında şefî'ül-müznibîn tabirini kullanır ve kıyamet günü ondan şefaet istemektedir. (1/90/4) (1 /109 /8) (2/20/7)

Nüzûlî yine 1. divanın 6. şiirinde Peygamber'in parmaklarından su akıtma mucizesine telmihte bulunur. Bilindiği gibi, Hz Peygamber parmaklarından akan suyla seferden dönen sahabelerin susuzluklarını dindirmiştir. (1/6/3) Şiirin dördüncü kıtasında arş, nuh ve feleğin O'nun için halk olunduğunu ifade eder. Bu da "sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım" kutsî hadisine telmih etmektedir. Kıtanın devamında meleklerin ve hurilerin O'nun ayağına yüz sürmek istediklerini anlatır. Bu, O'na duyulması gereken saygının ifadesidir. (1/6/5) Şiirin son kıtasında yine her şeyin yaratılmasının yegâne sebebinin O olduğunu ifade ettikten sonra; meleklerin, insanların ve cinlerin ona müştak olduğunu anlatır. Burada, cin tabirinin kullanılışı Hz. Peygamber'in, cinlerin de peygamberi olmasındandır. Ayette Allah habibine, O'nu âlemlere rahmet olarak gönderdiğini ifade eder. Buradaki kullanım bu ayetten iktibastır. Son olarak Nüzûlî, O'nun yolunun sadık bir bendesi olduğunu ifade eder. (1/6/5)

Allah habibinin aşkı uğruna İbrahim Peygamber'in yakılması için hazırlanan ateşi Kur'an'ın ifadesiyle serin ve selametli yapmıştır. Burada aynı zamanda Nemrut'un

İbrahim Peygamber’i ateşe atması hadisesine telmihte bulunur. “Berden selemen” ifadesi aynen Kur’an’dan alınmıştır.³³

Habîbi  aşkına nâr-ı Halîl’e

Berden selâmen gülzâr iden dost (1/9/6)

Nüzûlî başka bir Şiirinde Hz. Peygamber’e hitaben “ lemlerin Şahı” ve “iki cihan mahı” tabirlerini kullanır. Şiirde “Can senden yardım diler.” ifadesi geçer. Hz. Peygamber burada kurtarıcıdır, medet edendir. Buradaki yardım hem O’nun rehberliğini hem de Őefaatchi oluşunu ifade eder. Ardından Hulefa-i RaŐidin, Hasan Basri, Habib-i Acem , Davud-ı Ta , Cüneyd-i Bağdad  gibi İslam ve tasavvuf büyüklerinin hepsinin O’ndan yardım dilediğini anlatır. (1/18)

Nüzûlî bir başka Şiirinin son kitasında Halvetliği anlatırken, Hz. Peygamber’in Halvetilerin y ri olduğunu ifade eder. Burada Habib-i Ekrem ifadesi geçer ve O’nun için Halvetiler cümle varlarını terk etmişlerdir. Bu “fenafi’r-resul” kavramını işaret eder.

Habîb-i Ekrem’dir bizüm y rımız

Terk itdük    aŐku na cümle varımız

Nüzûlî dir Şeyh  Abdullah p r m z

Bize halvetiler dirler erenler (1/20/9)

Nüzûlî gönüle (derviş) seslenirken, Hz. Muhammed için “Canı feda et” ifadesini kullanır. Bu da“fenafir resul” kavramı içinde anlaşılmalıdır.

Gir tarîka l tf idüp  ahde vefâ eyle gönül

Muştafâ’nın  aşkına cânın fedâ eyle gönül (2/157/2)

Nüzûlî bir başka Şiirinde cihan zenginliğine ihtiyacının olmadığını ifade eder, bunun yerine Hz. Peygamber gibi bir sığınağın olduğunu söyler. (1/34/5)

---

³³ Enbiya 69.

Bir beyitte “Tarik-i halvetidir yolumuz, Hz. Sultan’a erer elimiz” ifadelerini kullanan Nüzûlî, “Hz. Sultan” ifadesini Hz. Peygamber için kullanır.

Tarîk-ı halvetî doğru yolumuz

Hazret-i sulţâna irer elimüz (1/40/1)

Nüzûlî halvetiliği anlatırken, “Mustafa sünneti ile ahkâm oldu halvetimiz/ Peygamber’den hadis ile ilam oldu halvetimiz” ifadelerini kullanmıştır. Buradan anlaşılacağı ve İslamî öğretilerde görüleceği gibi halvet ve uzlet Hz. Peygamber’in sünnetidir. Ramazan ayının son on gününde Hz. Peygamber’in girdiği itikâf bu durumu doğrular niteliktedir.

Nüzûlî Peygamber için “Habibullah” kelimesini de kullanmaktadır.

Ol Habibullah buyurdu *men ‘arefe nefsehû*

Nefsi fehm eylemekdür derviş olmağdan ğarâz (1/52/5)

beytinde kutsî hadise de iktibas etmektedir.

Hz. Peygamber, diğer peygamberler ve insanlardan daha üstündür. (2/1/12) Nüzûlî Hz. Peygamber’in enbiyalar serveri ve evliyalar rehberi olduğunu ifade eder. Bilindiği üzere, Hz. Peygamber ilk yaratılan ruhtur. Peygamber’in ruhu yetmiş bin yıl evvel yaratılmıştır. (1/71/5) Bu yönüyle peygamberlerin başıdır, ulusudur. Bu kendi ifadeleriyle sabittir: “Ben insanların yaratışta ilki, peygamber olarak gönderilişte sonuncusuyum.”³⁴ Türk sûfiler bu durumu “O varlığın ilk nuru, son zuhurudur.”³⁵ şeklinde açıklamaktadır. İnsanların yaratılışı da O’nun içindir. Allah kutsî bir hadiste habibine “Eğer sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım” şeklinde hitap etmiştir.

O evliyaların rehberidir, yol göstericisidir. (Muhammedî Nur)

Enbiyâlar serverisün şübhesüz hağğâ’l-yakîn

Evliyâlar rehberisün şübhesüz hağğâ’l-yakîn (1/71/1)

³⁴ Aliyyül Kâri, *Şerh-üs Şifa*, İstanbul 1307,1/508;Aclunî, *Keşfü’l Hafâ*, Beyrut 1351,C. I,II, 2. Cilt s.163; M. Tatçı, *a.g.e.*, s. 125

³⁵ M. Tatçı, *a.g.e.*, s.125.

Devam eden beyitte hiçbir insan yaratılmamışken, O'nun bir nebi olduğu anlatılmaktadır. (1/71/2) (1/71/7)

Yogıdi bu kevn ü mekân °arş u kürsî nüh felek

Senüñ için halk olındı şübhesüz haqqa'l-yakîn (1/71/3)

beyti her yaratılanın O'nun aşkına yaratıldığını ifade eder ve bu, yukarıda verilen kutsî hadise iktibastır. Tasavvuf inancına göre, Allah Hz. Peygamber'in nurunu kendi zatının nurundan yaratmıştır. (1/71/4-8)

Nüzûlî Peygamber'e övgü sadedinde yazdığı bir şiirinde O'nun için "nübüvet hatemi" tabirini kullanır. Yani O, peygamberlerin sonuncusudur. (1/90/1) Devamında padişah-ı dü-cihan, şah-ı sultan, mah-ı taban, nur-ı cihan tabirlerini kullanmıştır. Yine fahr-ı âlem terkiibini de kullanmıştır. O övülmüştür; Allah O'nu övmüştür.

Nüzûlî'nin divanında bulunan 107. şiir, Peygamber'e yazılmış bir şiirdir. Nüzûlî, onun yoluna girdikten sonra hiçbir şüphesinin kalmadığını söyler. O'nun aşkıyla mal ve mülkten vazgeçmiştir. O'na âşık olanların namus ve ardan vazgeçtiklerini ifade eder. Nüzûlî, O'nun aşkına karşılık, ad ve sanından yani benliğinden vazgeçmiştir. Nüzûlî'nin O'nu öven sözleri aslında O'nun yüz güzelliğini anlatmaya layık değildir. Nüzûlî, can ve başının O'nun yolunda feda olmasını ister.

Girelden râhına getdi gümânum yâ Resûla'llâh

Komışam mâl u mülküm hânümânum yâ Resûla'llâh

Saña °âşık olan °uşşâk n'ider nâmûsile °arı

Değişdüm aşkuña ad ile sanum yâ Resûla'llâh

Sevelden aşkuñ odı cânuma kâr eyledi her gâh

Kesilmez bir nefes âh u figânum yâ Resûla'llâh

Cemâlûñ hüsline lâyıq degüldür gerçi güftârum

Fedâ olsun yoluñda baş u cânum yâ Resûla'llâh

Gelüpdür apufa Seyyid **Nüzûlî** halveti ey şâh

Kabûl it lûtfuñ ile armağânım yâ Resûlallâh (1/107)

Nüzûlî'nin divanının birinci bölümünde yer alan 118. şiir, Peygamber'in doğduğu ay için nazmedilmiştir. Burada, fahr-i âlem, Hak, Habibi Can Ahmed, Allah dostu, Mustafa, Rah-ı şeriat eri, kutb-ı tarikat piri, ilm-i marifet kâni, sırr-ı hakikat hanı, iki cihan sultanı, din-i İslam direği, ahiret bağı, ruz-ı mahşer şefii tabirlerini kullanmıştır.

Yine bu şiirde Peygamber için “vefa kubbesinin mâhı” tabiri kullanılmıştır. Tasavvufî gelenekte, O'nun vefalı bir peygamber olduğu inancı genel kabuldür. Bu düşünceyi kaynağı O'nun Mirac'a çıktıktan sonra ümmeti için yeniden dünya yüzüne inişidir.

Sadr-ı Şuffe-i şafânuñ mâh-ı kûbbe-i vefânuñ

Allâh dostu Muştafâ'nuñ toğdığı ay geldi yine (1/118/2)

Nüzûlî'nin divanının birinci bölümünde 140. şiir miraciyedir. 105 beyitten müretteptir. Burada Nüzûlî Peygamber'in nurunun yaratılışını, o nurdan enbiyayı onlardan da evliyanın ruhlarının yaratıldığını anlatmıştır. Buna bağlı olarak Peygamber için, “ebu-l ervaş” tabirini kullanır. (1/140/13) Daha sonra O'nun dünyaya gelişi, Uhud Harbi'nin yapılışı ve sahabelere nefisle yapılacak olan ulu gazayı öğütlemesi anlatılır. Devam eden beyitlerde, Peygamber'in Hz. Ali'ye ilmi ihsan edişine değinilir. Yine Peygamber'in ona esma-i sab'a'yı telkin edişi anlatılır. (1/140/30) İlerleyen beyitlerde, Nüzûlî kendini Resul'ün varisi olarak niteler. Bu, tasavvufî gelenekte var olan, evliyanın peygamber varisi oluşu inancını ifade eder. Daha sonra Peygamber'in Hz. Ali'ye, bazı mutasavvıflara ve halveti şeyhlerine geçen bu veraseti ilan eder.

Nüzûlî, ikinci divanının 2. şiirini Hz. Muhammed için nazmetmiştir. “İki cihanda beni senden ayırma” derken, öbür âlem adına O'ndan şefaati istediği de anlaşılır. (2/2/3) O'nun cemâlini görmek, Nüzûlî için izzet ve devlettir. (2/2/5)

İkinci divanın 7. şiiri de Hz. Muhammed için yazılmıştır. Burada O'nun vefa peygamberi olduğu tekrarlanır. Dünya bile yaratılmamışken, O'nun peygamberliğinin ayan olduğu ifade edilir.

Ey şâh-ı sultân-ı cihân var olmadan kevn ü mekân

Oldı nübüvvetüñ °ayân *ehlen ve sehlen merhabâ* (2/7/2)

Nüzûlî aşağıdaki beyitinde Mirac hadisesine değinmiştir. Allah'ın davetiyle gerçekleşmiş olan Mirac'a çıkışı ifade eder. Nüzûlî, O'nun kalbin marazlarına deva olduğunu söyler.

Hağ teâlâ davet itdükde kılduñ

Seyr-i âlâya mirâcı Muḥammed

Emrâz-ı kulûbun devâsı olduñ

Kamu derdlerüñ ilâcı Muḥammed (2/19/1)

Hz. Muhammed, Allah'la arş üstünde görüşmek suretiyle mirac kılmıştır. (2/20/10)

Hz. Muhammed, cümle peygamberin sertâcıdır. O'nun için Fahr-i kâinat tabiri yinelenmiştir.

Cümle enbiyâ ser-tâcı Muḥammed (2/19/4)

Hz. Muhammed'in güzelliğini methetmeye kimsenin gücünün yetmeyeceği bir gerçektir. O'nu Hak Teâlâ en güzel bir şekilde övmüştür. Allah habibi için "Fahr-i Âlem" ifadesini kullanır.

Senüñ meddâḥuñ ol Ḥâllâğ-ı °âlem

İdemez vaşfuñı sözler Muḥammed (2/20/2)

Nüzûlî, O'nun sünnetine tutunanların kurtulacağını ifade eder. Hz. Peygamber veda hutbesinde, inananlara Kur'an'ı ve sünneti bırakmıştır.

Sünnetüm dutan didi Aḥmed gürûh-ı nâcidür

Ḥaḳ diyüp itdi erenler ol ṭarîkı ittiḥâz (2/23/3)

Halvetilerin, Peygamber'in izinde olduğunu ifade sadedinde:

Muḥammed'ün şancağınun altında ʿarşın şağınun

Rıdvan u cennet bâğınun miḥmânıdur Ḥalvetiler (2/33/12)

İfadesini kullanır. Onların ahiret gününde Hz. Peygamber'in sancağı altında yer alacağını ifade etmiştir.

Nüzûlî Hz. Peygamber'in arşa kadem vurduğunu, Hak cemâlini gördüğünü, dergâh-ı Hakk'a erdiğini ifade ederken; Mirâc-ı nebeviye işaret eder. (2/80/4)

Hz. Muhammed bilindiği gibi sırtında nübüvvet mührünü taşır. Burada “yüz sür o mührü” derken O'nun peygamberlik mührü kastedilir. Beyit aynı zamanda Peygamber'le bir sahabi arasında geçen ve sahabinin O'nun mührünü öpüşüyle neticelenen olayı hatıra getirmektedir.

Git erenler silkine lûtfi değış sen ƣahrına

Ḥâl ile hoş yüz süresün ol nübüvvet mührine (2/88/3)

Nüzûlî Allah'a yakarışlarında, İslamî geleneğe uygun olarak, Hz. Muhammed'i aracı olarak görür ve öyle dua eder. (2/107/2) (2/135/2) (2/143/3) Yine Nüzûlî O'na duyduğu özlemi şiirlerindedile getirir. (2/126/3) O'ndan şefaât diler. (2/126/1) Yine divanında Hz. Peygamber'i Kevser şarabı ile birlikte kullanır. (2/135/3) Nüzûlî, Hz. Peygamber'in Allah'ın kulu ve elçisi olduğunu vurgular. O'da bir insandır ve ölümlüdür. (2/141/3)

Nüzûlî kendisini bülbüle benzeter. Peygamber de güldür.

Ol bâğ-ı Muḥammed gülinün bülbüliyem ben

Her şâm u seḫer bülbül olanun işi efgân (1/88/2)

Nüzûlî divanında O'nun için fâhr-i âlem, âlemlerin şahı, iki cihan mahı, mahı taban, Habib-i Ekrem, Muhammed Mustafa, Habibullah, Şefi'ü'l Müznibin, Padişah-ı dü-cihan, Nübüvet Hatemi, Şah-ı Sultan, Nur-ı Âlem, iki cihan güneşi, Nur-ı Kibriya, Güzel Muhammed, Ahmed-i Muhtar gibi ifadeler kullanmıştır.

Nüzûlî dervişlerin elinin Ahmed'e erdiğini söyler. Bilindiği üzere tasavvufî ıstılahta Ahmed, Muhammedî ruhu temsil eder. Muhammedî ruh kendisinden sonra evliyalara ve hak erlerine geçer. Dolayısıyla dervişler peygamberlerin varisleridir.

Hızır:

Nüzûlî divanında Hz. Hızır'a da değinmiştir. Şiirde kendini O'na benzeter ve insanlara ab-ı hayat sunduğunu söyler.

İsâ gibi ağdum göge Mûsâ gibi çıkdum dağa

Çün *len terânî*' den hıttâb geldi bu zârı n'eylerem (2/93/4)

Lokman:

Lokman, Kuran'da ismi geçmeyen fakat peygamber olarak kabul edilen bir kişidir. O, cümle dertlerin dermanını bulmuştur. Kıssaya göre, Lokman ölümün de çaresini bulmuş; fakat yazdığı kâğıdı yel alıp suya bırakmıştır. Dolayısıyla Lokman şifanın sembolüdür. Nüzûlî'nin hayalinde bir şehre gitmiştir. Orada manevi dertlilerin derdine derman olan bir Lokman olur.

Kim ki ol şehre girer derdine dermân bulur

Daği her derdlülerün anda olur Loğmân'ı (1/139/25)

Lokman şifanın sembolüdür. Fakat Nüzûlî'ye göre, aşkın derdini o bile bulamayacaktır. (2/150/1)

Hz. Eyüp:

Hz. Eyüp, sabır peygamberi olarak bilinir. Vücuduna isabet eden hastalıklara sonuna kadar sabretmiştir. Nüzûlî ondaki bu hali kendine yakıştırır.

Eyyûb gibi şabr eyledüm Yağûb gibi çok ağladum

Cân Yûsuf'u buldum şükür ben ğayrı yârı n'eylerem (2/94/5)

Eyyûb'a irüp sıhhat aceb oldı ferah-nâk

Yakûb'a dağı Yûsuf-ı Kenân'ı görüdü (2/150/3)

5. AYET HADİS

AYET

Nüzûlî, divanında, Hz. İbrahim Peygamber'in kıssasında anlatıldığı ayetlerden birinde geçen “Berden selemen” ifadesini kullanmıştır. Enbiya Suresi'nde ifade edilen Hz. İbrahim'in atıldığı ateşe “Serin ve selametli ol” emrinin geçtiği ayetin bir bölümüdür. Beyitte “gülzar” sözcüğü serin ve selametli ifadesiyle uygunluk gösterir. Beyitte geçen “nar ve gülzar” sözcüklerinde kırmızı renkle ilgili bir uygunluk vardır. Yine beyitte Habib (Hz. Muhammed) ve gülzar arasında da uygunluk vardır. Bilindiği gibi, “gül” tasavvufta Hz. Muhammed'i ifade eder.

Nüzûlî'nin divanındaki 38. şiirde “Kâbe-i kavseyn” ve “ev edna” ifadeleri geçmektedir. “Kâbe kavseyn-i ev edna” Necm Suresi'nde geçen bir ayettir. Hz. Muhammed'in Hira'da Allah ile görüşmesini anlatan bu ayet, iki yay aralığı kadar yahut daha az kaldı anlamındadır. Nüzûlî kendini Kâbe-i kavseyn makamında görür ve ne yüce makamda olduğunu izhar eder. Kâbe-i kavseyn âlemi, insanoğlunun ulaşabileceği en uzak noktadır. Bu da Nüzûlî'nin aşkla ulaştığı noktayı ifade eder. (1/38/4)

Devam eden beyitlerinde “fezkurini” yani zikrediniz ifadesi de Kur'an'dan alınmış bir ayet parçasıdır. Tam lafzı “fezkurini ezkürküm”dür ve “beni anın ki bende sizi

anayım” demektir.³⁶ Nüzûlî beyitte Kur’an’da “fezkurini” (zikrediniz) dendiğini ve Hûda’nın bu emrine uyduğunu anlatır. Bu da tarikat ve tasavvuf ehlinin zikrini ifade eder. Nüzûlî, Allah’ı çokça andığına işaret eder.

Fe’zkurûnî didi Qurân içinde
Hudâ’nuñ emrine fermânîlerüz (1/38/8)

Yine divanın 63. şiirinde bu ayet zikredilmektedir.

Fe’zkurûnî geldi Hâk’dan çün hıfâb
Zikr-i Hâk’dan bağruñı eyle kebâb
Bâtın iline dilerseñ feth-i bâb
Halka-i tevîd ü zikru’llâha gel (1/63/3)

Başka bir beyitte “hal üzre” ifadesiyle geçer.

Farz olındı zikir bile *alâ külli hâlin* ile
Fe’zkurû’ne kıluñ nazar anda bu söz beyân olur (2/30/4)

Divanda ayet mealen de bulunmaktadır.

“Behey cânım delîl sorarsañ baña
Cevâbın Qurân’dan vireyüm saña
”Zikr it zikr ideyin” didi ol saña
Hakk’ı niçün zikr itmezsü sevdigüm (2/96/3)

Nüzûlî’nin divanında İhlâs Süresi de geçmektedir. Burada surenin sadece ismi bulunmaktadır.

Yok durur mislüñ nazîrûñ bendeşüñ
Zâtuña ihlâş oğıdum dâ’imâ (2/1/2)

---

³⁶ Bakara 152.

Nüzûlî divanın son şiirlerinden birinde Fatiha Süresi'ni ve aynı anlama gelen “Seb'al mesani” kelimelerini kullanır.

Nüzûlî hatm idüp işbu **Dîvânı**

Okıdı **Fâtiha** Seb'a'l-meşânî (1/141/29)

Nüzûlî ikinci divanın birinci şiirinde “Kâf u Nûn'dan sırrın izhar eyledin” ifadesini kullanmıştır. Kaf ve Nun harfleri “kun” yani “ol” kelimesini oluşturur. Allah'ın ol emriyle her şeyin yaratılabileceği gerçeğine işaret eder. Allah, “Ol” emriyle sırrını izhar etmiştir. Rububiyetinin gereği yaratma sıfatını göstermiştir. İkinci mısrada ise “Sabit oldu küntü kenzen mahfiya” ifadesi geçer. Beyitte Allah'ın ol emriyle sırrını izhar ettiği ve “Ben gizli bir hazineydim bilinmek istedim” sözünde ifade edilenin vuku bulunduğu anlatılır. Bu emirle Allah kendini izhar etmiştir. Şüphesiz kun emriyle yaratılan her şey O'nu göstermektedir.

Kâf u nûndan sırrın izhâr eyledün

Şâbit oldı *küntü kenzen mahfiyâ* (2/1/6)

Nüzûlî'nin kullandığı bir başka ayet ise Zümer Süresinin 53. ayetidir. Beyitte “lâ taknatü min Rahmetillâh” olarak ayetin bir bölümü geçmektedir. Anlamı “Allah'ın rahmetinden umut kesmeyiniz” dir. Nüzûlî beyitte “Benim ne kadar hatam olsa da Allah'tan ümidimi kesmem. Çünkü Allah kendisinin rahmetinden ümit kesmeyin buyurmuştur.” demektedir. Bu ifade havf u reca (bim ü ümid) tasavvufî gerçeğini ifade eder.

Ben ne deñlü cürmüm olsa kesmezem hergiz ümîd

Çün didi *lâ taknatü min rahmeti'llâh* ol Hudâ (2/4/4)

Nüzûlî divanında Duha Suresi ve içinde geçen “Vel leyl” ifadesini kullanır. Vel leyl şiirde Peygamber'in saçını tasvir için kullanılmıştır.

Şanuña buyurdı *Levlâke* Hudâ
Saçuña *Ve'l-leyl* yüzüne *Đuhâ*
İsmüne *Tâhâ* vü *Yâsin* Muştafâ
Cümle enbiyâ ser-tâcı Muhammed (2/19/2)

Yine aynı şiirde Taha Suresi'nin de ismi geçmektedir. Bu aynı zamanda Hz. Peygamber'in adlarından biridir. Yasin Suresi'nin ismi de aynı şiirde yer alır. Yasin ve Taha Hz. Peygamber'in adı olarak geçer.

Nüzûlî'nin divanında kullandığı diğer bir Kur'an ifadesi de “vebtegu” yani “İsteyin, arayın.”dır. Bu ifade Bakara 187, Maide 35, Ankebut 17 ve Cuma 10. ayetlerde geçmektedir. Nüzûlî bu ifadenin şeyhin himmetini istemek için bir bürhan olduğunu savunur.

Ve'bteğû buyurdı saña Kur'ân içinde ol Hudâ
Bu söz mürşid talebine haķıķatde bürhân olur (2/30/23)

Nüzûlî yine Kur'an'dan³⁷ alıntı “urvetü'l vüska” ifadesini kullanır. Anlamı “kopmayan sağlam ip”tir. Şiirde kopmayan sağlam ipe, Hakk'a bağlılık kastedilmiştir.

Gerçek erenlerdür Haķ yola aķan
“Urvetü'l-vüşķâyı gerdâna daķan
Ey **Nüzûlî** erenlere ĥor baķan
Bu gün görür gözi yarın kör olur (2/31/9)

Nüzûlî Fecr Suresi'nde geçen (28. ayet) ve “Razı edilmiş ve Razı edici olan Rabbine dön” anlamındaki ayeti de divanında ustalıkla kullanmıştır. Şiirde bu sözü (Rabbine dön) duyduktan sonra “dosttan yana azmetmek” ifadesini kullanır. Bu kullanım ölüme işaret ettiği gibi, kulun Rabb'inden yana yüzünü dönmesi olarak da anlaşılabilir.

---

³⁷ Bakara 286.

Tâlib ol aña bu sırrı işidüp kalma taña
Cümle ʿuşşâkuñ kelâmı hoş naşîhatdur saña
İrci ʿi nuṭkı duyunca ʿazmidüp dostdan yaña (2/49/3)

Divanda “enellah’den kabes almak” ifadesi geçer. Bu sözü söyleyen bir ağaçtır. Ağaca Allah’ın nuru inmiştir. Kabes ile bu nur-ışık arasında tenasüp söz konusudur. Aynı zamanda kabes kelimesi, âşğın bağrını yakan aşk ateşini hatırlatır.

Kül olup şavrulmağ ister kalmaya hiç eşeri
Kim ezel güninde almışdur *ene’llâh*’dan kabes (2/57/3)

Divanda İsrâ Suresi’nin 70. ayetine de iktibas edilmiştir. “Vela kad kerremra” yani “And olsun ki biz insana çok ihsanda bulunduk.” ayetini Nüzûlî ustalıkla kullanmıştır. İnsanın mahiyetini anlattığı şiirinde “Vele kad keremna dindi şanımda” ifadesini kullanmıştır. Bu, insanın Allah katında ne kadar kıymetli olduğu gerçeğini ifade eder. İnsanın eşref-i mahlûkat olduğunu vurgular.

Vele kad kerremnâ dindi şanımda
Cümle melâ’ikden daği ekremüm (2/93/2)

Hız. Musa hakkında divanda geçen başka bir ifade ise “len terâni” dir. Bu ifadeyle “Beni asla göremezsin” ayetine iktibas edilmiştir. (Araf, 143) Bu, Hız. Musa’ya Allah’ın söylediği bir sözdür. Allah’ın yüceliği ve insan tarafından mutlak olarak görülüp, anlaşılmayacağı gerçeği dile getirilmiştir.

Îsâ gibi agdum göge Mûsâ gibi çıkdum daga
Çün *len terâni*’den hıṭâb geldi bu zârı n’eylerem (2/94/3)

Nüzûlî, kanaat ile ilgili olarak “nahnü kesama” ifadesini kullanmıştır. İsrâ Suresi’nin 31. ayetinden bir parçadır. Rızıkın, Allah tarafından ezelde taksim edildiğini anlatır. Nüzûlî, şiirinde rızık için say ve gayret etmemeyi, hırs göstermemeyi

öğütlerken, bu ifadeyi kullanmıştır. İstiğna ve kanaat kavramlarıyla doğrudan ilgili bir kullanımdır.

Tama^c-ı hâma düşüben ey habîb
Rızık için her tarafa yelme garîb
Naḥnu kašemnâ'da virilen naşîb
İr geç irer gelür saña a^lâdan (2/106/8)

Nüzûlî, kişinin ancak dünyadaki amelleriyle ve Allah'la olan irtibatıyla kurtulabileceğini ifade sadedinde, Şuara Suresi'nin 88. ayetine iktibas eder. O gün, ne mal (ne de oğulları) fayda vermez anlamındaki “yevme la yenfe'u mâlun” ifadesi kullanılmıştır. Nüzûlî, Allah'ın böyle buyurduğunu ve insanın ancak yaptıklarıyla kurtulabileceğini vurgular.

Yevme lâ yenfe 'u buyurdu Ganî
Görmedüñ mi Qurân içinde anı
Kardeş seni şakınurın ben seni
Çâre ne şabr eyle el-ḥükmüli'llâh (2/141/10)

Nüzûlî divanında “enallah” ifadesini zikirle ilgili olarak da kullanır. Seher zikrinin kişiyi ulu makamlara ulaştırdığını ifade sadedinde “Ben Allahım.” sözünü kullanır. Zikir kişiyi öyle bir noktaya çıkarır ki, enallah sadası duyulur. Yani kişi Allah'la manevi olarak konuşmaya başlar. Bu, peygamberlerin ulaşabildiği bir makamdır. İfade hem peygamberleri yüceltmekte hem de sûfiyi yüceltmektedir.

Ene'llâh şadâsı geldi ^caql u bilüm yavı kıldı
Nüzûlî'ye inâm oldu bi-ḥamdi'llâh seher zikri (2/149/5)

“La raybe ve la şerik” ifadeleri de Kur'an'daki surelerden alıntıdır. Şüphe yok ve eşi yok anlamındadır.

Lâ raybe âyeti didi şalâ

Lâ şerîk kıldı Nüzûlî eş-şalâ (2/161/28)

Nüzûlî Taha, Neml, Kasas Surelerinde geçen “annestü nara” ifadesini zikreder. Annestü nara, “Ben bir ateş gördüm.” demektir. Burada aynı zamanda Hz. Musa’nın başından geçen bir olaya telmih vardır. Hz. Musa çölde ailesiyle iken yolunu kaybetmiştir. Daha sonra “Ben bir ateş gördüm.” demiş ve ateşe yönelmiştir. Bu ateş, ağaçtaki Allah’ın nurudur. Hz. Musa burada Allah’la konuşmuştur. Annestü sırrını bilmek, pervane olmakla mümkündür. Hz. Musa pervaneye benzetilmiştir. Pervane bilindiği gibi, ateşin etrafında döndükten sonra o ateşe düşer. Bu teşbihle Nüzûlî, Hz. Musa gibi pervaneveş olup, Allah’ın zatında fani olmaya işaret eder. Bu da fenafillâh makamına erişmektir.

Gelmeyen meydân-ı aşka bir ma’ârif bulmadı

Bilmeyen esrâr-ı aşkı Hakk’a ârif olmadı

Talmayan ebhâr-ı sırra dürr ü gevher almadı (2/89/3)

HADİS

Nüzûlî’nin Hz. Ali’yi övmek sadedinde yazdığı bir şiirinde “Ol Resul senin hakkında ‘Lahmüke Lahmi’ dedi” cümlesini kurmuştur. “Lahmüke Lahmi” ‘Etin etimdir.’ demektir. Yani sen bendensin ben sendenim anlamındadır. Doç. Dr. Kenan Erdoğan Kulalı Nüzûlî Divanı isimli kitabının sözlük bölümünde bu hadisin, doğruluğunun tartışmalı olduğunu, hadis âlimleri tarafından uydurma olarak nitelendiğini belirtir. (1/5/3)

Nüzûlî yine devam eden beyitte “La feta illa Ali” ifadesini kullanır. Bu da hadisçiler tarafından uydurma olarak kabul edilir ve tam olarak “La feta illa Ali, La feta illa Zülfikar”dır. Anlamı ise “Ali’den başka yiğit, Zülfikar’dan başka kılıç yoktur.”dur. (1/5/4)

Bu beytin ikinci mısrasında kullanılan “Seyf-i kudret sahibisin.” ifadesi sanki hadisin devamını ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Seyf-i kudret ifadesindeki kılıç hükmetmeyi, saltanatı çağırıştırır. Bu, Ali’nin hilafetini ve manevi gücünü kasteder.

Doç. Dr. Kenan Erdoğan Kulalı Nüzûlî Divanı’nda yukarıdaki iki hadisin de, hadis bilimciler tarafından uydurma olarak kabul edildiğini aktarır. Nüzûlî gibi derin bir din bilgisine sahip ve tasavvufî yönü de kuvvetli olan birinin, bu sözleri kullanışı düşündürücüdür. Bu durumdan çıkarılabilecek sonuç; Nüzûlî’nin Hz. Ali hakkında söylenmiş bu güzel sözleri, O’nu övmek için mahsurlu görmeyerek, dile getirmiş olduğudur.

Nüzûlî, 1. divanın 22. şiirinde “kenzullah” ifadesini kullanır. Kutsî hadis olduğuna inanılan “Küntü kenzen mahfiyyen” ifadesi, “Ben gizli bir hazineydim, bilinmek istedim, halkı yarattım.” sözünün parçasıdır. Beyitte “Aşkla Allah diyenin vücudu kenzullah olur.” denmektedir. Vücut burada yaratılan, insan, halk anlamındadır. Allah’ın hazinesi ifadesini karşılar. Aynı zamanda Allah, insanı dünyadaki halifesi olarak yaratmıştır. Bundan hareketle de vücudun kenzullah olarak anılması, uygun bir kullanımdır.

Ey **Nüzûlî** sendedür şimdi Süleyman hâtemi

Hükm idüp şehr-i dile andan sürersün hoş demi

Küntü kenzüñ sırrına mazhar düşürüp âdemi (2/17/5)

Nüzûlî “Hiçbir şey yokken sadece kenzullah vardı.” diyerek, Allah’ın varlığının ezeli olduğuna işaret eder.

Hiç yog iken kevn ü mekân °arş u kürsî nefsile cân

Evvel ü âhîr bir olan ol *küntü kenzu’llâhı* gör (2/42/4)

Nüzûlî, riya sahiplerinin bu gizli hazineyi göremeyeceklerini iddia eder.

Ey **Nüzûlî** Haqq’ı sen de bulduñ ise dâimâ

Ẓıkr-i tevhîdile dâim şükr idüp ol Tañrı’ya

Sendedür o *kenz-i mahfi* göremez ehl-i riyâ (2/48/8)

Yine divanda bu hadisle ilgili olarak “kenz-i la yefna” ifadesi kullanılmıştır. (Allah sonu olmayan hazinedir.)

Gınâ-yı tevḥîd ile dervîş ider ḳanâat

Kenz-i lâ-yefnâ dinen mâldan ḥaberüñ var mı (2/154/8)

Nüzûlî'nin divanında çokça kullandığı ve hadis olduğuna inanılan, tasavvufçular tarafından da kabul gören bir diğér ifade de “Men arefe nefsehü fe-kad arefe Rabbehü” lafzıdır. Manası “Nefsini bilen, Allah'ını bilir.” olan bu söz divanda sıkça kullanılmıştır. Beyitte genel kullanıma uygun olarak, ilk üç kelimesiyle kullanılmıştır. Nüzûlî, bu sözün anlamını pîr sayesinde anladığını ifade eder.

Men arefe nefsehu'nuñ manîsin

Pîr yüzinden bildük irfânîlerüz (1/38/3)

Bir başka şiirinde ise dervîş olmanın gayesi, nefsini bilmektir. Hakk'ı bilmenin de ancak nefsi bilerek olabileceğini ifade eder.

Ol Ḥabibullah buyurdı *men 'arefe nefsehû*

Nefsi fehm eylemekdür dervîş olmağdan ğaraz

Hem buyurdı ba°dehû *fe-ḳad 'aref rabbehû*

Ḥaḳḳ'ı bilmekdür begüm pes nefsi bilmekten ğaraz (1/52/5-6)

Zâhirüñ düzmeği ko var yûri sen kalbüñ düzet

Fâniye ḳaşr it lisânuñ bâḳîye ammâ uzat

Zikr-i Ḥaḳ'la dil sarâyın ḳıl müzeyyen eyle zet (2/48/7)

Nüzûlî âlim olmanın “*men 'arefe*” zevkini bulmaktan geçtiğini ifade eder.(2/98/4)

Nüzûlî divanında “La yefna” ifadesine yer verir. Bu ifade “el-kanaatü kenzün la yefna” hadisinin bir parçasıdır. Nüzûlî, burada da parçadan bütünü kastetmiştir. Beyitte

bu ifade kanaat ile birlikte kullanılmıştır. Nüzûlî, kendisinin tevekkül kapısında kanaat hazinesi olduğunu ifade eder. Kanaat ve kenz kelimelerinin kullanılmasıyla hadisin bütün kelimeleriyle beyite yerleştiği söylenebilir.

Bâb-ı tevekkülde kılduk çanâat

Lâ yefnâ 'dur bizüm kenz-i mâlımız (1/40/7)

Nüzûlî'nin divanında, 52. şiirde “Mütü kable en temütü” hadisi geçer. Bu sözün sahih hadis olup olmadığı hadis bilimciler tarafından tartışılmıştır. “Ölmeden önce ölünüz.” anlamında gelmekte olan bu hadis, tasavvuf ehli tarafından fena makamını ifade eder. “Haşr ve neşri bu sözde görmek sözün anlamına ermektir.” demiştir.

Dañi bir yirde buyurdi *mütü kable en temüt*

Haşr u neşri bunda görmekdür ol ölmekden ğarâz (1/52/7)

Nüzûlî divanında “Men şemeta neca” ifadesini de kullanır. Anlamı “Susan kurtulur”dur. Nüzûlî bunu hadis olarak gösterir. Ancak kaynaklarda bu sözün hadis oluşu doğrulanmaz. Nüzûlî, beyitte susmanın kurtuluş olduğuna vurgu yapar. Bu, “killet-i kelim” düsturuna işarettir.

Nüzûlî’nüñ budur pendî epsem olup tañma şaşın

“*Men şamete necâ*” didi gel buradan geçme gönül (1/66/5)

“Levlake levlake ve ma halaktül eflak” kudsî hadisi Nüzûlî'nin divanında geçen diğer bir hadistir. Anlamı “Sen olmasaydın, âlemleri yaratmazdım.”dır. Nüzûlî bu hadisi kullanarak, Peygamber’e övgüde bulunmuştur. “Şanunda buyurdu Levlâke huda” ifadesiyle O’nun (Peygamber’in) âlemlerin yaratılmasına sebep olan yüce bir insan olduğu gerçeğini ortaya koyar.

Şanuña buyurdi *Levlâke* Hudâ

Saçuña *Ve'l-leyl* yüzüñe Duğâ

İsmüñe *Tâhâ* vü *Yâsin* Muştafâ

Cümle enbiyâ ser-tâcî Muḥammed (2/19/2)

Nüzûlî'nin divanında kullanıldığı diğér bir hadis “Lezzetleri yıkan ölümü çok zikrediniz”dir. Fakat şiirde hadisin tamamı değıl, içinden sadece “eksirü” ifadesi geçer. Nüzûlî Peygamber'in bu hadisini dile getirerek, dünyaya bağlanmamak gerektiğini ifade eder. Devam eden mısrada ise Kur'an'ın bu gerçeğı desteklediğini söyler. Hadiste dünyadan el etek çekip, Allah'a yakînlaşmak gerektiğı ifade edilir.

Eksirü didi ḥadîşinde Muḥammed Muştafâ

Geldi hoş Nazm-ı Kerîm aña muvâfık ey şafâ

Zâkir ol zıkr it Ḥaḫ'ı cân derdüñe oldur şifâ (2/46/5)

6. DÖRT HALİFE

Dört Halife:

Nüzûlî divanında dört halifeyi genelde birlikte kullanır. Ancak Hz. Ali'yi tek başına da zikrettiğı görülmektedir. Halifeler bazen isimleriyle bazen de herkesçe malum sıfatları ve lakaplarıyla geçer.

Ebû Bekr ü Ömer Osman kamu sahâbe-i sultân

Eyâ Ḥaydar şîr-i Yezdân umar cân senden istimdâd (1/18/2)

Bu kullanım genelde peygamberlerle birlikte olur.

Ol Ebûbekr ü Ömer Osman Ali dört yârına

°Aşıkız biz tâ ezelden şübhesüz ḫaḫka'l-yakîn (1/71/10)

Ebû Bekr ü °Ömer °Osman °Ali'yle

Yolunda cân viren gerçek velîyle

Ḥasan Ḥüseyn ol gönca güliyle

Bizi güzel Muḥammed'den ayırma (2/139/2)

2. divanın 30. şiirinde Nüzûlî, Hz. Ebu Bekir, Ömer ve Osman'ı birlikte zikretmiştir. Burada, onlara erenin Peygamber'e ereceğini söyler.

Hazret-i °Osman'dan °Ömer andan Ebû Bekr'e irer

Andan irer ol servere Haqq böyle revân olur (2/30/14)

Nüzûlî devam eden beyitte "Peygamber'in dört yanını severiz." diyerek, dört halifeye olan sevgi ve bağlılığını ifade etmiştir.

Birini ayırsañ eger cümlesi de la'net ider

İnanmazsañ yarın anda hâlûñi gör dîvân olur (2/30/17)

Hz. Ebu Bekir:

Miraciye olan 140. şiirde, Hz. Ebu Bekir'in halife olduğu anlatılır. Bilindiği gibi Hz. Ebu Bekir tasavvufî gelenekte ilk mutasavvıftır.

Bu kez naql itdi ol sultân Ebû Bekr hâlîfe oldı

°Ali de getdi Başra'ya işit n'işler o sultâmı (1/140/35)

Hz. Osman:

Divanda Hz. Osman tek başına kullanılmamıştır. Hz. Ali ile birlikte ve diğer halifelerle kullanılmıştır. Hz. Ali ile birlikte kullanıldığı bir beyitte şöyle yer almıştır: "İren ol Merdan'a irer Osman'a". Burada tarihi bir olaydan yola çıkılarak, kullanıldığı açıktır. Emevi soyundan gelenlerin Hz. Ali'yi, Hz. Osman'ın katillerini cezalandırma hususunda gayretsiz görmüş ve buna bağlı olarak İslam dünyası ikiye ayrılmıştır. Nüzûlî ise burada olaya birleştirici bir ifadeyle yaklaşmıştır.

Yani iren ol Merdân'a irer Hazret-i Oşman'a

Bunı böyle fehm itmeyüp aňlamayan kevdân olur (2/30/13)

Hz. Ali:

Hz. Ali, dört halife içinden divanda en fazla zikredilen şahsiyettir. Tanrı aslanı, Allah'ın kılıcı, Aliyye'l Mürteza gibi sıfatlarla anılmıştır. Nüzûlî, O'nun ilim ve irfan mahzeni olduğunu ifade eder. Bu, dinî literatürde Hz. Ali'nin ilmin kapısı oluşuyla ilgili bir kullanımdır. Aynı şiirde Ali, evliyanın serçeşmesi ve Allah'ın aslanı olarak da geçer.

Nûr-ı Yezdân maẓharısüñ yâ Aliyye'l-Murtezâ
°İlm ü °irfân maḥzenisüñ yâ°Aliyye'l-Murtezâ
Nice medḥ idem seni ben yok nihâyet °ilmüñe
Evliyâ ser-çeşmesisüñ yâ °Aliyye'l-Murtezâ
Dir **Nüzûlî** Ḥaḳ te°âlâ saña arslanum didi
Ṭaḡrı arslanı°Ali'süñ yâ Aliyye'l-Murtezâ (1/5/1-6-7)

Aynı şiirde Peygamber'in kendisine “Ali etimdir, Ali'den başka yiğit Zülfikar'dan başka keskin kılıç yoktur.” dediği zikredilir. Nüzûlî burada Hz. Ali'yi yücelterek, adını kullandığı bu ifadelerin yanında “Seyf-i kudret sahibisin” derken de manevi kudreti ve saltanatı işaret eder. Çünkü Hz. Ali evliyanın sultanıdır.

Ol nebî ḥaḳḳuñda didi *lahmüke laḥmî* senüñ
Anuñ için sen velîsüñ yâ °Aliyye'l-Murtezâ
Lâ fetâ illâ °Ali buyurdu şanuñda resûl
Seyf-i kudret şâḥibisüñ yâ °Aliyye'l-Murtezâ (1/5/4-3)

Seḥâvet ma°deni mürüvvet kânı
Ser-çeşmemüz olan arslan °Ali var (1/33/6)

Ser-çeşmesi anuñ Ḥazret-i °Ali
Tarîḳ-ı ḥalvetî toğrıdur yolu (1/41/5)

Nüzûlî dir ey ulı ser-çeşmemüzdür^cAli

Şarka ğarba topdolı olduĝ el-ĥamdü li'llâh (1/106/7)

Aĥmed'e irer eli ĥazrete çıkar yolu

Şîr-i Yezdân ^cAli serdârı dervîşlerüñ (2/78/3)

Nüzûlî dir önce giden velîmüz

Şîr-i Ĥudâ'dur bu yolda ulumuz (2/148/5)

Hz. Ali'yle ilgili "Zülfikar" ve "Düldül" kavramları da kullanılır. Beyitte Nüzûlî, "Zülfikar zikri" derken, zikrin Zülfikar kadar keskin ve güçlü olduğunu ifade eder. Düldül'e süvar olmak kavramı ile de zikrin kişiye mertebe kat ettirdiğini, Hz. Ali'nin makamına yol açtığını söyler.

Zülfikar-ı zikri alup Düldül'e olup süvar

Haşm ile cenk itmege meydân ararsañ gel berü (1/95/8)

Hz. Ali'yle ilgili "Haydar" ifadesi de divanda yer alır. Nüzûlî, Hz. Ali'nin fetih yönünün zikredildiği şiirde Haydar gibi, dil şehrini fethetmek ifadesini kullanır. Burada Hz. Ali'nin Hayber'i fethetmesine de telmih vardır.

Eşşalâ Ĥaydar gibi dil şehrini feṭḥ eyleyen

Ey **Nüzûlî** söyle ol merdân-ı^caşka eşşalâ (1/127/7)

Divanın 140. Şiirinde, Hz. Ali'ye ilmin Allah tarafından ihsan edildiği anlatılmaktadır.

Ki Cebrâîl gelüp der hâl selâm indürdi Allâh'dan

Didi saña Rabb'üñ ey şâh^cAli'ye kıldum iḥsânı (1/140/23)

Aynı şiirde Hz. Ali'nin Peygamber'in varisi olduğu anlatılır. O miras daha sonra diğer evliyalara geçer.

Ki andan Ali'ye degdi bu mîrâş-ı Habîbullâh
Ki evliyâya baş oldu tarîkde Tañrı arslanı (1/140/45)

Hz. Ali, Peygamber'in sırdaşı olarak da anılır.

Sırdaş idinüp ol şîr-i Hudâ'yı
Eyledüñüz keşf-i râzlar Muḥammed (2/20/12)

Hz. Ali'nin yolu Resul'ün yoludur. O, Peygamber'in vekilidir. Nüzûlî, "O'na erenler Peygamber'e de erer." der.

Haḳ yol°Ali'nüñ yolıdur peygamberüñ vekîlidür
Aña iren irer Haḳḳ'a peygambere yârân olur (2/30/12)

Nüzûlî "Lahmike Lahmi" hadisiyle, Hz. Ali'yi zikreder. Peygamber'in "Ali benden, ben Ali'den" sözüne iktibas edilerek değinilmiştir.

Dimedi mi 'Ali benden Resûlullâh ben 'Ali'den
İnkâr iden bu sözleri cehenneme fermân olur (2/30/25)

Nüzûlî devam eden beyitte ise, Haricilerin O'nu şehit etmeleri hadisesine telmihte bulunmuştur.

Nüzûlî, kendisinin Peygamber'in ve Hz. Ali'nin neslinden olduğunu söyleyerek, onlara bağlılığını ifade eder.

Olduḡiçün bu Nüzûlî âl-i resûl nesl-i Ali
Görüñ şimdi ḡariciler aña nice düşmân olur (2/30/32)

7. MUTASAVVIF ŞAHSİYETLER ³⁸

EBÛ İŞHAK İBRAHİM BİN EDHEM:

İbrahim bin Edhem Belh şehrinde dünyaya gelmiştir. Tasavvuf tarihinin en önemli şahsiyetlerindendir Bir gün avlanmak üzere şehirden ayrılmış, önüne çıkan ilk avını vurmak için hazırlanırken, kendisine hatiften şöyle bir ses gelmiştir: "Ey İbrahim! Sen bunun için mi yaratıldın, yoksa sana avcılık et diye mi emredildi?... Hayır... Sen ne bunun için yaratıldın, ne de böyle bir emir aldın". Bu sözleri duyan İbrahim bin Edhem hemen atından inmiş, biraz sonra babasının sürülerini güden bir çobanla karşılaşmıştır. Çobanın yünden mamul kepeneğini almış, kendi elbisesini, atını ve heybesindekileri çobana vererek, sahrada yürümeye başlamıştır. Daha sonra Mekke'ye vâsıl olmuş, Süfyân Sevrî ve Fudayl bin İyâd ile görüşmüştür. Bir müddet sonra Şam'a gitmiş ve orada 161 (778) senesinde vefat etmiştir.

Divanda şiirlerde Hallâc-ı Mansur ile birlikte sembol olarak işlenir. O edebiyatta Allah aşkı için dünyayı terk etmiş bir mutasavvıf bir şahsiyet olarak bilinir. Nüzûlî de onu bu genel kullnım içinde ele almıştır.

HALLÂC- MANSUR

Hallâc-ı Mansur tasavvufta vahdet-i vücud kavramını en uç noktaya taşımış bir şahsiyettir. Gitmiş olduğu bu en uç noktada "Ene'l-Hak" sözünü söyleyebilmiştir. Bu söz onu ölüme götürmüştür. O Allah aşkı uğruna can vermiş bir aşk şehididir. Divanda o da beyitlerde İbrahim Edhem gibi sembol olarak işlenmiştir. Genel kullanıma uygun olarak darağacı ile birlikte "Ene'l-Hak kavramı" içinde ele alınmıştır.

MUHYİDDİN İBNÜ'L-ARABÎ:

İbnü'l-Arabî tasavvuf tarihinde Vahdet-i vücud nazariyesiyle tasavvufu sistemleştiren mütefekkir olarak tanınmıştır. Muvahhidler sultanı Ebû Yûsuf Ya'kûb devrinde 560 (1165) senesinde İspanya'daki Mürsiye'de dünyaya gelmiştir. Daha küçük

---

³⁸ Bu bölüm hazırlanırken "Abdurrahman Güzel, Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı, Ankara 2006, Mahir İz, Tasavvuf, Haz. M.Ertuğrul Düzdağ, İstanbul 2001, Kenan Erdoğan, Kulalı Mustafa Nüzûlî Divanı, Manisa 2004, Kenan Erdoğan, Niyâzî-i Mısırî Divanı, Ankara 2008" adlı eserlerden yararlanılmıştır.

yaşlarda ailesiyle birlikte İşbiliyye şehrine gitmiş, ilk tahsilini burada tamamlamıştır. Kur'ân-ı Kerim'i ezberlemiş, tefsir, hadis ve fıkıh okumuştur.

İbnü'l-Arabî, meşhur Arap Tayy kabilesine mensuptur. Yakın cedleri hakkında fazla bir şey bilinmiyorsa da, anne ve baba tarafından nüfuz ve itibâr sahibi kimseler olduğu anlaşılmaktadır. Akrabaları arasında tasavvufî bilgilere sahip kimseler mevcuttur. Kendi ifadesine göre, tasavvufta kutupluk mertebelerine varmış bir zâttır.

İbnü'l-Arabî, tahsili sırasında bir aralık halvete çekilmiş her sahada ve bilhassa tasavvufî marifetler sahasında hiçbir şey bilmezken, bu hususta hiçbir kitap da okumadan, mükâşefe tarikiyle birçok şeylere muttali olarak halvetten çıkmıştır.

İbnü'l-Arabî, Endülüs'de bir müddet daha kaldıktan sonra, seyahate çıkmış Şam, Bağdat ve Mekke'ye giderek orada bulunan tanınmış âlim ve şeyhlerle görüşmüş, onlardan pek çok istifâde ve istifâze etmiştir.

Bir aralık Konya'ya gelip Selçuk meliki tarafından hürmet ve ikram görmüş, burada iken Sadrüddin Konevî'nin dul bulunan annesini de kendisine nikâhlamıştır.

Bundan sonra tekrar Şam'a dönmüş ve 637 (1239) tarihinde orada vefat etmiştir.

Molla Cami, Hoca Muhammed Parsa'nın "Füsûs" için, "can", "Fütuhât" için "gönül" dediğini rivayet eder.²⁰

İbnü'l-Arabî'nin eserlerinin sayısı kendine de malûm değildir. Hayatında dostlarının isteği üzerine birkaç defa bunların fihristini yapmak istemiştir. Bu fihristler birbirinden ayrı üç yazma halinde bugüne kadar gelmiştir.²¹

YUNUS EMRE:

Yunus Emre Nüzûlî'nin en çok etkilendiği şahsiyettir. Divanda adı geçmemekle birlikte birçok şiirinin benzeri durumunda şiirler mevcuttur. Zaten Nüzûlî Yunus takipçisi bir şairdir.

Yunus Emre Türk Edebiyatının en büyük, en şöhretli şairlerindedir. O kendisinden sonra gelen şairler için bir rehnüma, bir hocadır. Takipçisi olan şairlerin yüzyıllar boyu yollarını aydınlatan bir ışık olmuştur.

Yunus’u büyük yapan, şiiirlerinin gerek muhteva açısından, gerekse Türkçe’nin ustaca kullanılışı bakımından benzersiz oluşudur. O daha önce söylenmemiş olanları benzersizce söyleyivermiştir.

Böylesine önemli bir kişiliğin doğumu, doğum yeri, aldığı eğitimi, eserlerinin otantik şekli bizler için karanlıkta kalmıştır. Onun tarihi hayatı adeta tarih boyunca silinip gitmiştir.

Onun çiftçilikle uğraştığı bilinmekte ve kabul görmektedir. Eğitimi noktasında ise farklı görüşler hâkimdir. Şiiirlerindeki bazı ifadeler onun eğitim görmemiş biri olduğu izlenimini verir. Ancak A. Gölpınarlı onun okumuş, yazmış, dil bilen bir adam ve zamanın bilgilerine hâkim olan bir kişi olduğunu söyler.³⁹

Menkebevi hayatından Taptuk Emre’nin dergâhına odun taşıyan, Taptuk Emre’ye intisap etmiş bir müridi olduğu anlaşılır.

MEVLANA:

Mevlana da Nüzûlî divanında ismi geçen bir şahsiyet değildir. Ancak eserde onun ölümsüz eseri anılmıştır. 2. divanın 12. şiiirinde geçer. Nüzûlî kendisinin Mesnevi okumadığını söyler. Önemli olanın gönül kitabını okumak olduğunu belirtir. Bu ifade onun eseri gerçekten okumadığından ziyade gönüle verdiği önemi gösterir.

Mevlana Türk Edebiyatı’nın evrenselliği tartışılmaz büyük şairidir. Mevlana yazdığı şiiirlerle sınırları aşmış büyük bir mütefekkindir.

Asıl adı Muhammed Celeleddin’dir. 1207’de Horasan’ın Belh şehrinde doğmuş 1273’te Konya’da vefat etmiştir.

Mevlana, ilk tahsilini Bahaddin Veled’den yani babasından almıştır. Daha sonraları Seyyid Burhaneddin Tirmizi’den de ders alarak kendisini en iyi şekilde yetiştirmiştir.

---

³⁹ A. Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, s. 100; A.Güzel, a.g.e., s. 323.

Dünyada ve topraklarımızda insan sevgisini en yüksek sesle dile getiren şiiirleriyle tanınmıştır. ‘Ne olursan ol gel’ sözü hemen her milletten insan tarafından bilinmektedir.

Onunla özdeşleşen ve bugün bile devam ettirilen “semah” onunla ilgili diğer bir önemli mirastır. Bugün hâlâ onun kurduğu tarikat topraklarımızda devam ettirilmektedir. Mevlevilik çeşitli yerlerde bulunan Mevlevihaneler vasıtasıyla varlığını sürdürmekte ve bu Mevlevihanelerdeki sema zikirleriyle Mevlana tanıtılmaya devam etmektedir.

SİNAN ÜMMÎ (ölm. 1657) :

Sinan Ümmî divanda Nüzûlî’nin onun şiiirlerine yazdığı tahmislerle geçer. Aynı tarikatten oluşu itibariyle çalışmamıza alınmıştır.

Sinan Ümmî’nin asıl adı Yusuf Sinan’dır. Ünlü halvetî şairi Niyâzî-i Mısrî’nin şeyhidir. Halvetî tarikatının Yiğitbaşı kolundandır. Şeyhi Eroğlu Nuri’nin 1604 tarihinde vefat ettiği göz önünde bulundurulursa bu tarihten 35 - 40 yıl önce doğduğu söylenebilir.

Şiiirlerinde bazen Ümmî Sinan, bazen de Sinan Ümmî mahlasını kullandığı için şiiirlerinden bir kısmı kendinden daha önce yaşamış Ümmî Sinan’ın şiiirleriyle karışmıştır.

Dili oldukça sade olan Sinan Ümmî hece ve aruzla yazdığı şiiirlerinde halkı irşad gayesiyle hareket etmiştir.

NİYÂZÎ-İ MISRÎ (ölm.1682):

Niyâzî-i Mısrî’nin asıl adı Mehmet’tir. Malatya’nın Soğanlı köyünde 1617’de doğmuştur. Babası Ali Çelebi başka bir yerden Malatya’ya gelmiş ve Nakşibendiye tarikatına intisap etmiştir. Mehmet Niyâzî küçük yaşlarda İslâmi bilgisini ilerletir. Tasavvufa ilgisi küçük yaşlarda başlar. Önce Malatya’da Halvetî şeyhlerinden Hüseyin Efendi’ye intisap eder.

Niyâzî yirmi bir yaşında iken Mısır'a gider. Orada bir Kâdirî şeyhine bağlanır. Ancak daha sonra gördüğü bir rüyayla önce İstanbul'a sonra da Bursa'ya gider. Orada Ümmî Sinan'la tanışır ve tüm benliğiyle ona bağlanır.

Yaşadığı dönemde namı bütün imparatorluğa yayılır. Bursa Ulu Cami'de halka vaazlar verir.

Niyâzî hayatı boyunca üç kez iftiraya uğrar ve Limni'ye gönderilir. 1667'den itibaren orada 15 yıl çileli bir hayat yaşar.

Ölmeden önce affedilip Bursa'ya gönderilir. Ancak, şikâyet üzerine tekrar Limni'ye gönderilir ve iki ay sonra vefat eder. Mezarı da bu adadadır.

Niyâzî-i Mısırî hakkında en geniş bilgiyi Doç. Dr. Kenan Erdoğan'ın Niyazi-i Mısırî Divanı (Ankara 2008) adlı eserde bulmak mümkündür.

VAHİB ÜMMÎ (ölm 1595):

Nüzûlî'nin üstadlar silsilesinde bulunan ve bir şiirini tahmis ettiği Vahib Ümmî yahut Abdülvehhâb Elmalı, Elmalı'da doğmuş ve 1595'te Elmalı da vefat etmiştir. Yiğitbaşı Ahmed, Şemseddin Marmaravî (ölm. 1435-1505)'den ders almış ve Eroğlu Nuri'yi (ölm. 1603) yetiştirmiştir.

Yunus tarzında 500 kadar ilahisi olan, hece ve aruzla yazılmış divanı bulunan Vahib Ümmî birçok şairi etkilemiştir. Divanda "umar can senden meded" isimli şiirinde onu da sayar.

EROĞLU NÛRÎ (ölm - 1603):

Eroğlu Nuri de divanda Nüzûlî tarafından bir şiiri tahmis edilen bir şairdir. Nüzûlî onun bir şiirini tahmis etmekle birlikte ondan etkilenerek birçok şiir yazmıştır.

ZUHÛRÎ :

Nüzûlî divanında silsile içinde anılan Zuhurî'nin, Niyâzî'nin hatıralarındaki bir kayıttan Eroğlu'nun oğlu olduğu anlaşılır. Zuhûrî'nin iki şiiri bugüne ulaşmıştır. Nüzûlî

bunlardan birini tahmis etmiştir. Nüzûlî'nin silsilesi içinde adının Muhammet olduğu ve Denizli'den olduğu anlaşılmaktadır.

KÛNHÎ :

Nüzûlî'nin tahmis ettiği şairlerden biri de Kûnhî'dir. Kimliği hakkında yeterli bilgi yoktur. Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü'nde ismi geçen, asıl adı Osman olan divan kâtibi Kûnhî varsa da Nüzûlî'nin tahmis ettiği şiirin hangisine ait olduğu anlaşılamamıştır.

KÂŞİF:

Divanda iki şiiri tahmis edilen Kâşif'in edebiyat tarihimizdeki hangi Kâşif olduğu anlaşılamamıştır.

MUHYÎ:

Nüzûlî'nin tahmis ettiği Muhyî'nin de kim olduğu kesin olarak anlaşılamamıştır.

VERDÎ:

Nüzûlî Verdî mahlaslı bir şairin de bir şiirini terbi veya taşdir etmiştir. Bu şahsın da kim olduğu tam olarak anlaşılamamakla birlikte Niyazi'nin halifelerinden Şeyh Kasım Efendi'nin bu mahlasla şiir söylediği bilinmektedir. Ancak bu şahsın tek nüshalı divanında Nüzûlî'nin terbi ettiği şiir bulunmamaktadır.

MAZHARÎ:

Divanda bir şiiri tahmis edilen Mazharî hakkında da bilgilerimiz yok denecek kadar azdır. Nüzûlî divanında bir şiiri bulunan ve başka şiiri bulunmadığı bilinen Mazharî'nin, Kula Müftülük Kütüphanesi'nde bir mecmua içinde bazı şiirlerinin bulunduğunu Doç. Dr. Kenan Erdoğan belirtmektedir. Silsile içinde yer alan Mazharî buradan anlaşıldığına göre Denizlidir.

ABDULAHAD NŪRÎ (ölm. 1651):

1595'te Sivas'ta doğup, çocuk yaşlarda İstanbul'a gelerek orada vefat eden Abdülmecid Sivasî'nin yeğenidir. O da bir Halvetî şairidir. Nüzûlî onun da bir şiirini tahmis etmiştir. Nüzûlî'nin bazı şiirlerinin onun şiirleriyle benzerlik gösterdiği görülmektedir.

SUNULLÂH-I GAYBÎ (1676 - ?):

Gaybi 17. yy.'ın önemli mutasavvıf şairlerindedir. Daha çok melamî kişiliğiyle tanınır, tenkit edilen Gaybî'nin şiirini tahmis eden Nüzûlî bu şahsiyetten etkilenmiş olmalıdır.

GŪLABOĞLU ŐEYH MUHAMMED ASKERÎ (ölm. 1693):

Nüzûlî divanda Niyazi'nin arkadaşı olan bu şairin de bir şiirini tahmis etmiştir. Bunun yanında onun şiirleri ile ortak redifli şiirler söylemiştir.

SŪLEYMAN HAKÎRÎ (ölm. 1716):

Tarikat silsilesinde bulunmadığı ve Nüzûlî'nin şiirini tahmis etmediği halde hakkında biri methiye biri mersiye iki şiir yazılan Hakîrî Elmalılı Ümmî Sinan'ın oğludur. Babasının yerine şeyh olmuş ve 1716'da vefat edip, onun yanına defnedilmiştir. Nüzûlî'ye iltifatname yazmış bir kişidir.

SELAMÎ:

Nüzûlî'nin tahmis ettiği diğer bir şair olan Selami Halil, Ümmî Sinan'ın diğer bir oğludur. Doğum ve ölüm tarihleri bilinmemektedir. Nüzûlî'nin onunla aynı redifli şiirlerinin varlığı ondan etkilendiğini gösterir.

8. AHİRET İLE İLGİLİ MEFHURLAR

Ahiret, Nüzûlî'nin divanında dinî bir kavram olarak, oldukça fazla kullanılmıştır. Ahiret, kulun bu dünyadan sonra yaşayacağı hayatın adıdır. Ölümle başlar, mahşer, hesap günü, sırattan geçiş ve cennet ya da cehenneme gidiş ile sonsuza kadar devam eder.

Nüzûlî, ahiret kelimesini kullandığı gibi, “yarın” kelimesiyle de ahreti karşılamıştır.

Yarın kelimesi beyitten anlaşılacağı gibi, hesap gününü karşılar. Çünkü Peygamber hesap gününde kullara şefaata edecektir.

Umaruz biz âsiye yarın şefâat eyleyüp
Suçumuz senden dileye ol Hâbîb yâ Müstegâs (1/12/4)

Nüzûlî, hesap gününde hiçbir şeyin gizli kalmayacağını, her şeyin ortaya çıkacağını söylemekte ve bu günde kendisini günahlarından dolayı utandırmamasını Allah'tan dilemektedir.

Yâ ilâhî □ hazretünden dilerüm leyl ü nehâr
Olıcağ rûz-ı cezâda gizli sırlar âşikâr
Bu **Nüzûlî** derd-mendi itme ol gün şerm-sâr
El-meded ey lûtfi çok ihsânı çok Allâh meded (1/17/5)

Tasavvufî gelenekte ahiret, dünya ile birlikte terk kavramı dairesinde ele alınır. Gerçek derviş, dünyayı da ahreti de terk etmelidir. Nüzûlî bu düşünce tarzına uygun olarak, âşik olanların dünya ve ahirete nazar etmeyeceğini söyler.

Âşik olanlara söz kâr eylemez
Dünyâyâ  ukbâyâ nazar eylemez (1/21/6)

Ahiretle ilgili divanda geçen bir başka terkip “dar-ı beka” yani baki (sonsuz) âlemdir.

İllâ merhûm oldı gitdi her biri
Eyleyüp dâr-ı beğâda ictimâ^c (2/67/5)

Cennet-Cehennem

Nüzûlî divanında cennet ve cehennem kelimelerini çokça kullanmıştır. Cennet, sözcüğünün yanında ”uçmag” ve “cinân” sözcüğü; cehennem yerine “nîrân, tamu, düzah” gibi isimleri kullanılır. Cennet için yine “ravza-i rızvan, bağçe-i cennet” terkipleri de kullanılmıştır. (1/63/1-5)

Cennet ile ilgili kullanılan diğer bir tabir de Firdevs’tir. Firdevs cennetin en yüce makamıdır.

Eyledi teslîm-i rûh bi’smi’llâh ile
Geldi firdevsden melâ’ik fâkihe (1/144/2)

Divanda yine cennetle ilgili olarak oradaki bir ağacın ismi olan “tubâ” kelimesi kullanılmıştır. (2/75/2)

Divanda Cennet-i Ala, Kevser şarabı, cennet türabı ifadeleri de kullanılmıştır. (2/102/1-2) Cennetle ilgili “hulle” kelimesi de geçmektedir. Hulle, cennet elbisesidir.

Nüzûlî’ye göre, cenneti kazanmanın yolu zikrullahtır, Allah’ı anmaktır.

Cennet ve cehennem, Allah’ın emirleriyle yaratılmıştır. Onlar da her varlık gibi Allah’ın emrinde, fermandadır.

Eger cennet eger rızvân eger tamu eger nîrân
Kamusı emrûne fermân ki âmennâ ve şaddağnâk . (1/60/4)

Nüzûlî'ye göre cehennem korkusu ve huri, gılman, cennet sevdası arif olanın aklına asla gelmez. Bu, iki cihani terk etmekle ilgilidir. Ona göre; yedi cehennem, sekiz cennet onun içinde gizlidir.

Havf-ı nîrân hûr u ğılmân teşvişi gelmez aña

Yedi tamu hem sekiz cinân içinde gizlüdür (1/24/2)

Cennet ü cehennemden haber sorma bize sen

Biz Hâk zâtına °âşık olan halvetîlerüz (1/37/3)

Cehennem divan içinde “nâr” yani ateş kavramıyla da karşılanmıştır. Yerini nâr etme ifadesindek “nâr” ile cehennemin kastedildiği açıktır.

Görmemiş vechinde nûrın ol Hak’uñ

Anuñ için yirini nâr eylemiş (1/46/4)

Cehennem, kulun bu dünyada yaptığı hataların cezasını çekeceği menzildir. (1/56/3) Cehennem, Allah’ı inkâr edenlerin mekânıdır. (1/140/92)

Hak yolu inkâr edenin durağı, cehennemdir.

Dimez iseñ ere belî bilemezsün bâtın dili

İnkâr iderseñ Hâk yolu cehennemdür saña durağ (1/58/10)

Nüzûlî Halvetiliği överken, bu tarikata girene cennetin vacib olcağını söyler. (1/116/4)

Nüzûlî yine Halvetî dervişlerini anlatırken, onların Peygamber’in elinden cennette Kevser şarabını içeceklerini belirtir. Burada Kevser şarabı cennetle ilgili olup, cennette bulunabilmeyi ifade eder.

Aşk ateşiyle yañarlar kevser şarâbın kanarlar

Arş-ı âlâda dönerler halvetînüñ dervişleri (1/130/4)

Nüzûli, yine Halvetî dervişlerinin cennetin mihmanı olduğunu söyler. (2/33/12)

Nüzûlî'ye göre “sim ü zer” yani dünya malı ya da dünya malına muhabbetle cennete girilmez. Oraya ancak aşkla girilir.

Zâhidâ uçmak saña mümkün degül

Sîm ü zerden var iken pâyuñda bâğ (2/71/5)

Nüzûlî'ye göre, gerçek âşık cenneti de istemez. (1/87/3) (2/49/2) Nüzûlî âşıkların cehennem korkusu ya da cennet arzusunu umursamadığını, onlar için önemli olanın sevgilinin didârı olduğunu ifade etmiştir.

Havf-ı şamu hûr u ğilmân teşvîşinden geçmişüz

Ey **Nüzûlî** tâlib-i didâr olan gelsün berü (1/94/7)

Nüzûlî vaizleri yererken, onların insanların kimini cennete kimini cehenneme koyduklarını söyler. Hâlbuki bu sözleriyle bunu ancak Allah'ın yapacağını söylemek istemiştir.

Şu halkı şak ider böler birini cennete salar

Birini şamuya koyar °aceb hizmetdedür vâiz (2/65/4)

Haşir:

Nüzûlî'ye göre; arş kürsü, levh ü kalem ve haşr u neşr-ı sırat hepsi seyrân (seyr u sülûk) içindedir.

Arş u kürsî levh u kalem haşr u neşr ile şırât

Dañi maşer cümle hep seyrân içinde gizlüdür (1/24/5)

Haşır u neşr bilindiği gibi, kulların hesap günü gelmeden önce yeniden dirilişini ifade eder.

İnsanlar öbür âlemde haşrolduklarında, Hz. Muhammed, “Livahül Hamd sancağı” altında müminleri toplayacaktır. (2/139/5)

Nüzûlî Peygamber’e ait olan, “Ölmeden önce ölünüz” sözünden yola çıkarak haşır ve neşri anlatmaktadır.

Dahi bir yirde buyurdu *mûtû kable en temût*

Haşır u neşri bunda görmekdür ol ölmekden garaz (1/52/7)

Haşır, hesaba çekilme anını da ifade etmektedir. Kendini şeyhin iradesine bırakan derviş, haşır ve neşri kolay atlatır. Tüm sorulara cevap verir.

Ey **Nüzûlî** haşri neşri bunda gördi ʿâşıkûn

Virdiler cümle suâli anda mesûl olmadan (1/73/5)

Haşırle ilgili diğer bir kelime “ruz-ı ceza”dır. Yani ceza günüdür. İnsanlar yaptıklarının karşılığını ruz-ı cezada göreceklerdir. (2/67/6)

Yevm-i Arasat:

Mahşer günü (haşır günü) için Nüzûlî, “yevm-i Arasat” tabirini de kullanmıştır. Peygamber’den o günde şefaât ister. Şefaât da yine ahiretle ilgili bir tabirdir. Hz. Muhammed, kendine tabi olanlara, kendine ümmet olanlara cennete girmeleri için şefaât edecektir. O, şefi’ül müznibindir.

Ümmetüz saña ey fahr-i kâinât

Şefâat kııl bize yevm-i arasât

Seni seven ʿuşşâk bulmaz mı necât

Hubbuñdur îmân ağacı Muhammed (2/19/4)

Mîzân:

Nüzûlî, “La ilahe illallah”ın mîzânda ağır geldiğini ifade eder. Burada mizan, hesap gününü anlatır. Bu ifadeler Peygamber’in Hz. Ömer’e hitaben “La ilahe illallah diyen kurtulur” sözünü hatırlatmaktadır.

Bunı diyen şâh olur necm içinde mâh olur

Mîzânda ağır gelür lâ ilâhe illâ’llâh (1/111/3)

Mizan terazi anlamında da kullanılmıştır. İnsanların günah ve sevaplarını ölçen terazidir. (2/139/5)

Amel Defteri:

Defter-i âmâl, insanların bu dünyada iyilik ve kötülük adına yaptıklarının kaydedildiği ve öbür âlemde, hesap günü ellerine verilecek olan defterdir. İyilikler çok ise sağ ele, kötülükler çok ise sol ele verilir. Nüzûlî, bu defterin dünyada doldurulduğunu şöyle ifade eder:

İtdükçe a^cmâli çün defter olup

Yazılır hep hayr u şerrüñ intisâh (2/18/4)

“Cümle kullar defterini alacak” ifadesindeki defter, defter-i âmâldir. Her kul mutlaka bu akıbeta uğrayacaktır. (2/139/6)

Sırat:

Hesap gününde, sorgu tamamlandıktan sonra insanların geçeceği köprünün adı olarak bilinir. İnsanlar ya bu köprüyü geçip, cennete girecek ya da düşüp, cehenneme girecektir.

Livâ³ü’l-ğamd ile maşşere varan

Gâhî sırât gâhî mîzâna süren (2/139/5)

Deccal:

Divanda geçen, ahiretle ilgili bir başka kelime Deccal'dir. Bilindiği gibi, deccal ahir zamanda yani dünyanın son deminde ortaya çıkıp, insanları sapıklığa sürükleyecektir. Deccal'in ortaya çıkışından sonra Mesih (Hz. İsa) dünya yüzüne gelip, onunla mücadele edecektir. Ona galebe çalacaktır. Nüzûlî aşağıdaki mısralarda bu hadiseyi anlatır ve ahir zamanın geldiğini söyler.

Ey dirîgâ gitdi râhat kalmadı aslâ huzûr
Ahire irdi zamân âhîr belürdi şerr ü şûr
Fitne-i Deccâl çıkup^câlemlere kıldı ^cubûr

Kıyamet- Sur:

Nüzûlî, o günün dehşetini anlatırken Kur'an'dan da yararlanır. "O gün ne oğul, ne mal fayda vermez." ayetine iktibas ederken mahşerin dehşetini anlatmıştır. (2/141/10)

Nüzûlî kıyametin dehşetini anlatmak için "kıyamet afetlerinde" ifadesini kullanmıştır. (2/139/7)

9. MİRAC

Miraç kelime anlamı olarak, merdiven, göğe çıkma anlamındadır.⁴⁰ Dinî literatürde Hz. Muhammed'in "Burak" adı verilen bir binekle önce Mescid-i Aksa'ya, oradan da arş-ı âlâya olan yolculuğudur. Hz. Peygamber miraçta Allah'la aracısız olarak görüşmüştür. Cebrail'in bile ulaşamayacağı yüce makama ulaşmıştır.

Nüzûlî, dervişin manevi olarak ilerlemesini, ruhani olarak miraca çıkmak olarak görür. (2/118/3)

Aşq deryasını boyladum vuşlat ilini şoyladum
Rûhânî mi^crâc eyledüm bi-ğamdi'llâh tevîdile (2/122/3)

---

⁴⁰Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*, İstanbul 1998, s.651.

Sidretü'n Mü'ntehâ:

Nüzûlî divanda, Hz. Peygamber için melekler rehberi ifadesini kullanmıştır. Bilindiği gibi, miraçta Hz. Muhammed Cebrail'in bile gidemediği yüce makamlara erişmiş, meleklerin en önde geleninden daha üst bir noktaya ulaşmıştır. Nüzûlî miraçtaki bu hadiseye telmihen *melekler rehberi* ifadesini kullanmıştır.

Andan oldı ay u gün oldur *melekler rehberi* (1/6/5)

Ferş – Arş (Kürsü)

Ferş varlık âlemidir. Cisimler, mahlûklar âlemidir. Arş ise zatî tecelli mahallidir. Arş âlemi gönül veya insan-ı kâmilin vücudu için remizdir. Bu arş âlemi bütün cisimler âlemini kaplayan bir nurdur. Miraçta ruhun seyri ferşten arşa, hatta arş-ı azime⁴¹ doğrudur. Âşıkların seyrângâhı daima arş-ı azimdir. Cemâlullah burada müşahede olunur.⁴²

Göñüldür manzar-ı Raḥmân velî şanmañ anı bîgân

Hümâ-yı dil kıılır cevlân geçerc^carş-ı mu^calladan (1/86/2)

Hz. Muhammed Allah'la arş-ı azim (arş-ı âlâda) görüşmüştür. Âşıkların seyrângâhı olması buradan gelir.

Arş ve kürsü Nüzûlî'ye göre seyrân (seyr u sülûk) içredir.

Arş u kürsî levḥ u kalem ḥaşr u neşr ile şırât

Daḥi maḥşer cümle hep seyrân içinde gizlüdür (1/24/6)

Arş meleklerin tavaf edip, döndükleri yüce bir makamdır.

Tayrân ider kuşlar daḥi semekler

Devrân ider durmaz daḥi felekler

Arşı tavâf ider döner melekler

Mümin hû dir döner kâfir mi olur (1/27/3)

⁴¹Tevbe 129.

⁴²M. Tatçı, *a.g.e.*, s.172.

Arş insanın gidebileceği son noktadır. Oradan sonra da Rab vardır. (1/33/1)

Nüzûlî evliyaların vasıflarını anlatırken, onların “zül cenaheyn” olduklarını, arş ve kürsüyü bile aştıklarını söyler. Arş ve kürsünün kullanılışı onların manevi üstünlüklerine vurgu yapmak içindir. (2/38/6) (2/95/7)

Nüzûlî, Hz. Muhammed’in miraca çıkışının Allah’ın daveti üzerine gerçekleşen bir yolculuk olduğunu söyler. (2/19/1) İfadede geçen Seyr-i âlâ ifadesi “arş”ı ifade etmektedir.

Nüzûlî miracı anlattığı başka bir şiirinde “arş üstüne çıkmak” ibaresini kullanır. Arş-ı âlâyı kastettiği belli olan bu ifadeden sonra, dost cemâlini aynen görme ifadesi gelmiştir. Bunun ise Peygamber’in aracısız olarak Allah’la görüşmesini anlattığı gayet açıktır.

Çıķup °arş üstine dostuñ cemâlin

°Ayânen gördüñüz sizler Muħammed (2/20/10)

Divanda Nüzûlî “ruhani miraç” ifadesini de kullanmıştır. Bu ifade ruhun yükselişini ve mertebe olarak yukarıda olmasını işaret eder. Dervişin manevi cehd ile mertebesinin yükselişini ifade eder.

Pîr yüzinden kılup rûhânî mirâc

Ol ħazrete vâşıl olandur °âlim (2/95/6)

Cennet Rıdvân Hz.Peygamber’in hürmetine yaratılmıştır.

Mâlik ü rızvân u cennet hem daħi ħûr-ı cinân

Dostluğuna yaradıldı ey nebiy-yi muħterem (2/98/5)

Arşın gölgesi tabiri de divanda geçer.

Bizi güzel Muħammed’den ayırma

Arşın gölgesi leĳâfetlerinde (2/139/7)

Burak:

Burak, İslamî inanışa göre bir cennet bineğidir. Hz. Muhammed Sidre'ye kadar miracını onunla gerçekleştirmiştir. Burak madde âleminden mana âlemine geçişte bir vasıtaadır.

Nüzûlî'ye göre Halveti tartikatına girenlere Burak; huri, cinan, hulle ve didâr ile birlikte vacib olur. (1/116/4)

Burak, Nüzûlî'nin ifadesiyle nurdan kanatlıdır. Nüzûlî, dervişe hitaben, uzağa gitmek dilerse Burak'a binmesini söyler. Bu söyleyiş Burak'ın mesafeleri çok hızlı alabilmesini hatırlatır. Miraç esnasında Burak'ın bir adımı ufuk çizgisine ermiştir.

Yayanca gitme ırağa şabr idemezün durağa

Nûrdan kanatlı buraga biñ hey gönül şimden girü (2/121/3)

10. ÖNEMLİ GÜN VE GECELER

Divanda önemli gün ve gecelerden Kadir Gecesi geçmektedir. Bilindiği gibi, Kadir Gecesi Kur'an'ın yeryüzüne indiği, bin aydan daha hayırlı bir gecedir. Edebiyatta da kıymetli zaman dilimlerini anlatmak için kullanılır.

Kadir Gecesi en kıymetli gece sayıldığından, divanda sadece bu gece geçmektedir. Nüzûlî halvetle geçen geceyi Kadir Gecesi'ne benzetir.

Gördi **Nüzûlî**'nin gözi irfânile taldı özi

Gicesi Kâdr u gündüzi bayrâm oldu halvetimiz (1/43/7)

Kadir Gecesi'ni de içinde bulunduran "Ramazan ayı" ayrıca geçmektedir. Hatta ikinci divanın 69. şiiri, Ramazan'ın ardından yazılmış bir şiidir. Nüzûlî onun için rahmet ayı, nur-ı Yezdan, şehr-i devlet, mah-ı gufran, tac-ı izzet, mah-ı taban, mah-ı Rıfat, derde derman, nimet-i uzma, kenz-i hafi, sırr-ı hikmet, şehr-i sultan, mah-ı ümmet, şehr-i Ramazan tabirlerini kullanmıştır.

El-vedâ^c ey mâh-ı rahmet nûr-ı Yezdân el-vedâ
El-vedâ^c ey şehri devlet mâh-ı gufrân el-vedâ
Nidelüm kâdrin bilüp biz saña hürmet kılmaduk
El-vedâ ey tâc-ı izzet mâh-ı tâbân el-vedâ
Nice döysün hasretüñe mü^ominûn u şâliḥûn
El-vedâ ey mâh-ı rifat derde dermân el-vedâ
Ni^cmet-i uzma idün âlemlere kenz-i ḥafî
El-vedâ ey sırr-ı hikmet şehri sultân el-vedâ
Dir **Nüzûlî** her gicen bir Kâdr idi her günün İd
El-vedâ ey mâh-ı ümmet şehri Ramazân el-vedâ (2/69)

11. ECEL – ÖLÜM

Ecel, kişinin bu dünyadaki hayatının bitip, öbür âleme gidişinin işaretidir. Ecel gelir, kişi ölür ve bu hayat biter. Ecele çare yoktur. Zamanı gizlidir. O geldiğinde çaresiz teslim olunur.

Nüzûlî, ecelin celâlini ifade sadedinde “ecel gelüp yakamızın almadan” ifadesini kullanır. Yakasını almak, onun şiddetini ve azametini gösterir. Ecel geldikten sonra tövbe kapısı kapanır.

Yâ ilâhî lûtf eyleyüp ölmeden
Müyesser kıl bize tevbe-i naşûḥ
Ecel gelüp yakamızın almadan
Müyesser kıl bize tevbe-i naşûḥ (1/14/1)

Nüzûlî divanında “ölmeden ön ölmek” ifadesini kullanmıştır. Nüzûlî burada, ecelin gizliliğini ve ölümle açılan ahiret hayatından yani hesap gününden önce kişinin kendisini hesaba çekmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Ölmeden ön ölmek olmaz taklîdî takvâ ile
Zâhidâ söyle ne dirsün zühdde kalmaḡdan ġaraz (1/52/8)

Ölüm divanda “son dem” olarak da geçmektedir. Ölüm anında kişini dileği imanla öbür âleme gitmektir. Nüzûlî bunun “son demde karşı gele Lâ ilâhe illâ’llâh” ifadesiyle dile getirir.

Gelũn diyelũm bile sũvâr olalum dile

Soñ demde karşı gele lâ ilâhe illâ’llâh (1/111/2)

Nüzûlî, ölümü “bekaya sefer” olarak da adlandırır. Ölüm, dünya sarayından bekaya seferdir.

Rıhletine Şeyh **Nüzûlî** itdi işbu târîhi

Çıldı pes dünyâ sarâyından beğâya seferi (1/138/7)

Nüzûlî ölüm için “azm-i ukba eylemek” tabirini de kullanır. Kişinin ölümü, ukbaya yolculuktur. (1/144/1)

Nüzûlî “Kim temiz bir kalp ile ölürse şehittir.” hadisiyle de ölüme temas etmiştir. Hadise göre, bu dünyada kişi nasıl yaşar ise öyle ölecektir ve öyle de dirilecektir. Yani kişinin nasıl öldüğü öbür âlemde nasıl dirileceğinin işaretidir.

Ne ğam aşk(uñ)dan ölürse **Nüzûlî** kim  amîdâ

Ki men mâte mine ’l-  aşkı fe-ğad mâte şehîdâ (1/145/1)

Nüzûlî divanda “Lezzetleri yıkan ölümü çok zikrediniz.” hadisine iktibas etmiştir. Ölüm düşüncesi insanları bu dünyadan soğutan bir araçtır. Rabita-i mevt de denen bu anlayış kulların dünya nimetlerine aldanmalarını sağlar.

Ekşirû didi hadîşinde Muhammed Muştafâ

Geldi hoş Nazm-ı Kerîm aña muvâfık ey şafâ

Zâkir ol zıkr it Hâk’ı cân derdüñe oldur şifâ (2/46/5)

12. İBADET

Nüzûlî ibadetle ilgili olarak “ta’at” kelimesini kullanır. Zaman zaman ta’at ve ibadet kelimeleriyle çeşitli terkipler kurar.

Derviş olan kişiler ta’at ve zikir ile olgunlaşır, kulluğunu bilir. Elif olanın kaddi (boyu) dal olur. Yani zikir ve ibadet, kişiyi Allah’ın karşısındaki gerçek konumuna getirir. O’nun Allah karşısında eğilmesini yani kendini ve Rabb’ini bilmesini sağlar.

Tâ’at ile zıkr ile elif kaddi dâl olur (1/29/3)

Divanda gusl etmek tabiri de kullanılmıştır. Gusül de bir ibadet sayılabilir. Gusül olmadan ibadet olmaz. (1/139/8)

Kulun yaptığı ibadetin, yaratıcı olan Allah’a faydası olmadığı gibi, yapılmayan ibadetin de O’na zararı yoktur.

Ger ‘ibâdet ger şekâvet eylesün

Uşbulardan nef’ u zar gelmez saña (2/1/14)

Kul, eksik ve noksanıyla Allah’a hamd ve senada bulunur. Nüzûlî bunların kabulünü dilemektedir. Buradaki hamd ve sena bir nevi ibadettir.

Eksigile noqşânıyla pâdişâh

Maqbûl ola kılduğı hamd u şenâ (2/1/20)

Kul eksik ve noksan Allah’ına ibadet eder. Nüzûlî eksik ve noksanıyla taatinin kabulünü Allah’tan diler.

Derdi-mendüz hâcetümi kabûl eyle yâ rabbenâ

Eksigile tâatimüz kabûl eyle yâ rabbenâ (2/8/1)

Kul acizdir. Allah'ın verdiği nimetler karşısında, onun yaptığı ibadetler asla bu nimetlerin karşılığı olamaz. Kul, kul olduğundan dolayı ibadetlerini eksik ve noksan yerine getirir. İbadetlerin yapılmasının yanında kulun Allah'ın kapısından ayrılmayışı da önemlidir.

Nüzûlî divanda savm ve salât (oruç ve namaz) kelimelerini de kullanır. Bunları şeriatin gereği sayar. Bu ibadetlerin de hem farz hem de Peygamber'in sünneti olduğunu anlatır. Bilindiği gibi, farz ve sünnetlerin ehl-i sünnet çizgisinde önemi büyüktür. Buradan da anlaşılacağı üzere, Nüzûlî ehl-i sünnet çizgisine bağlı bir şahsiyettir.

Şerîat didigüm şavm u şalâtdur

Rivâyet olına hem farz u sünnet (2/11/3)

Peygamber'in sünnetine uyanlar kurtulan topluluklardır. (2/23/3)

Kişinin bu dünyada yaptıkları amel defterine kaydedilir. Yapmış olduğu ibadetler, orada melekler tarafından kaydedilmiş halde mevcuttur. İyi ve kötü yaptıkları bu defterdedir. (2/18/4)

İbadette samimiyet önemlidir. İbadetten kaynaklanan riyakârlık kişiyi münafık eder. İbadet riyası sadece münafıklarda olur.

Zerğ-i tâatle münâfık eyler ise dürlü lâf

Ehl-i Haqq'ın nuṭkı içre gizlüce esrâr biter (2/45/7)

Farz ve sünnetin manası, gayesi Allah'a kulluktur. (2/65/1)

İbadet divanda “sa'y etmek” tabiriyle de karşılanmıştır. Nüzûlî, “Gece gündüz hak yoluna sıdk ile say it” der. Bu sa'y ile kişi genchaneyi bulmuş olur. (2/87/2)

Nüzûlî, kendisinin Allah'a layık ibadet edemeyişinden muzdariptir. (2/99/5)

13. SEVAP – GÜNAH

Nüzûlî, kulun dünya hayatındaki hataları için “günah” ile birlikte “cürüm” kelimesini de kullanmıştır. Kulun bu günah ve cürümlerden sığınağı Allah’tır.

Kulun günahlarına karşı sığınağı yani penahı Allah’tır.

Ey pâdişâhum sensüñ penâhum

Çokdur günâhum *estagfirullâh* (1/110/5)

Kul için, günaha giden yollar vardır. Nefse uymak, dil töhmetinde kalmak, ahdini unutmak bunlardandır.

Dil töhmetine nefis lezzetine

Kalb zilletine *estagfirullâh*

Bilmezem n’itdüm °ahdüm unıtdum

Çok hatâ itdüm *estagfirullâh* (1/110/6-2)

Bütün bunlardan kurtulmak için kul “estağfurullah” yani “Allah’a sığınırım” der. Tövbe, bu günahların temizleyicisidir. Nüzûlî kendini de günahkâr görür ve tövbe eder.

Nüzûlî’yem âh çok bende günâh

Tevbe yâ ilâh *estagfirullâh* (1/110/9)

Kişinin dünya hayatında yaptıkları meleklerce amel defterine kaydedilir. Hayır ve şer, ne işlemişse eksiksiz yazılır. Öbür âlemde, iyilikleri yani sevapları çok ise defter sağdan eline verilir. Bu, onun kurtuluşunun bir işaretidir.

İtdükçe a°mâli çün defter olup

Yazılır hep hayr u şerrüñ intisâh (2/18/4)

Kişi öbür âlemde yani kıyamet gününde amel defterini eline alacaktır. Bu dünyadaki sevap ve günahları tartılacaktır ve günahkâr olanlar müminlerden ayrılacaktır.

Cümle kullar defterini alıcağ

Hayr u şerler mîzânda dartılcağ

Ve'mtâzû deyüben nidâ olıcağ

Bizi güzel Muhammed'den ayırma (2/139/6)

Divanda dinen açıkça günah sayılan “gıybet” geçmektedir. Gece gündüz vaktini gıybetle geçirenler için Nüzûlî, “ne yazık” ifadesini kullanmıştır. Gıybet ile gönül ölür.

Nefse uyup ğaflet ile şerde yelüp sür'at ile

Gice gündüz gıybet ile hayfâ 'ömri geçenlere

Gıybet ile gönül ölür 'ârif olan anı bilür

Yarın anda neler olur halkı kesüp geçenlere (2/125/3-4)

Nüzûlî günahlarının çok olduğunu dile getirir ve Peygamber'in şefaatine sığınır.

Hağ'a lâyıık işüm yokdur şefâat yâ Resûlallâh

Günâhum hâdden artuğdur şefâat yâ Resûlallâh (2/126/1)

14. ŞEYTAN

Şeytan, Nüzûlî'nin divanında sıkça geçer. Bilindiği gibi şeytan, ateşten yaratılmış bir varlıktır.”Azazil” ismiyle de bilinen şeytan, Cennet'ten kovulan bir melektir. Bu dünyada insanları Allah'tan uzaklaştıran, onlara manevi tuzaklar kuran ve günaha girmeleri için çabalayan bir varlıktır. Nüzûlî şeytanı “İblis” olarak da adlandırıp, genel kullanıma uygun olarak, daha çok nefisle birlikte kullanmıştır. Dinî bakış açısıyla

değerlendirildiğinde nefis de şeytan da kötülüğü emreder. Bu nedenle birlikte kullanılır.
(1/5/6)

Şeytan insanı yoldan çıkararak (baştan çıkararak) bir güce sahiptir. Bu dünyada onun şerrinden uzak kalmak gerekir. Onun şerrinden Allah'a sığınılır. Aksi takdirde o, insanı Allah yolundan çevirir.

Nüzûlî'yi şakla İblîs elinden
İğvâ idüp ayırmasun yoluñdan
Kerem it mürşid-i kâmil elinden
Müyesser kıl bize tevbe-i naşûh (1/14/5)

İblis çeşitli hilelerle insanı yoldan çıkarırken nefisle bir olur.

İblisle elbir idüp emmâre nefsüñ saña
Eyledügi mekr ile âldan haberüñ var mı (2/154/3)

Nüzûlî iblisin nasıl yoldan çıkıp, gurur ve kibre kapıldığını ve şeytan-ı lâin olduğunu da anlatır.

Görmedi İblîs o nûrî sandı tîn
Oldı hod-bîn anı şeytân eyledüñ (2/77/3)

İblise yoldaş olanlar, Tevhit-i Hak'tan dûr olur.

Ehl-i şevke bugz iden münkir münâfik âkîbet
İblîs'e yoldaş olup tevḥîd-i Ḥaḳ'dan dûr olur (1/28/3)

Nüzûlî, iblisi insan suretinde gördüğünü ifade eder. O'na göre, Allah'ı inkâr eden şeytandır.

Sûret-i insânda gördüm İblîsi ayne'l-yakîn

Hakk'ı inkâr eyleyen şeytân degüldür ya nedür (2/37/3)

Nüzûlî şeytanın isteklerini yerine getirenler için “şeytanın kulu” ifadesini kullanır.

Aceb yañılmışsuñ yolu olmuşsuñ İblîsin kulu

Hağ yola râğıb olmağa zerrece yok sende heves (1/45/4)

Nüzûlî, kendini ve mahiyetini bilmeyenin şeytanın kulu ve deccal olduğunu söylemektedir.

Hak teâlâ câhili sevmez velî itmez deli

Kendüni fehmi itmeyen şeytân kulu deccâl imiş (1/48/6)

Ayrıca şeytanı Nüzûlî münkir ve münafıkla birlikte kullanılır.

Şekk ü şübhem kalmadı hiç fikr-i fâsid her işi

Münkir işte İblîsin oynatduğı cemmâl imiş (1/48/8)

Nüzûlî nefis ve şeytandan, ezelden korktuğunu ifade eder. (1/138/4) Nüzûlî nefis ve şeytana mağlup olmamak için Allah'a sığınır. (1/119/7) (2/60/5)

Divanda iblis ile birlikte ”mel'un u telbis” kelimelerinin kullanıldığını görmekteyiz. Nüzûlî, aşk erlerine herkesin şeytan olacağını, onları Allah'tan uzaklaştıracağını ifade eder. Ancak mel'un u telbis (şeytan) asla zafer bulamaz. Burada vurgulamak istediği, Hak erlerinin Hak yolunda ne kadar sadık olduğudur.

Dağı aşka uyana hergiz İblîs

Zafer bulmaz ana mel'un u telbîs (1/141/12)

Nüzûlî bir başka şiirinde yine nefis ve şeytanı birlikte zikreder ve bunlardan korunmanın yolunun pîre bağlanmaktan geçtiğini anlatır. Burada pîr (şeyh)'in idealize edilişi açıkça görülür. (2/16/7)

Nüzûlî divanında Halvetiliği ve Halvetileri yüceltirken, onları şeytanın bile baştan çıkaramayacağını söyler.

Nakşa gönül bağlayamaz gayr-ı Haqq'ı söyleyemez
İblis idlâl eylemez rahmânîdür Halvetiler (2/33/9)

Nüzûlî kendini bilen, kendini gören, kibirli insanların şeytana çabucak aldandığını söyler. (2/59/2)

Nüzûlî şeytan için “iblis-i hannaş” tabirini de kullanır. Onun, nefsi yoldan çıkarıp; insanı günaha sokmak istediğini söyler.

İblis-i hannâsı bildüm kemâhî
Nefsüme itdürmek ister günâhı
Bunca düşmân içinde ben ilâhî
Nica 'amel kılam dergâha lâyık (2/74/5)

Nüzûlî nefis ve şeytan ile gaza etmek gerektiğini ifade eder. Şiirinde bunu öğütler.

Mürşid-i kâmile iriş teslîm ol biñ cân ile
Gice gündüz kıl gazâyı nefsile şeytân ile (2/76/7)

15. EHL-İ BEYT

Ehl-i Beyt, Peygamber'in ailesine verilen addır. Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hasan ve Hüseyin'in dışında diğer çocukları ve hanımları Ehl-i Beyt'tendir. Hz. Ali divanda sıkça kullanılmıştır. O, bir sahabe olmanın yanında Peygamber'in sırdaşıdır. İslam halifesidir. Ama aynı zamanda aileden bir ferttir. (bkz. Dört Halife, Sahabi)

Divanda Nüzûlî, Ehl-i Beyt'ten Hasan ve Hüseyin'i zikretmiştir. Burada Hasan ve Hüseyin Peygamber'in gonca gülleri olarak anlatılır.

Ol Hasan hem Hüseyin kurretü'l-aynuñdur senüñ
İtikâdum böyledür pes şübhesüz hakka'l-yakîn (1/71/11)

Hasan Hüseyin ol gonca güliyle
Bizi güzel Muhammed'den ayırma (2/139/2)

Nüzûlî Peygamber'in Ehl-i Beyt'ini Âl-i Resul olarak da ifade etmiştir. Nüzûlî kendisini de Âl-i Resul'den göstermiştir. Ayrıca Âl-i Resul'ün Hariciler tarafından incitildiğini ifade ederek, Hâricîlerin kendisine de düşman olduğunu söyler.

Al-i resûle gör imdi neler itdi ezel şimdi
Tarîkata dühhâl olan ol gürûhdan olan olur
Oldugiçün bu **Nüzûlî** âl-i resûl nesl-i Ali
Görün şimdi hâricîler aña nice düşmân olur (2/30/31)

16. DİĞER DİNLERLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Nüzûlî, genel İslamî öğretiler doğrultusunda farklı dinlerin mensupları için kâfir ifadesini kullanır.

“Tersâ” genel olarak Hıristiyanlar için kullanılır. Nüzûlî, kâfir ve tersânın şeyhi sayesinde iman edebileceğini söyler.

Eger kâfir eger tersâ gelür dîne sırn duysa
Eyâ cânım Seyid Mûsâ umar cân senden istimdâd (1/18/33)

“Zünnar”, Hıristiyan papazların bellerine bağladıkları bağın adıdır. Edebiyatımızda küfrü temsil eden bir semboldür. Nüzûlî “gizli zünnarı kesmek” ifadesini kullanır. Burada gizli zünnarı kesmekten kasıt, iman etmektir.

Gizli zünnârı kes gitsün belinden
Küfri terk itmez mi îmân isteyen (1/84/2)

Nüzûlî, zünnarı münkirlerin bellerine bağladıkları bağ olarak anlatır.

Münkirlerüñ dâim işi ehl-i Hak'ı inkâr imiş
Kuşandugı bellerine hem gizlüce zünnâr imiş (2/59/1)

17. MÜNKİR - MÜNAFIK

Münkir, inkâr eden anlamında müminin zıddı bir kelimedir. Münkir, özü daima zulmette olan kişidir.

Münkirüñ özini zulmette koyup
Mü'minin zikr ile envâr iden dost (1/9/9)

Münkir Hariciler ile birlikte kullanılır. Münkir olan Hariciler, âşıklarla tan eder. (1/23/2) Ehl-i şevke buğz eden münkir ve münafık, iblise yoldaş olur. (1/28/3) Münkirin tanı cevri ü cefası âşığa sefadır.

Münkirlerüñ tanı cevri cefası
Nüzûlî'ye safâdur her gâh olur (2/32/8)

Münkir, cümle eşyada görünen (tecelli) nur-ı Hak'ı inkâr eder.

Cümle eşyâda görünen nûr-ı Hak
Münkiri gör nice inkâr eylemiş (1/46/3)

Hak yolundan sırt çeviren münkir ve mülhidin cümle ameli boşadır; o, müflis kişidir. (1/28/2) Münkirin kalbinde her dem inkâr biter. (2/45/1) Münkirler mürşid-i kâmilin kıl ü kalini bilemez. (1/41/2) Münkir, kibirli ve kinlidir. (1/46/5) Münkirin her işi fikr-i fasiddir; o, şeytanın oynattığı cemmaldır.

Şekk ü şübhem kalmadı hiç fikr-i fâsid her işi
Münkir işte İblîsin oynatdığı cemmâl imiş (1/48/8)

Münkir olanın ağzından doğru söz çıkmaz. (1/27/6) Münkirin savaşı, mücadelesi hep sapıklık ve inkârdır. (2/50/1) Onların işi daima ehl-i Hak'ı inkârdır.

Münkirlerüñ dâim işi ehl-i Hak'ı inkâr imiş (2/59/1)

Erenlerin halveti münkire cefadır. (1/131/2) Münkirin menzili nirân (ateş) dir. (2/37/4) Münkirin akıbeti cehennemdir. Bu, Kur'an'da böyle sabittir.

Benüm uşbu sözüüm cümle inkâr ehli olanadır

Cehennem münkirüñ yiri okumaduñ mı Kurân'ı (1/140/92)

Münkirlerin başı Ebu Cehil'dir. (1/140/93) Münkirin mezhebi ve meşrebi şeytanîdir.

Münkirlerüñ mezhepleri şeytânîdür meşrepleri

Hak kelâmı tuyucagız görölmesün gazbân olur (2/30/21)

Münafık, nifak içinde bulunan kimsedir. Görünürde mümindir ancak içten iman etmez. Zikir sohbetleri münafiğa mihnet gelir. (1/11/4) Erenlerin halveti münafiğa mihnettir. (1/131/12) Münafık asla vefalı değildir. (2/140/7) Münafiğın kılıcı arşa asılmaz. (2/19/5)

Münafiğın ibadet ve taatı zerk-i taattir, riyaadır.

Zerk-i tâatle münâfık eyler ise dürlü lâf

Ehl-i Hakk'ın nutkı içre gizlüce esrâr biter (2/45/7)

Münafık, âşığı sözleriyle ifsad etmeye çalışsa da âşık Hak'dan yüz çevirmez.

Hak'dan irâz eylemem mülhid münâfık sözile

Âkıl olan hiç ider mi kâmil insândan ferâg (2/70/4)

II. TASAVVUF

İLM-İ LEDÜNNÎ

Kulalı Nüzûlî, mutasavvıf bir şairdir. Divandaki hemen hemen bütün şiirleri tasavvufî içeriklidir. Şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla, tarikat geleneği içerisinde tasavvufî bir eğitim aldığı ortadadır. Nüzûlî, Yunus Emre'den oldukça fazla etkilenmiştir. Şiirlerinde O'ndan etkilendiği açıkça fark edilebilir. Özellikle divan içerisindeki birkaç şiir Yunus'a ait şiirlerin farklı bir formu gibidir.

Nüzûlî de etkisinde kaldığı Yunus gibi, tasavvuf karşılığında “ilm-i ledün” ya da “ledünnî” tabirlerini kullanmıştır. İlm-i ledün, Allah'ın sırlarına ait ilim, gaybi ilim demektir. Bu adlandırılışın temeli Kur'an'a dayanır. Kur'an'da tasavvuf kavramı “ledün ilmi” ile karşılanır.⁴³

Nüzûlî derviş halinin zahir ilmiyle anlaşılamayacağını söyler. O'na göre, dervişi anlamak ilm-i ledünnî ile olabilir. Çünkü dervişin yüzü ötelere, Allah'a dönüktür. O ancak ilm-i ledünnî ile anlaşılabilir.

İlm-i zâhir ile tefhîm olunmaz

İlm-i ledünnîdür bizüm dilimüz (1/40/8)

Görüldüğü gibi, Nüzûlî ilm-i ledünnî karşısına ilm-i zahiri koymuştur. Yani gönlün karşısında göz vardır.

İlm-i ledünnî, dervişin kendi başına elde edebileceği bir ilim değildir. O ancak şeyhin himmetiyle elde edilebilir. (1/100/1)

İlm-i ledünnîyi saña bildürür

Bir mürşid-i kâmil bulmayınc'olmaz (1/42/4)

Nüzûlî ilm-i ledün'den başka tasavvuf için “ab-ı hayat” terkiibini de kullanır.

---

⁴³ M. Tatçı, *a.g.e.*, s.218

Sıfât-ı tisayı bunda geçegör
Dost elinden âb-ı hayât içegör
Tevhîdile cân gözüñi açagör
Ten göziyle ol Hak görülmez kardaş (1/50/8)

İlm-i ledün bilenler la'yı bırakırlar, her dem illa'ya bağlanırlar.

İlm-i ledünnînin sırrın bilenler
Lâ'yı koyup herdem illâ'ya merbût (1/53/2)

Nüzûlî, kendisini ilm-i ledünni üstadı olarak görür. (1/70/5)

Bu gün aşkdan duyan gelsün sabak alsun kitâbumdan
Ledünnî ilmini bilsün görüp her fasl u bâbumdan (2/114/1)

Nüzûlî ilm-i ledün tabirine eş olarak, “ilm-i batın” tabirini de kullanmıştır. O'na göre, ilm-i zahir ve ilm-i batın derslerini, âşık olan kişi ilm-i lâhutta yani ilahi ilimde görür.

İlm-i zâhir ilm-i bâtın dersini âşık olan
İlm-i lâhûtta gördi bunda menkûl olmadan (1/73/4)

İlm-i ledünnî dilini bilmeyen için can ve cisim manasızdır.

Hikmetile ilm-i ledünnî dilin
Bilmedüñse cism ü cânı n'eylersün (1/83/1)

Gerçek âlim, ilim sahibi Nüzûlî'ye göre ilm-i ledünni bilen kişidir. Beyitte 'ilmullâh' kelimesi de ilm-i ledünnî için kullanılmıştır.

Âlim kimdür diye sorarsañ baña
Ledünnî ilmini bilendür âlim
Hakîkatle cevâb vireyüm saña
İlmullâh bahrine talandur âlim (2/95/1)

A.VAHDET-İ VÜCÛD

Tasavvufî geleneğimizde “vahdet-i vücût” fikrine göre, âlem bir tek hakikat ve vücuttan ibarettir. Çokluk birin tecellisidir. Allah, mutlak ve tek varlıktır. O’nun varlığının bir sebebi, başı ve sonu yoktur. Allah bütün zamanı ve mekânı kaplar. O’nun zatı zatıyla değil, sıfatlarıyla bilinebilir.

Nüzûlî, büyük İslam mutasavvıfî Muhyiddin Arabî’nin sistemleştirdiği Vahdet-i Vücut nazariyesini benimsemiştir. Edebî gelenekte vahdet, çoğu zaman ummana benzetilmiştir. Büyüklüğü ve kuşatıcılığı yönüyle deniz ve vahdet arasında benzerlik kurulmuştur. Bütün yaratılmışlar, bu vahdet denizinin bir parçasıdır. Yine Vahdet-i Vücut nazariyesinde, varlıktan Allah’a ulaşma fikri vardır. Nüzûlî vücudunun umman edilmesini Allah’tan dilerken, kendi bedeninde vahdete ermeyi niyaz eder.

Derdli göñlümüñ derdine dermân eyle yâ Rabbenâ
Katre iken bu vücûdum umman eyle yâ Rabbenâ (1/2/1)

O’na göre, vücut bahr-ı umman olursa daima kaynar ve hep coşma halindedir.

Ey **Nüzûlî** bahr-ı ummân olsa eger bir vücûd
Gör nice kaynar taşar dâim cûşından bellüdür (1/23/13)

1. Vahdet – Kesret:

Cümle âlem “kun” emriyle yaratılmıştır. Vahdet sırrı budur. Yani her şey (kesret) Allah’ın emriyle var olmuştur. Çokluk, birlikten meydana gelir. Burada geçen üç harf Allah’ı dört harf ise Hz.Peygamber’i temsil eder.

Kâf u nûndan cümle âlem var olup buldı hayât
Sırr-ı vahdet zâhir olmakdur bu ihyâdan garaz
Üç hurûf dört oldugiçün düşdi gavgâ âleme
Yek hurûf mahv olmag içündür o gavgâdan garaz
Bir hurûf kıldı muammâ zât-ı Hak'ı bî-nukât
Fahr-i âlemdür **Nüzûlî** ol muammâdan garaz (2/61/3-4-5)

Edebî gelenekte vahdet çoğu kez kesret ile birlikte kullanılır. Kesret, Allah'tan gayrı yaratılmışları karşılar. Kesret yani yaratılmışlar, dervişi ancak Allah'ın birliğine yani vahdete götüren birer araçtır. Nüzûlî yine Allah'a dua ederken, kendisini kesretten vahdete ulaştırmasını Allah'tan niyaz eder.

Kesretten vahdete göçür dost iline toğrı uçur
Aşkuñ şarâbından içür mestân eyle yâ Rabbenâ (1/2/4)

Kesret Allah'tan gayrı yaratılanları karşılar. Onlara duyulan sevgi hubb-ı kesrettir.

Beni hasretle hubb-ı kesretle
Derd-i firkatle kılma âvâre (1/115/7)

Nüzûlî, kesreti de ummana benzetmiştir. Kesret âleminin genişliğinden dolayı umman tabirini kullanmıştır. (2/157/4) Kişi kesret bahrine daldığında vahdetten uzaklaşır. Bu, onun için Hak'tan ayrı düşmek ve hasret anlamına gelir. (2/107/3)

Kesret edebî gelenekte katre (damla), ırmak, vahdet; deniz (derya), ummandır. Tevhit katreyi umman eder. Yani tevhit ile kesretten vahdete geçilir.

Âşıklar devran ider dost zâtın seyrân ider
Katreyi ummân ider tevhîde gel tevhîde (1/101/5)

Kesret bahrine dalan yolunu şaşırır.

İlâhî ben aceb n'oldum bu kesret bahrine taldum
Esîr-i kayd u bend oldum ki bildüm yolda yañıldum (2/99/2)

Nüzûlî, tevhitin ateşiyle yanıp yok olmayı, bu yolla vahdete erebilmeyi diler.

Şarâb-ı tahûr dan kandur rahmet deryâsına bandur
Tevhîdüñ nârıyla yandur büryân eyle yâ Rabbenâ (1/2/6)

Ucub ile yani gururlanmayla insan vahdetten uzaklaşır. Allah'ın birliğini ve varlığının mutlak olduğunu unutmaz ve bu yolla mülhid olur. (1/4/7)

Nüzûlî divanında birçok kez zikrettiği Hallac-ı Mansur'un vahdet görüşünü benimser ve kendini varlığında Allah'ı bulur.

Mansûr'a fâş itdürüp gizli sırrı
Ene'l-hak dârına ber-dâr iden dost (1/9/7)

Nüzûlî kendisindeki vahdet anlayışını ifade ederken, vahdet içre onu kimsenin anlamadığını söyler. Her ne kadar tam anlamıyla anlaşılmasa da kendisinin halk içinde destan olduğunu söyler.

Vahdet içre kimse bilmezken senüñle hâlümü
Kesret içre halka destân olmuşam yâ Rab meded (1/16/6)

Nüzûlî gönlüne hitaben aşkla "Tevhit et" der. Mürşide varmadan, zikr-i tevhit anlaşılmaz. Gönlü tevHITE erdirecek şeyhdir.

Ey gönül gel tevhîd eyle aşkıla itme firâr
Şeyh eşigin bekle otur irmesün saña zarar (1/26/1)

Mürşidin kapısında sıdk ile beklemek, kişiyi vahdete erdirir. (1/26/7) Nüzûlî, şeyhin sayesinde zulmetten yani kesretten kurtulmuştur. Aydınlığa ermiştir, vahdete ermiştir. (1/68/7) Şeyhin himmetiyle kemale ancak tevhit ile erilir. (2/25/5) Ehl-i tevhit olmayanlar mürşide gönül vermezler. (2/37/2) Mürşide gönül veren dervişler, tevhit telkini alırlar. (2/51/5)

İlm-i zahir ile de vahdete erilemez. (1/29/4) Vahdete ermek, zahidlere ve hodbinlere kısmet olmaz. Vahdete aşkla erilir.

Zâhid-i hodbîne kısmet olmadı tevhîd-i zât

Hamdülillâh âşıkâ sunıldı Hakk'dan âşikâr (1/26/3)

Nüzûlî tarikat, hakikat, şeriatin ayrısı gayrısı olmadığını anlatır. Gerçek erenlerin hepsinin bir olacağını söyler. Bu ifadeler açıkça olmasa da birliği yani vahdeti anlatır. (2/31/8)

Tarikat kapıları tevhit ile fethedilir. Burada tevhit, zikir anlamında da kullanılmıştır. (2/52/2) Halvet ile kesret dağılır, vahdete erilir. (2/52/2) Derviş için tevhit sofrasının sohbetinden daha büyük nimet yoktur. (1/32/5)

Kişinin gönlünde tevhit olursa, Allah o gönüle her dem nazar eder. (1/26/4) Zat-ı Hakk görmek isteyenlerin dilinde tevhit olmalıdır. (1/35/5) Derviş için tevhit sofrasının sohbetinden daha büyük nimet yoktur. (1/32/5)

Nüzûlî vahdet konusunda derya-yı vahdet, vahdet diyarı ve tevhitin biharı (denizleri) ifadelerini kullanmıştır. Bu, vahdetin yani Hakk'ın birliğinin bütün varlıkları kuşatıcılığındandır.

Gelûñ görûñ bu âşıklar bu tevhîdüñ bihârında

Yüzer gâhî yüze geldi ezelden yüzücilerdür

Gelûñ görûñ bu sâdıklar bu gün vahdet diyârında

Gezer gâhi geze geldi ezelden gezicilerdür

Gelũn görũn bu ârifler bilürler hikmetin sırrın
Teferrüc eyleyüp her dem görürler bahrile berrin
Dirüp deryâ-yı vahdetden hakâyık bahrinin dürrin
Dizer gâhî dize geldi ezelden dizicilerdür (2/24/1-2)

Vahdet deryasına dalanlar dünyayı ve ahreti (cenneti) istemezler. Onlar, iki cihandan el yumuşlardır. (2/49/2)

Vahdet saraya da benzetilir. Bu benzetiliş sarayın büyüklüğünden, genişliğindedir. Nüzûlî vahdet sarayında itikâfa girmekten bahseder. Bu, vahdet halinde sadece Allah’la bir olmayı ifade eder.

Ne gam vahdet sarâyında hemîşe mutekif olsam
Dün ü gün kısmetüm irsâl ider bir ulı şâhum var (1/34/2)

Nüzûlî divanında vahdet gülleri tabirini kullanır. Vahdeti bir gül bahçesine benzetir. (2/34/3)

Nüzûlî, tevhitî aşı (yemek) benzetmiştir. Ona göre, tevhit hayatı idame için gerekli bir yemektir. Aşk şarabıyla birlikte kullanılışı ise aşkın tasavvuftaki önemine vurgu gibidir. (2/100/3)

Nüzûlî vahdetle ilgili olarak “tevhit meclisi” tabirini kullanmıştır. Bu kullanım aynı zamanda zikir meclisini de karşılamaktadır. Nüzûlî burada dervişleri vahdete davet eder.

Tevhîd meclisine gelen kardaşlar
Gelũn hũ diyelũm cân u gönũlden (2/105/1)

Nüzûlî kendisini âlem-i vahdette şah olarak görür. Ancak kesret âleminde, kendisini zindanda görür. Burada kesret, karanlık yönüyle zindana benzetilir. Kesret âlemi de karanlıktır. (1/36/2) Nüzûlî’nin şanı tevhitîdir. O’nun için vahdetin önemi büyüktür. (2/97/5) Nüzûlî, kendisinin ait olduğu yerin Âlem-i Vahdet olduğunu söyler. Kesret âleminde zikir için bulunduğunu ifade eder. (1/68/3)

Kesretten kaçarak, vahdete erenler Allah'ın ism-i zatından ayrı duramazlar. (1/39/3) (Kesret de vahdette gizlidir. Yani çoklukta birlik gizlidir. Yaratılmışlardan halka erilir.)

Nüzûlî tevhit ifade sadedinde, “Nur-ı Tevhit” ifadesini de kullanır. (1/42/7) Burada nur kelimesinin kullanılışı, Allah'ın nurunun her şeyi kapsamasıdır.

Nüzûlî Hakk'ı isteyene, Hakk'ı kalbinde bulmak isteyene, can ve cismini şad etmek isteyene, günahlarından korkana, Allah'ın rahmetinden mahrum kalmak istemeyene ve Hakk'ın didâarını görmek isteyene tevhit dilden bırakmamayı öğütler. Bu istenenlerin ancak tevhit ile olacağını ifade eder. (1/72/1-2-3-4-5) Nüzûlî, Hakk'ı isteyene “tevhit ile hu de turma yan” öğüdünü verir.

Tevhîd ile hû de turma hemân yan (1/91)

Burada tevhit ile yanmayı ve fani olmayı dolayısıyla Hakk'ın varlığına erip âlem-i vahdete geçmeyi öğütlemektedir.

Nüzûlî vahdete ermeyi “vahdet diyârına geçmek” şeklinde sunar.

Giren aşkuñ bâzârına komaz bu günü yarına
İrer vahdet diyârına geçen kes “lâ vü illâ”dan (1/86/5)

Bilindiği gibi on sekiz bin âlem kesreti ifade eder. Nüzûlî “Hû nârası on sekin bin âlemi kapladı” derken, Allah'ın zatının her şeyi kapladığını vurgular.

Onsekizbiñ âlemi hep kapladı hû narası
Kahr idüp cünd-i sivâyı kesdi ol merdân-ı hû (1/100/4)

Nüzûlî'ye göre tevhit imanın gereği, âşıkların burağıdır. (1/101/3) İnsan her derde tevhit ile derman bulur. (1/101/4)

Nüzûlî, tevhid-i esma ibaresini kullanmıştır. Tevhid-i esma burada Allah'ın isimlerinin zikri anlamındadır. (2/4/2) Esmâ-i seb'a'yı seyretmeyen, sürmeyen tevhidi bilemez. (2/108/5) Vahdete ermek için zikir bir yoldur. (2/149/2-3)

Nüzûlî “Yedi deryada yunup tevhide gel” ifadesini kullanır. Burada yedi deryada yunmak, esma-i seba'yı zikir anlamına da gelir. Kişi, bu isimleri zikrederek vahdete erebilir.

Nüzûlî aşka yanup dâim şevkile dönüp

Yidi deryâda yunup tevhîde gel tevhîde (1/101/9)

Tevhit, sarhoş eden bir şerbettir. (1/102/1) Tevhit nimettir. (1/102/1) Tevhit izzet (1/102/2), zinettir. (1/102/3) Gönülden zulmet tevhit ile çıkarılır. (1/103/4) Tevhit bir tükenmez devlettir. (1/103/2) Dost iline tevhit ile yolculuk edilir. (1/103/6)

Nüzûlî, Peygamber'den medet umarken, kesrette kaldığını ifade eder. Bu söyleyiş, bize şeyhin varlığında fani olmaktan sonraki resulde fani olmayı hatırlatır. Şeyh kişiyi vahdete erdirir. Nüzûlî, burada şeyhin yerine Peygamber'i koyar. (1/108/2)

Nüzûlî “tevhit sürmek” tabirini kullanır. Tevhit sürmek, zikir anlamındadır. (1/120/2)

Tevhit, kalbi nurlandıran bir ocaktır (Tevhit چراغی). (1/131/10)

Dem-be-dem tevhîd çerâğın kalbün içre hoşça yak

Her taraftan zâhir ola çeşmüne envâr-ı Hak (2/46/2)

Kişi kesret ve vahdet âleminde gel gitlerle vuslattan uzaklaşır.

Kesretile vahdetimiz yeksân oldu vuslatımız

Halvetile celvetimiz kabûl eyle yâ rabbenâ (2/8/2)

Nüzûlî, canını tevhide atmıştır. Yani canı kurtarmıştır. Kurtuluş tevhittir. Canı tevhide atmak, tevhide sığınmak anlamındadır. Allah'ın varlığına ve birliğine sığınmaktır.

Tevhîde atduk cânımız ezkâr-ı hû'dur şânımız

Yoklukdur armagânımız kabûl eyle yâ rabbenâ (2/8/4)

Nüzûlî, nefisle savaşın ancak tevhit ile olabileceğini söyler. Nefisle savaş için gerekli olan tevhittir. Burada tevhitten kasıt kelime-i tevhit anlaşılabilir gibi, vahdet-i vücud fikride anlaşılabilir.

Ey dostlar bilün bu Hak yolında

Nefse kıtâlüm tevhîd iledür (2/25/1)

Yine düşmanın alt edilmesi tevhit ile olur. (2/25/2) Vücut ilinde bedr-i hilâl olan yalnız tevhittir. (2/25/3) Gönül aynasının tozu tevhit ile silinir. Gönül aynası, Allah'ın yansımalarını gösterir. (2/26/3)

Kâmil mümin olan tevhidi inkâr eylemez.(2/37/4) Kalpten gayrullah tevhit ile çıkarılır. (2/48/6) Âşık vuslata ancak tevhit ile ulaşır. (2/76/5) Burada zikir anlamı da vardır.

Tevhit kal u kıl'den kurtulmaya vesiledir. (2/91/2)

Nüzûlî, ikinci divanın 96. şiirinde “birlemek” ibaresini kullanmıştır. Şiirde Allah'ın bazı sıfatlarını sayarak, “Hakk'ı niçin birlemesin” ifadesini kullanmıştır. Bu kullanış O'nun vahdet düşüncesinin boyutunu gözler önüne sermektedir. (2/96)

Kişinin insan-ı kâmil olması, tevhide bağlıdır. (2/122/1) Bütün manevi perdeler tevhitte aralanır. (2/122/2) Ruhanî miraç tevhitte olur. (2/122/3) Marifet sahibi olmak, hakikate ermek, nefsi ve Allah'ı bilmek tevhitte mümkündür. (2/122/4) Lâhut âlemine tevhitte geçilir. (2/122/5) Tevhide sarılan âşıklar ölmezler. Onlar için cennet hazırlanır. (2/126/2)

Vahdet ise insanı doğru yola ileten kitaptır. (2/137/3) Tevhitin nuru, ışığı, kalbi doldurur. (2/152/2) Kamil insanın eli tevhit ve telkin ile Peygamber'e erer. (2/154/5) Dervişin halini vahdet içre Hakk'a âşık olanlar ve sabahlara kadar Hak için ağlayanlar anlar. (2/155/1)

2. Mâsivâ

Masivâ, Allah'tan başka her şey demektir. Kâinata var olan her şey Allah'ın varlığıdır. Gerisi masivâdır, boştur. Mutlak varlık sadece Allah'tır. Masivâ kesrettir. Nüzûlî'nin etkisinde kaldığı Yunus'a göre; masivâ (eşya), nefis cihetiyle vardır.⁴⁴ Masivâ, gayrullah kelimesiyle de ifade edilmiştir. Masivâ için divanda “zinnet-i dünya” tabiri de kullanılmıştır. (2/157/4)

Nüzûlî, gerçekte var olmayan bir masivâ sevgisini âşığa yakıştıramaz. Âşık, masivâ sevgisinden kurtulup, Hak kapısında kanaat etmelidir.

Mâ-sivânuñ sevgüsinden cümleten ıtlâk olup

Bâb-ı Hak'da oturup şöyle kanâat hoş gelür (1/30/2)

Masivâyı terk edemeyen, aşka eremez. (1/39/1) Allah'ın aşkına eren, ondan gayrıya gönül veremez. (1/39/2) Pîre ermeyen, ona gönül veremeyen masivâ sevgisinden kurtulamaz, masivâyı gönlünden atamaz. (1/39/5) Mürşid-i kâmil, dervişi (Nüzûlî'yi) gayrullahın fikrinden azat etmiştir. (1/104/2)

Masivâ kul ile Allah arasında bir perdedir. Perde kalkmayınca, kul Hakk'ı bulamaz. Bu sivâyı kişiden mürşit kaldırır ve onun yerine muhabbetullah olur.

Mâ-sivâ'llâh saña perde olmuşdur

O hubbı dilinden silmeyinc'olmaz

Ol sivâyı mürşid senden kaldurur

Yirine Hak muhabbetin toldurur (1/42/3-4)

Derviş özünü gayrullahtan temizlemelidir. (1/50/2) Nüzûlî, Allah'a yakardığı bir şiirinde kendisini masivâdan halas etmesini söyler. Yani kesretten vahdete sığır. (1/51/1)

Masivâdan kurtulmak, kolay değildir. Masivâ kalpte adeta nakış gibi yer eder.

---

⁴⁴ M. Tatçı, *a.g.e.*, s.229.

Bunca günler geçdi kadrin bilmedük

Mâ-sivâ nakşını dilden silmedük (1/57/3)

Masivânın gönülden çıkarılışını Nüzûlî “sür çıkar gayrı gönülden” ifadesiyle anlatmıştır. (1/102/2) Yine masivâyı kalpten temizlemeyi “canı gayrıdan üryan etmek” olarak ifade etmiştir. (2/25/4) Masivâdan kurtulmayı Nüzûlî, “Masivâllahı yolundan ıramak” tabiriyle (1/120/7) ve “masivâdan hâli kılmak” tabiriyle de ifade edilmiştir. (2/107/5)

Cümle siva kalpten aşk ile tozar (çıkır). (1/125/5) Derviş kalbine aşkı yerleştirirse gayrullaha meyl etmesi muhal olur. (1/135/3) Gerçek âlimin kalbi, siva hubbundan temizlenmiştir. (2/95/5)

Hak derdine düşenlere gayrı nesne gözükmeyiz, Allah aşkına giriftar olan ondan başkasını göremez. (2/106/3) Dostun zatına eren asla gayrına nazar etmez. (2/158/3)

3. Tecellî

Tecelli, ilahi sırrın insan ve eşyada görünmesidir. Hakk’a yönelen kalpte Allah’ın cemâli tecelli eder.⁴⁵

Hakk’ın tecellisi dervişin gönlündedir. Hak âşığın gönlüne tecelli eder. Bu anlayış, vahdet-i vücud telakisi içinde kulun bedeninde Hakk’ın tecellisidir. Nüzûlî, bu durumu destekler bir beyitte “Tecelli kıl ya İlâhi bu cana” ifadesini kullanmıştır. Cân âşığın bedenidir, gönlüdür.

Tecellî kıl yâ ilâhî bu câna

Tesellî kıl ırgür bizi cânâna (1/119/1)

Yine Nüzûlî bu durumla ilgili olarak, “cân içinde cân olan cânân-ı aşka essela” ifadesini kullanır. Cân içinde cân olmak, kulun gönlüne Allah’ın tecelli etmesidir.

---

⁴⁵ M. Tatçı, *a.g.e.*, s.229.

Essalâ dil mülkine hükm eyleyen ucdan uca

Cân içinde cân olan cânân-ı aşka essalâ (1/127/6)

Âşık, cân u gönülden Allah'ı zikrederse, Hak onun gönlüne tecelli eder. (2/76/6)
Âşıklar Hakk'ı bulup, Hakk'ın tecellisine mazhar olmayınca asla teselli olmazlar. Kasr ve bağ (dünya malı) onları teselli etmez.

Ol Hakk'ı bulmayınca tecellî kılmayınca

Olmaz begüm tesellî âşıklara kasr u bâg (1/56/5)

Zahid olan zühd ve takvadan vazgeçmese de, âşık olan için Vahid'in tecellisi etmesi yeter.

Tecellî eyledi Vâhid bu sırra cânımız şâhid

Ne gam geçmez ise zâhid makâm-ı zühd ü takvâdan (1/86/5)

Dil (gönül), nur-ı tecelladan safî olursa, Hak cemâli mirat-ı mücelladan arz eder. (1/86/1) Dost (Allah), dervişe her yüzden tecelli eder. Hak onun kalp aynasında nurunu gösterir. (2/159/4)

Hz. Musa ve Hz. İbrahim- Tecelli

Nüzûlî divanda 'hoş Halil olduk' ifadesini kullanmıştır. Bilindiği gibi, Halil İbrahim Peygamber Allah'ın tecellisine mazhar olmuş bir peygamberdir. Nüzûlî bu yönüyle kendisini ona denk tutar.

Nüzûlî dir hoş Hâlîl olduk bunda biz delîl

Dergâhuñda ey Celîl âlî eyle şânımız (2/53/5)

Hakk'ın tecellisine mazhar olan diğer bir peygamber Hz. Musa'dır. Taha Suresi'nde "inni ene'llâh" ifadesi yer alır. Hz. Musa bu sözleri bir ağaçtan işitmiştir. Allah'ın nuru, o gün Hz. Musa'nın önünde bir ağaçta tecelli etmiştir. Divanda "Âşık olan ezelde enellahdan ateş közü almıştır." ifadesi geçmektedir. Oradaki kabes (ateş

közü), Allah'ın ağaçta tecelli eden nurunu ifade etmektedir. Âşıklar, aşk erleri ezelde Hakk'ın tecellisine mazhar olmuşlardır.

Kül olup savrulmak ister kalmaya hiç eseri

Kim ezel gününde almışdur *ene'llâh*'dan kabes (2/57/3)

4.Cemâl-Didâr

Cemâl ve didâr kavramları tasavvufta genel olarak vechullah karşılığında kullanılır. Bu kullanım Yunus Emre'de de böyledir. ⁴⁶Allah'ın vechi, Kur'an'da Bakara Suresi 115. ayette “Yüzünüzü ne tarafa çevirirseniz Allahın vechi oradadır” şeklinde geçer. Sûfi inancına göre, bu ifadeyle Allah'ın didârı her şey ve her yerde görülebilir.

Hiz. Muhammed arş üstünde dost cemâlini ayânen görmüştür.

Çıkup arş üstüne dostuñ cemâlin

Ayânen gördüñüz sizler Muhammed (2/20/10)

Âşık daima Hakk'ın cemâlini görmek ister, ondan cüda olmak istemez.

Nüzûlî derd-mendi sen ilâhî

Cemâlüñden cüdâ eyleme bir an (2/104/21)

Hakk'ın cemâlini görmek, ruhun cümle derdine devadır. (2/161/5) Hakk'ın cemâlini görmek isteyenler can u gönülünden “hû” demelidir.

Hakk'uñ cemâlini görmek dilerseñ

Gelüñ hû diyelüm cân u gönülünden (2/105/4)

Hakk'ın cemâli âşığı hayran eder. (1/10/1) (1/44/4) Dostun cemâli zeyn edilmiştir. Onu görmek, can gözüyle mümkündür.

---

⁴⁶ M. Tatçı, *a.g.e.*, s.231.

Dost cemâli bâğını zeyn eylemiş
Cân gözini açuban seyrâna gel (1/64/3)

Âşığın fikri, dost cemâlidir. Onda gayrı fikre yer yoktur. (1/70/6) Dostun (Hakk'ın) vechini görmek, âşığı zâr ettirir. Hakk'ın cemâli bir şem, âşık pervanedir. (2/89/1)

Dostuñ vechini görelden zâr u giryânesiyem ben
Cemâl-i hüsn-i şeminüñ velî pervânesiyem ben (1/78/1)

Dostun cemâlinin nurunu görmek, kalp gözünün perdelerini ref etmekle olur. (1/79/4) Âşık tevhit ile can gözünün perdesini ref ederek dost cemâli nuruna seyyar olur. (1/94/4) Can gözünü açmayan gözsüzler dost cemâlin göremez. (1/133/3) Âşık, didâr için canını verebilmelidir.

Aşka düşüp ol yâr için derde düşüp dildâr için
Nüzûlî dir didâr için öz cânına kıyan gelsün (2/100/5)

Aşk yolunda can verenler karşılığında didâr alırlar. (1/13/6)

Sevgili (dilber) cemâlini “mir’at-ı mücellâ”da gösterir. Buradaki mir’at-ı mücellâ gönüldür.

Zihî dil kim ola sâfi bu gün nûr-ı tecellâdan
Cemâlin arz ider dilber o mirât-ı mücellâdan (1/86/1)

Hak cemâli kula Hakk'ın bir lütfudur. (2/10/4) Ulû'l ebsar olmayınca dostun cemâli görülemez. (1/114/5) Âşığı dostun cemâline hayran eden aşkıtr. (1/28/4)

Evliyanın gözleri Hakk'ın cemâlinde başkasını görmez. (2/38/3) Allah'ın cemâlinin nuru zikr-i hu'dan açılır.

Zikr-i hû'dan zâhir olur açılır nûr-ı cemâl (2/76/5)

Âlim kişi Hak cemâlini görüp, gülendir. (2/95/7) Âlim, mürşidin elini alıp, hâl ile didâr yolunu öğrenendir. (2/95/3)

Hakk'ın didârı âşığı mesrur eder. (1/3/4) Aşk deryasına girmekle kişi didâr arzular (1/21/1) Didârı görmek isteyen dilinden tevhitini bırakmamalıdır. (1/72/5) Maksudı Hakk'ın cemâli olan, gayrıyı görmez. (1/87/5) Hakk'ın didârına erenler, aşkla ermiştir. (1/117/8)

5.Nişân-Bî-nişân

Mutlak zat, nişansızdır. Mutlak zatın isim ve sıfatlarda tecellileri ise “nişân” mefhumuyla ifade edilir.

Sülûk eden âşık, nişansızlık âleminde nişân verir.

Gelsün berü âşıklar bagrı oda yanıklar

Virüñ nişân sâdıklar kanda durur dost ili (2/152/3)

Âlemin mevcudatından nişân yok iken, onu kun emriyle var eden dosttur.

Yogıken mevcûd-ı âlemden nişân

Kâf u nûndan yogı hem var iden dost (1/9/4)

Nüzûlî, canan illerinden nişân vermesini bad-ı sabadan diler.

Sen dost iline varasun dostun cemâlin göresün

Umarum nişân viresün cânân illeri kandedür (2/39/2)

Âşıқта seyr u sülûk esnasında, sırlar görününce benlik nişânı kalmaz.

Seyr idüp sırlar görüncek seba-i seyyârede

Kalması benlik nişânı âşık-ı bî-çârede (2/49/4)

Âşık dost ile hâllenince, o da Hak gibi nişansız olur.

Nişânım dost ile bî-nişân oldu
Görünmez âyetüm aşkın elinden (2/109/4)

6.Pinhân-Nihân

Bu mefhumlar, Allah'ın zâhir ve batın sıfatlarıyla alakalıdır. Mutlak, zat nefsi yönüyle batındır. Bu sebeple Yunus divanında Allah'ın zatı Pinhan kelimesiyle anlatılır.⁴⁷

Yaratılmış olan herşey eşkare ya da nihan umman içindedir.

Nûr u zulmet ay u güneş âşikâre vü nihân
Zerre katre her ne var ummân içinde gizlüdür (1/24/4)

İki cihanda nihan ve âşikâre ne varsa hepsi aşk içinde mevcuttur. (1/35/13)

Allah sırrını ağyara pinhan eylemiştir. Bu sır, âşıkların nutkunda izhar olmuştur.

Sırrımı agyâre pinhân eyleyüp
Âşıklar nutkında izhâr iden dost (1/9/8)

Kişi gizli sırrı içinde nihan etmelidir. (1/66/1) Pinhan isteyen maşuk sevgisini canında gizli tutmalıdır.

Maşûk sevisin gizli tut cânuñda
Sırrı gizlemez mi pinhân isteyen (1/84/3)

İlm-i Remiz ve sırr-ı hikmet pinhan ve nihan okunur (2/44/1)

7.Sır

Sır âşıkın Hak ile arasındakilerdir. Sırrın kaynağı aşktır. Sır, gönülde mekân tutar. Sır, zevk yoluyla elde edildiği için lisana gelmez. İlme ve kitaba sığmaz.⁴⁸ Sır, âşıkın ulaştığı manevi merteye ve zevklerdir. Bu sırlar asla ifşâ edilmemelidir.

---

⁴⁷ M. Tatçı, *a.g.e.*, s.235.

Âşık sır ilinde dost ile hem-dem olur ve zevk ü sefa eder.

Bu vücûd sır ilinde hemdem olup dost ile

Süresin zevk u safayı işreti tevhîd ile (1/103/3)

Nüzûlî sırr'ı deryaya benzetmiştir. Âşık gönül kayığını aşkla sır deryasına salmıştır. Ama bu sır deryasının sonu yoktur. Sır gönülde mekân tutar. Âşığın kalbine aşkın sırları dolar. (1/59/1) Aynı zamanda âşıkın gönlü sır denizidir.

Aşkıla deryâ-yı sırra bu gönül zevrakını

Salduñ ammâ hiç görünmez uşbu deryâda kenâr (1/35/4)

Hakk'a vasıl olmanın yolu sırdır. (1/83/5) Canan illeri sırran seyr edilir. Bu seyr ediş mürşid ile olur.

Sırran seyr itdürür cânân ilini

Benüm şeyhüm gibi kâmil şeyh olmaz (1/41/2)

Âşık Hakk'ı bulduran, ilm-i sırdır. Nüzûlî âşığa zahir ilmmini bırakıp, sır ilmmini okumasını öğütler. Sır ilmi, saliki Hakk'a ulaştırır.

Totalum olmuşsuñ fakı fikhile unıtduñ Hak'ı

Okursañ ilm-i sır okı sen bu kıl ü kâli bırak (1/58/4)

Âşık sırra duş olduğunda benliği külliye mahvolur. Âşık böylece kendini kaybeder, cümle vardan geçer. (1/75/5)

Erenlerin sırrı çoktur. Lakin o sırlar dil ile şerh olamaz, her kişiye sunulamaz. (1/131/11) Maşuk sevgisi canda gizli tutulmalıdır. Tanrının zatını gönülde isteyen, sırrını gizli tutar. (1/84/3) Sırrı ancak ehl-i aşk olanlar anlar. Âşık olmayan hayvanlar anlayamaz. (1/75/6) Sırr-ı aşkı duymayanlar hayvandır. (2/37/1) Âşık mestane olduğu için, onun sırrını mestane olmayanlar anlayamaz. Âşık bu yüzden sırrını fâş edemez.

---

⁴⁸ M. Tatçı, *a.g.e.*,s.236.

(2/74/2) Âşıkın cihanda sırrını açabileceği bir yârânı yoktur. (2/104/1) Âşık, sırlarını fâş etmeden lâhut iline gitmeye hazır olmalıdır. (2/124/5) Âşık sırrını fâş etmemek için dikkatli olmalıdır. (1/50/7) (Gönül) Sır asla nadanlara açılmaz. (1/66/1) Sır ifşâ edilirse, Hallacı Mansur'un akıbetine düşer olunur. (1/94/3) Sırrı ifşâ etmek, sözünü bozmaktır.

Bazı âşık ihtiyârsuz sırrını ifşâ idüp
Gâhîce bir zâhiren sözün bozar bu aşkıla (1/125/6)

Allah'ın sırrına sırdaş olana ev, bark, dünya gerekmez. (1/87/1) Akıl ve can terk edilerek, sır ile miraç kılınır. Nice kimseler sır ile miraç kılmışlardır.

Akl u cân terk idüben sırrıle mirâc kılup
Nice cânlar Hakk'a buldı vuslatı tevhîd ile (1/102/5)

Sır ile ilgili "sırta ermek" ifadesi kullanılmıştır. (2/24/4) Sır, divanda "emanet" ile birlikte de kullanılmıştır. Aynı zamanda "esrar-ı yar" ile aynı beyitte geçer. (2/29/1)

Âşık maşukun sırrına erdikçe, kulağına türlü avaz irişir ve sanki bahar mevsiminde taze güller açılır gibi olur. (2/90/2)

8.Gönül

Gönül tasavvufî edebiyatta çok önemli bir yere sahiptir. Mutasavvıf şairler şiirlerinde bu mefhumu sıkça kullanırlar. Temelinde aşk olan bir edebî gelenekte böyle sıkça kullanılması doğaldır.

Bilindiği gibi, tasavvufî ıstılahta "gönül" Allah'ın evidir, mübarektir, nazargâh-ı ilahidir. Hakk'a giden yol O'ndan geçer.

Taşra ararken gülünü dost bâğçesi sünbülünü
Göñülde buldum yolını dost illerine kim gider (2/41/3)

Kul Allah'ı dışarıda değil, gönlünde aramalıdır. (2/15/2) (2/38/1)

Nüzûlî (1/23/1)'deki ifadesiyle “Yere göğe sığmayan Allah bir kulun kalbine sığıdı.” tasavvufî görüşünü yansıtmaktadır. Divanda ‘öz’ de gönül anlamında kullanılmıştır.

Kalbi beytu’llâh müminüñ tevhîd çeragi îmânuñ (1/72/3)

Gönül aynı zamanda manzar-ı Rahman olarak da geçer.

Göñüldür manzar-ı Rahmân velî sanmañ anı bîgân (1/ 86/2)

Gönül, şehri arşullahtır. Arş dokuzuncu feleğin adıdır. Arş-ı ilahi arş-ı ala demektir. Arş ise semaların üzerinde bir makamdır. (2/42/2)

Nüzûlî’ye göre gözle Hak (Allah) görülmez, gönül gözü ile görülür. Bu kullanım yine aşkı öne çıkaran bir kullanımdır. (2/42/5)

Ten göziyle Hak görülmez şöyle bil sen ey kişi
Cân gözini açmaga devrana gelmişlerdenüz (1/36/5)

Allah aşkı kalbe dolarsa, akıl ehliyetini kaybeder. Gönül hoşnut olur.

Toldı kalbe aşkı yârın akli bî-hûş eyledi
Dil yine bu aşk ile başı da hûş eyledi
Giderüp zıll-i hayâli mahv-ı nukûş eyledi (2/159/1)

Ferş varlık âlemidir. Cisimler, mahlûklar âlemidir. Arş ise zatî tecelli mahallidir. Arş âlemi gönül veya insan-ı kâmilin vücudu için remizdir. Bu arş âlemi bütün cisimler âlemini kaplayan bir nurdur. Miraçta ruhun seyri, ferşten arşa, hatta arş-ı azime⁴⁹ doğrudur. Âşıkların seyrângâhı daima arş-ı azimdir. Cemâlullah burada müşahede olunur.⁵⁰

⁴⁹ Tевbe 129.

⁵⁰ M. Tatçı, *a.g.e.*, s.239.

Göñüldür manzar-ı Rahmân velî sanmañ anı bîgân

Hümâ-yı dil kılur cevlân geçer arş-ı muallâdan (1/86/2)

Divanda dinen açıkça günah sayılan gıybet geçmektedir. Gıybet ile gönül ölür.

Gıybet ile göñül ölür ârif olan anı bilür

Yarın anda neler olur halkı kesüp geçenlere (2/125/3-4)

Ehl-i tevhit olmayanlar mürşide gönül vermezler. (2/37/2) Mürşide gönül veren dervişler tevhit telkini alırlar. (2/51/5)

Gönülden zulmet, tevhit ile çıkarılır. (1/103/4) Gönül aynasının tozu tevhit ile silinir. Gönül aynası Allah' yansımasını gösterir. (2/26/3)

Allah'ın aşkına eren ondan gayrıya gönül veremez. (1/39/2) Pîre ermeyen ona gönül veremeyen masivâ sevgisinden kurtulamaz, masivâyı gönlünden atamaz. (1/39/5)

Masivânın gönülden çıkarılışını Nüzûlî “sür çıkar gayrı gönülden” ifadesiyle anlatmıştır. (1/102/2)

Yine masivâyı kalpten temizlemeyi “canı gayrıdan üryan etmek” olarak ifade etmiştir. (2/25/4)

Âşık can u gönülden Allah'ı zikrederse, Hak onun gönlüne tecelli eder. (2/76/6)

Dil (gönül) nur-ı tecelladan safî olursa Hak cemâlini mirat-ı mücelladan arz eder. (1/86/1) Dost (Allah) dervişe her yüzden tecelli eder. Hak onun kalp aynasında nurunu gösterir. (2/159/4)

Sevgili (dilber) cemâlini mir'at-ı mücella'da gösterir. Buradaki mir'at-ı mücella gönüldür.

Zihî dil kim ola sâfî bu gün nûr-ı tecellâdan

Cemâlin arz ider dilber o mirât-ı mücellâdan (1/86/1)

Gönül sırrın mekân tuttuğu yerdir. Sır zevk yoluyla elde edildiği için lisana gelmez. İlme ve kitaba sığmaz. Âşığın kalbine aşkın sırları dolar. (1/59/1)

Gönül divanda kayığa da benzetilmiştir. Âşık gönül kayığını aşkla sır deryasına salmıştır. Ama bu sır deryasının sonu yoktur. Aynı zamanda âşıkın gönlü sır denizidir.

Aşkıla deryâ-yı sırra bu gönül zevrakını

Salduñ ammâ hiç görünmez uşbu deryâda kenâr (1/35/4-17)

Nüzûlî âşık için “dertli gönül” tabirini de kullanmıştır. Aşk derdiyle her dem nalân olanlara Hak ilaç olabilir.

Pîrdür ol derdlü gönüller derdüñe dermân iden

Er degüldür dü cihânda ahdine noksân iden

Gül degüldür andelîbi her seher nâlân iden (2/15/3)

Nüzûlî gönülü cür’adana da benzetmiştir. Gönül cür’adanı (aşk şarabının kabı) aşkın esrarı ile doludur. (2/54/4)

Divanda gönülle ilgili diğer bir benzetme tahttır. Aşk gönül tahtının hünkârı, hasta canın tımarıdır. (2/73/1)

Divanda aşkla ilgili olarak hum-hane, meyhane kelimeleri de kullanılmıştır. Meyhane gönüldür. Aynı zamanda mürşidin gönlüdür.

Âşıklarun hum-hânesi yanunıdadur peymânesi

Zâhidlerin efsânesi cân derdine merhem degül (2/86/2)

Gönül aşağıda görüldüğü üzere denize de benzetilmiştir. Dervişin gönül denizi hû deyip çoşunca marifet mevc vurur taşar.

Bahr-ı dilüm hakikat cûşa gelür hû deyu

Mevc uruban marifet taşa gelür hû deyu (2/116/1)

Gönülle ilgili yaygın bezetmelerden biri de şehirdir. Nüzûlî de bu benzetmeye divanında yer vermiştir. Sâlik gönül şehrine girip, seyr eyleyince Arşullaha ulaşır.

Zikr ile bul aşk nehrini lûtfına deñiř kahrını

Gel gir bu gönül şehrini seyr eyle arşu'llâhı gör (2/42/2)

Gönül Hakka'l-Yakîn bilgilerin yeridir. Bu bilgiler sâlikler ve velilere has bilgilerdir ki vehbi ve keşfidir. Bu bilgilerin yeri ise gönüldür.⁵¹ İlme'l yakîn avamındır, ayne'l yakîn ise havasıdır. Nüzûlî ise kendinin Hakka'l yakîn'e erdiğini ve şek, şüpheden sıyrıldığını söyler.

Avâmuñdur ilme'l-yakîn havâssuñdur ayne'l-yakîn

Ben bulmuşam hakka'l-yakîn şekk ü inkârdan geçmişem (1/70/4)

Bir gönülde zikr-i tevhit daim olsa, Hak o gönüle her dem nazar eder. (1/26/4)

Mürşidin nazarı gönülden korkuyu, hüznü ve hatarı çıkarır. (1/138/1)

Allah aslında gönüldedir. Mirat-ı dildeki perde kul ile Allah arasında bir engeldir. Kalpteki bu perde zikir ile silinir.

Kadr-i zikri âşık ister bilmege

Meclis-i tevhîde togrı gelmege

Mirât-ı dilden hicâbı silmege

Halka-i tevhîd ü zikru'llâha gel (1/63/4)

Halvet anlayan için büyük saadettir. (1/122/3) Ölü gönüller halvetle hayat bulur. (1/122/8) Pîr dertli gönüllere derman olur. (2/15/3)

Nüzûlî ikinci divanın 149. şiirinde seher zikrinden bahseder. Kişiyi ariflere karıştıran, dosta ulaştıran, kişiyi vuslata erdiren, ölmüş gönülleri diriltten, vahdete erdiren, âşığa cümle hicabı geçirtten, seher zikridir. (2/149)

---

⁵¹ M.Tatçı, *a.g.e.*, s.326.

9.Aşk

Nüzûlî, bir aşk şairidir. Derin bir tasavufî yönü olan Nüzûlî, aynı zamanda Halvetî tarikatına mensuptur. Her iki divanında da en yoğun işlenmiş tasavvufî kavram “aşk”tır.

Herşey aşktandır. Allah habibinin aşkından, İbrahim’in ateşini serin ve selametli eylemiştir. (1/9/6) Bu dünyada ne var ise hepsi aşk içindedir. (1/35/13) Bütün varlıklar Allah’a âşıktır, müştaktır. (1/60/13)

Nüzûlî birinci divanının birinci şiirinde tamamiyle aşktan bahseder. Aşk, onun için hava ve su gibidir. Peygamber’i de aracı kılarak, aşktan cüda olmamayı diler.

Yâ ilâhî uşbu cânım aşkuña olsun fedâ

Ol Resûlün hürmetine aşkdan eyleme cüdâ (1/1/1)

Âşıkın bağrını aşkla yakan Allah’tır. Bu yarayı lütuf ile tımar eden de Allah’tır. (1/9/3) Âşıkların vücudunun tarumar eden yine dost (Allah)’tur. (1/9/5)

Âşıkı (dervişi), aşka giriftar eden maşuk (Allah)’tur.

Âşıkı aşka giriftâr iden dost

Her dem işini âh u zâr iden dost (1/9/1)

Aşkın dervişlere (âşıklara) ta ezelde, ruhlar âleminde bahşedildiğini söyler.

Ayn u şîn u kâf içinde söyledün âşıklara

Tâ elestde cân kulagina irişdi ol sadâ (1/1/2)

Nüzûlî, aşkın şarabını ezelde içtiğini ve o günden beri mest ü hayran olduğunu ifade eder. Allah, âşıklara ezelde aşk şarabını kendisi sunmuştur. Allah içki sunan sakidir. (bkz. Allah)

Toldurup câm-ı elest hoş lûtfîle sundun ezel

Ol zamândan mest ü hayrân olmuşam yâ Rab meded (1/16/4)

Aşk meyi âlem-i ervahda âşıklara sunulur. Âşıklar dünya hayatında daima mestanedir. (1/78/3)

Aşk şerbetinden bir kadeh içende hicab, ar ve namus kalmaz. (1/35/6) Aşk şarabını içen âlemin sultanıdır. (1/44/4)

Aşk için Nüzûlî, “cam-ı aşk” yani aşk kadehi tabirini de kullanmıştır. (1/96/1) Allah, kula aşk meyini kadehle sunar. (1/96/7)

Allah’ın zatını bulanlar, vahdete erenler bu makama aşkla erişmişlerdir. (1/1/3) Aşk, vahdetin yolunu açan bir duygudur. Allah, sevdiği kullarına aşkı bahşetmiştir. Âşık olan kullara asla tâ’n edilmez. Allah’ın aşkına bütün insanlar muntazırdır. Zengin fakir herkes, onun aşk kapısının bendeleridir. (1/1/5) Aşk, âşığı maşuka götüren bir delildir. (1/80/5)

Nüzûlî divanda “aşka yâr olmak” tabirini kullanmıştır. Aşka yâr olanların, her işi asan olur. Bunun içindir ki, evliya ve enbiya aşka uymuştur.

Her kim aşka yâr olursa her işi âsân olur

Anuñ içün uydı aşka evliyâ vü enbiyâ (1/1/6)

Aşkla ilgili kullanılan diğerk bir ifade, aşka hem-rah olmaktır. Âşık kişi aşka hem-rah olup, Hakk’a kaçar. (2/15/1)

Nüzûlî’ye de aşk, mürşid-i kâmil himmetiyle dünyada yol gösterici olmuştur.

Mürşid-i kâmil yüzünden bu **Nüzûlî** miskine

Hamdü li’llâh dü cihânda aşk olupdur reh-nümâ (1/1/7)

Nüzûlî, Allah’ın aşkıyla nurlanmak istemektedir. (1/3/4) Nüzûlî, “Aşkı elden bırakıp, nefse uyanlara yazıklar olsun” demektedir. (1/4/2) Nüzûlî, Allah’ın kendisine aşkın şarabını sunup, iki cihan zevkine küstürdüğünü söyler.

Nüzûlî’ye aşkın meyini sunup

Dü-cihan zevkinde bîzâr iden dost (1/9/11)

Aşkla birlikte mey (şarap) kelimesi kullanılmıştır. Eski edebiyatımızda mey, sıkça kullanılan bir kelimedir. Aşk da şarap gibi insanı şarhoş eder. Nüzûlî, aşkın şarabıyla mestane olmak ister.

Lûtf eyleyüp kendü kudret elüñle
Sun aşkuñ şarâbın bizi mestân it (1/10/4)

Aşk ile kullanılan diğer bir tabir de “derya”dır. Aşk bir denize benzetilir. Çünkü aşk öyle büyüktür ki, her şeyi kuşatır. Nüzûlî, derya-yı aşkı muhit edinmek ister.

Deryâ-yı aşkı muhît efendüm
Ulaşdur katremüz bahr-ı ummân it (1/10/6)

Nüzûlî aşktan dolayı her seherde ah u efgân etmektedir. Aşk, âşğın bağrını yakmakta onu figân ettirmektedir. Aşka düşenler, her seherde andelibler gibi ah-u zâr eder. (1/35/3) Nüzûlî, Allah’ı yani maşuku güle; kendisini yani âşığı bülbüle benzetir. Bu kullanım edebiyatımızda yaygın bir kullanımdır. Bülbül güle âşıktır. Her dem onun yanında ah u efgân eder durur.

Aşk ile biz her seherde âh u efgân eylerüz
Olmuşuz hüsnüñ güline andelîb yâ Müstegâs (1/12/3)

Andelibi (âşğı) hayran eden, Allah aşkıdır. (1/99/2) Âşık andelib gibi zâr etmeyince maşuka asla eremez.

Âşık maşûkına olur mu vâsıl
Bülbül gibi işi zâr olmayınca (1/114/13)

Nüzûlî maşukuna hitaben, yüzünün güzelliğinde kâkülleri gördüğünden beri ah u efgân eyleyen andelib olduğunu söyler. (1/16/2) Hak âşğı andelip edip, işini ah u zâr eylemiştir. Her seherde âşık ah u zâr eder. Ama gülün etrafı dikendir. (1/46/1-2) Burada aşkın çileli bir yol olduğu, âşık eza cefa çektiği gerçeği vurgulanmıştır.

Aşk, gül bahçesine de benzetilmiştir.

Hamdü lillâh kalbüme toldı yine esrâr-ı aşk
Anuñ için nutkum içre açılır gülzâr-ı aşk (1/59/1)

Bülbül, can ile birlikte de kullanılır. Can bülbülü dost iline gidip, gülzârı bulamazsa ona ne güçtür. (1/13/2) Nüzûlî âşık için bülbül-ü şeyda ter kibini de kullanmıştır. (2/82/1)

Aşk yolunda can verenler dosta, Allah’a vasıl olurlar. (1/13/7) Aşk yolunda can verenler buna karşılık kan bedeli olarak Hakk’ın didârını alırlar. (1/13/6)

Aşk edebiyatımızda ateşle birlikte de anılır. Aşk ateşi âşığın vücudunu yakar, kül eder, nîrân eder.

Nâr-ı aşkuñ yakdı kül itdi vücûdum varını
Yana yana külli nîrân olmışam yâ Rab meded (1/16/5)

Aşk oduyla yanmışların sığınağı Allah’tır. (1/19/5) Nüzûlî “aşka yanmak” ifadesini kullanmıştır. Bu kullanım, aşkın yakıcı olduğundandır. Aşka yananlar her derdin çaresini edinmişlerdir. Aşk, cümle derdin devasıdır. Aşk hangi cana düşerse, o can yanar durur, asla sönmez. Aşk sönmeyen bir ateştir. (1/35/17) Aşka düşenler aşk ateşiyle kâh yanar, kâh sönerler. (1/125/9) Aşk oduna daim yanan âşık nuh ve feleği geçer ve Hakk’a yol bulur. (1/135/1) Aşk ateşini söndürecek tek şey sevgilinin didârıdır. (1/21/4)

Gel ey **Nüzûlî** aşka yan aşkdur her derdlere dermân
Fakr-ı tâmma iren insân şübhesüz ehlullâh olur (1/22/5)

Âşkın ciğeri aşktan yana yana büryana (kebaba) dönmüştür. Nüzûlî’nin de ciğeri aşk oduna yanmış, büryan olmuştur.

Nüzûlî’nüñ yaña yaña ciğeri döndü biryâna (büryana)
Aşkuñ ile döne döne devrân eyler seni ister (1/25/5)

Âşıkların ve sadıkların iki cihanda sığınağı Allah'tır. Âşık ve sadık birlikte kullanılmıştır. Aşk sadakati gerektirir. (1/19/1) Âşık maşukla birlikte. Her dem onunla cümbüş haldedir. (1/35/4) Âşıklar, zat-ı Hakk'ı ezel gününde gördükleri için onu ikrar etmiştir. (1/46/8) Aşka erenler, asla Allah'tan gayrıya bakmaz. (1/39/2) Âşık olanlar cümle varını hubb-ı Hak'la aşk yolunda isâr ederler.

Anca uşşâk hubb-ı Hak'la varını

Aşk yolunda cümle isâr eylemiş (1/46/13)

Burada görüldüğü gibi aşk hubb kelimesiyle de karşılanmıştır.

Aşk deryasına girenin gönlü cuş eder, didâr arzular. (1/21/1) Âşık aşkla coşup, Hakk'ın sırrını izhar eder. Bu izhar ediş, kontrol dışıdır ve istenmeyen, âşık için hoş karşılanmayan bir durumdur.

Aşk gelicek âşika cûş eyleyüp

Gör Hak'ı sırrını izhâr eylemiş (1/46/12)

Âşık olanlar söz dinlemez, dünya ve ukbaya nazar eylemez, didârdan başka birşey istemezler. (1/21/6) Nice âşıklar bir sedef bulma arzusuyla bahrî olur aşk denizine dalarlar. (1/126/1) Bazı âşıklar mevc urup dürleri dışa atarlar. Aşklarını ifşâ ederler. Bazıları ise dost ile gizli bazar kılar.

Bazı âşık mevc urup gâh dürleri taşra atar

Bazı âşık gizlüce kılar bazâr bu aşkıla (1/126/2)

Nüzûlî divanda aşkla ilgili "bazar" tabirini kullanır. Bazar edebî gelenekte aşk bazarı olarak kullanılır. Âşıkların canı aşk bazarında satılır. (1/139/14) Nüzûlî, pirin nazarını alıp, dost ile bazar eyler. Aşk bazarına çıkar.

Nüzûlî alalı pîrin nazarın

Hemân ol dostıla eyler bazarın (1/21/7)

Âşık, dostla gizli bazar (aşk bazarı) etmeyince esrara vakıf olamaz.

Degme kes olamaz esrâra vâkîf

Dostıla gizlü bazar olmayınca (1/114/4)

Divanda aşk bazarı yerine bazar-ı muhabbet terkibi de kullanılmıştır. (2/55/1)

Âşıklar için Nüzûlî divanda ehl-i şevk ifadesini kullanmıştır. Ehl-i şevke buğz edenler iblise uyarlar ve Allah'tan uzaklaşırlar. (1/28/3)

Nüzûlî aşkla ilgili olarak “aşka yâr olmak” ifadesini kullanır. Gönüle(derviş), “Aşka yâr ol can ve seri aşka feda et, balık olup aşk denizine dal ve böylece dürr ü mercanı bul.” öğüdünü verir. Burada bir başka dikkat çeken kelime bahrî (balık)'dir. Âşık, aşk denizindeki balıktır.

Cân u dilden aşka yâr ol gel berü

Aşka fedâ eyle cân ile seri

Barî olup bahr-ı aşka tal yürü

Tâ bulasun dürr ü mercân kandedür (1/31/2)

Aşk en büyük zenginliktir. İki cihan mülküne sahip olmak isteyen aşka yâr olmalıdır. (1/35/4)

Nüzûlî, âşıklar için yol erinin şahbazları ifadesini de kullanmıştır. Aşk Hakk'a giden yol, âşık ise yol eridir.

Yol erinüñ şahbâzları merdleri

Allâh'ın sevgüli makbûl kulu var (1/33/2)

Aşk, âşıklara ateşi gül-zar eder. (1/35/8) Âşık olmayanlar azgın eşek gibidir. (1/35/10) Aşkı inkâr eyleyenler manada insan değildir. Âşıklara tan eyleyenlerin yeri nâr (ateş) olmuştur. (1/35/14)

Nüzûlî aşk için “ayn şin kaf” ifadesini de kullanmıştır.

Taşra bakma içerü bak ayn u şin ü kâfa bak

Nice âşık yek-nazarda andan oldı bî-karâr (1/35/15)

Aşk çevgan oyunu oynanan bir er meydanıdır. Bu meydanda âşıkın başı topa benzetilir. Çevgan aşk oyunudur. Nüzûlî bu aşk meydanında başını top eyleyenlerdendir.

Başımız top eyleyüp bu meydânda
Çalarız çevgânı merdânîlerüz (1/38/2)

Erenler yolında aşk meydânında
Başı top idelüm çevgân-ı aşka (1/124/2)

Aşka düşmeyenler Allah'ın vechini göremezler. (1/39/6) Sadık kullara lazım olan, aşk ile ilim ve irfandır. (1/49/6)

Âşıklar için Nüzûlî “kuş” benzetmesini yapar. Onlar Simurg-u Anka kuşudur.

Âşıklarun efâlini sen bilmezsun ahvâlini
Zîrâ ki sîmurg u ankâ ne hâldedür bilmez mekes (1/45/2)

Nüzûlî aşk için “sükker” kelimesini de kullanmıştır. Aşkın lezzetini ifade etmektedir. Ama zahid bu lezzetleri tadamaz.

Bahs itmek için ey hoca hâ okursun irt e gice
Sükker-i aşkdan zerrecebildümki yok sende mezâk (1/58/2)

Aşk, âşık için şeker ve baldır. Âşık için aşk şehd (bal) şeker ezmek gibidir. Aşk, âşık için lezzetli bir bal ve şekerdir. (1/125/1)

Nüzûlî divanında aşkı bir mektep olarak görmüştür. O, mekteb-i divan-ı aşk tabirini kullanırken, âşıkı da bu mektepteki talebeye benzetmiştir. (1/79/1) Yine Nüzûlî “aşkın kitabı” tabirini kullanarak, aşkı kitaba âşıkı da talebeye benzetmiştir. (1/83/2)

Tuyduñsa ger bu Hak sözi gezme yiter yaban yazı
Budur sözüñ azı özi gel aşkdan okı bir varak (1/58/13)

Aşk için Nüzûlî, “at” benzetmesini de yapar.

Derd-i aşka yâr olup cûş eyleyüp deryâ misâl

Binüben aşk atına her köşeye sürmek gerek (1/61/3)

Aşkla ilgili benzetmelerden biri de “kılıç”tır. Divanda “Aşkla sinemi yara geldim.” ifadesi yer alır. Aşk bir kılıçtır, âşıkın sinesini yarar. Aynı zamanda aşk, bu yaranın kendisidir. Bu yaranın da merhemi maşuktur.

Aşkıla sînemi ben yara geldüm

Merhem sarmaga dildâra geldüm (1/68/1)

Aşkla ilgili divanda kullanılan bir diğer tabir de” aşka düşmektir”.

Hamdü li’llâh aşka düşdüm hergiz aşkdan ayrılmazam

Aşkıla kâl olup pişdüm hergiz aşkdan ayrılmazam (1/69/1)

Nüzûlî yine aşkla ilgili olarak, başın aşka bağlı olması tabirini de kullanır. (1/69/4)

Nüzûlî Hak âşığı için “müştak-ı Rahman” ter kibini kullanır. Ona göre, müştak-ı Rahman olan âşık, namus ve ardan geçendir. Dar-ı dünyadan geçmiş, mest ü hayran olandır. Müştak-ı Rahman olarak da kendini ifade etmiştir. Aşk-ı Hak ile sarhoş olmuştur.

Ben mest ü hayrân gelmişem dâr u diyârdan geçmişem

Müştâk-ı Rahmân olmuşam nâmûs u ârdan geçmişem (1/70/1)

Nüzûlî kendisinin aşk denizinden mana incilerini topladığını ve dost vaslı hazinesine erdiğini söyler. (1/70/3)

Doğru yol aşktır, aşktan gayrısı eğri yoldur. (1/74/1) Âşıklar daima Allah’ı zikreder. (1/74/2) Âşık, aşktan pişman değildir. Âşık, aşk bazarından hoşnuttur. (1/75/3)

Nüzûlî âşkın sırrına erdikden sonra kendisini kaybettiğini cümle varından geçtiğini söylerken, aslında âşığın halini anlatmaktadır.

Çün bu sırra duş oldum benlik küllî mahv oldı
Kendümi yavı kılup geçdüm cümle varumdan (1/75/5)

Aşk, kişiyi iki cihan sevgisinden üryan eder dostun cemâline hayran eder.
(1/128/4)

Dost ilinde âşıkta verilen aşk kadehini asla nadanlar tatmamalıdır. (1/74/5) Bazı
âşıklar aşkı ifşâ eder ve aşkla olan sözünü bozar. (1/125/6) Maşukun sevgisi gizli
tutulmalı, izhar edilmemelidir. Gerçek âşık ölüm pahasına da olsa sırrını ifşâ etmez.
(1/136/6)

Maşûk sevisin gizli tut cânuñda
Sırrı gizlemez mi pinhân isteyen (1/84/3)

Nüzûlî divanda âşıkın halini anlatırken, “aşktan büryan olmak” tabirini kulalnır.
Aşk ateşi öyle yakıcıdır ki, âşıkı büryan eder. (1/77/1)

Nüzûlî kendini aşkın meyhanesi olarak görür.

Nidâ itdüm Allâh için teşne olan âşıklara
Gelsün ol aşkın meyinüñ şimdi meyhânesiyem ben (1/78/4)

Nüzûlî, âşıkın aşka kul olduğunu anlatır. Aşka kul olmak; ona teslim olmak, aşk
deryasına dalmaktır. Canan isteyen aşka kul olmalıdır.

Cânüñi virmez mi cânân isteyen
Aşka kul olmaz mı sultân isteyen (1/84/1)

Nüzûlî, âşıkı pervaneye benzetmiştir. Âşık pervane gibi mumun etrafında döner
ve kendini aşk oduna yakar. (1/88/4)

Divanda “derd-i aşka yar olmak” tabiri de bulunmaktadır. (1/94/1)

Allah aşkı âşığı dün bugün, her dem ağlatır. Kul, aşk derdiyle daima ağlar.

Âşıkı herdem agladan senüñ virdüñ degül mi hû
Aşkıla dün gün inleden senüñ derdüñ degül mi hû (1/99/1)

Âşık, Şirin için dağları delen Ferhat'a benzetilir.

Ferhâd gibi dağlar delen Şîrîn iline yol bulan

Aşk emrine fermân olan senüñ virdüñ degül mi hû (1/99/4)

Nüzûlî, âşık cam-ı aşkı içtiğinden beri hilal gibi kaddi bükülmüştür.

Çü getdi ihtiyârum elde degül n'ideyüm eyvâh

İçelden câm-ı aşkı ke'l-hilâlüm yâ Resûla'llâh (1/108/4)

Âşığa, Hak aşkına mest olana asla söz kâr etmez. (1/112/4) Âşıklar dosttan (Allah)'tan başkasına arzu duymazlar, guş etmezler. (1/112/5)

Aşk divanda şem'e, âşık onun etrafındaki pervaneye benzetilmiştir.

Pervâne şemile devrân eyleyüp

Dönmez aşk şemine nâr olmayınca (1/114/11)

Her kişi âşık olmaz. Âşık olanın gözyaşları sel, nehir olur akar gider. (1/114/16)

Aşka yâr olmak, aşka hem-rah olmak tabirleri de divanda kullanılmıştır. (1/117/1)

Divanda Nüzûlî "aşkın dârı" ibaresini zikretmiştir. Burada aşkın dârı, Hallac-ı Mansur'un asılmasına telmihtir. Hallac, Allah aşkından dolayı asılmıştır. Halef mutasavvıflar için aşk şehididir. (1/117/3)

Âşıklar aşk ve muhabbeti iki cihana değışmezler. (1/119/5) Aşk için divanda umman-ı aşk ifadesi de kullanılmıştır. (1/124/7)

Âşıklar meydan-ı aşkta daima "hu" deyip, vücutlarını zeyn ederler. (1/129/8)

Aşk divanda külhana benzetilmiştir. Külhan-ı aşk tabiri kullanılmıştır. (1/27/3)

Kul Allah'a âşık olunca, Hak (cânan) can içinde can olur. Âşıkın bedeninde tecelli eder.

Essalâ dil mülkine hükm eyleyen ucdan uca

Cân içinde cân olan cânân-ı aşka essalâ (1/127/6)

Aşk, âşığı vuslat-ı yâr için gece gündüz zâr u sergerdân eder. (1/128/5)

Nüzûlî Halvetî dervişlerini anlatırken, onların aşk sazını çaldıklarını söyler. Aşk burada saza benzetilir. Âşıkın aşka düşmesi cümbüştür.

Aşk sazını çal ider dilin sükker bal ider

Sızuruben kal ider erenlerüñ halveti (1/131/3)

Âşık aşk ile canından geçer. Ancak ab-ı hayat içerek aşkla sonsuzluğa erer.

Âşık cânından geçer âb-ı hayâtdan içer

Dosta togrı yol açar erenlerüñ halveti (1/131/14)

Aşk divanda “kemend”e de benzetilir. Aşkın kemendini boynuna geçirmek, aşka kul köle olmaktır.

Nesne görünmez aynına bakmaz cihânuñ oynına

Aşkın kemendin boynına takmak diler cân bülbüli (1/135/2)

Âşık, cananın her halini arzular ve vuslat güllerini dermek diler.

Hâl eyleyüp her hâllerin ârzûlar cânân illerin

Anda visâli güllerin kokmak diler cân bülbüli (1/135/4)

Âşık divanda askere de benzetilmiştir.

Didüm bu asker nedür ne işler bunlar burda

Didi âşıklardur bu kurar bunda dîvânı (1/139/13)

Aşk, âşıkın başındaki taçdır. O var iken gayrıya muhtaç olunmaz. O taç (aşk) en büyük zenginliktir.

Olupdur âşıkun başına aşk tâc
Anuñçün hergiz olmaz gayra muhtâc (1/141/5)

Kişi aşkla iflah ve ıslah olur.

Olanlar aşkıla oldılar ıslâh
Bulanlar aşkıla buldılar iflâh (1/141/6)

Aşka uyan iki âlemde hünkâr olur. Cümle âşık, aşka iman ettiği için sultan olmuştur. (1/141/25) (1/141/10) Âşık en gerekli olan şey ihlâstır ki, aşk yolunda zümre-i hastan olsun. (1/141/14) Veliler, nebiler, sahabeler hep aşka ittiba etmişlerdir. (1/141/18) Dünyada âşık mal ve emlâk yaraşmaz. Mal ve emlâk âşıkla cem olmaz. (1/141/22)

Âşık divanın pek çok yerinde Mecnun'a benzetilmiştir. Mecnun pîr elinden mey-nûş eder.

Pir elinden bir kadeh nûş eyleyen Mecnûn'ı gör
Râh-ı Hak'da bir vücûd-ı kâbil olur yab yab (2/9/3)

Felaha ermek isteyen aşka yâr olmalıdır. (2/16/1) Divanda âşıklar için "Uşşak-ı Hüda" terkibi de kullanılır. (2/28/3) Aşk hayrân olmak ile de karşılanmıştır. (2/30/1) Ehl-i Hak'a uymayan nâdandır. (2/37/1) Pervaneler (âşıklar), Şem-i Hakiki görünce devrederler. (2/44/7)

Nüzûlî, âşık için "dertli gönül" tabirini de kullanmıştır.

Pîrdür ol derdlü gönüller derdüñe dermân iden
Er degüldür dü cihânda ahdine noksân iden
Gül degüldür andelîbi her seher nâlân iden (2/15/3)

"Aşka düşmek" ibaresi de divanda aşk için kullanılmıştır. Nüzûlî, Peygamber'e olan aşkı ifade ederken, "Aşkına düştüm" ifadesini kullanmıştır.

Aşkuña düşdüm yoluñda varlığum terk eyleyüp
Merkez-i pîrâna geldüm yâ Resûlallâh meded (2/21/2)

Nüzûlî aşkı zühde tercih eder. Aşka zühdü değışmeyen, Hak ile olan ahdini güdemez.

Gel deñiş aşka zühdi irfâna eyle cehdi
Hakk'ıla olan ahdi güdemezsün ey zâhid (2/22/3)

Kalbinde Allah aşkı olanın içi dışı nur olur. Allah'ı arzulayarak, gece gündüz ah u zâr eder. (2/31/1)

Aşkla haneler ve viraneler ma'mur olur.
Aşkıle mamûr olupdur hâneler vîrâneler (2/49/1)

Dünyada âşığa mekân yoktur. Onun muradı Hakk'a vasıl olmaktır. Şüphesiz, o iki cihandan el yumuştur, vazgeçmiştir. (2/49/2)

Âşık-ı biçarelerde, sırları seba-i seyyarede görünce benlik nişanı kalmaz.

Âşık eşyada yani yaratılmışlarda sadece nur-ı Hüda'yı görür.

Âşıkuñ eşyâda dâim gördüğü nûr-ı Hudâ (2/50/2)

Âşık mürşit sayesinde, aşk-ı mecazîden aşk-ı haliye yol bulur.

Almışuz biz hamdü lillâh mürşid-i kâminden el
Dönmişüz aşk-ı mecazîden hakîkîye güzel (2/54/3)

Gönül cür'adanı (aşk şarabının kabı) aşkın esrarı ile doludur. (2/54/4)

Nüzûlî mahub elinden dolu peymaneler içmiştir. Peymane kadehtir. İçi aşk şarabı doludur. (2/55/3)

Âşık ikrarından canı bahasına da olsa asla dönmez. (2/66/3) Âşık olan, asla sevgiliyi aklından çıkarmaz. Çünkü o, sevgilinin sevdasına düşmüştür. (2/70/2) Aşk gönül tahtının hünkârı, hasta canın tımarıdır. (2/73/1) Âşıkları maşuk için coşturan

aşktır. (2/73/2) Seherlerde dertli dertli ah eden bülbülün gülzarı aşktır. (2/73/3) Pervaneyi (âşıkı) şeme karşı döndüren, Mansur’u ipe götüren aşktır. (2/73/5) Âşıklara Hak yolunda can baş verdiren aşktır. (2/73/8) İbrahim Edhemi tahtan indiren yine aşktır. (2/73/4) Evliya ve enbiyayı kendine kul eden aşktır. (2/73/9)

Nüzûlî divanda âşıkın halini “baş açık esrük deli divane olmak” ifadesiyle dile getirir.

Baş açık esrük delü dîvâne olduñ bilmedüñ (2/83/1)

Divanda kadehle ilgili “câm-ı cem” ifadesi de geçmektedir.

Sırrı sakın fâş eyleme herkes saña mahrem degül
Zehri sakın nûş eyleme içme bu câm-ı Cem degül (2/86/1)

Divanda aşkla ilgili olarak hum-hane, meyhane kelimeleri de kullanılmıştır. Meyhane gönüldür.

Âşıklarüñ hum-hânesi yanüñdadur peymânesi
Zâhidlerüñ efsânesi cân derdine merhem degül (2/86/2)

Nüzûlî aşkla ilgili bâb-ı Aşk tabirini de kullanmıştır. (2/88/1)

Sıdk ile âşık olan için yâre koşmak vardır. Her dem âşık için maşuk elinden hediye eksik değildir.

Sıdk ile âşık olandan vasl-ı yâr eksük degül
Dem-be-dem maşûk elinden bergüzâr eksük degül
Haydar’a mahrem olandan Zülfikâr eksük degül (2/90/1)

Âşıkın canı bir dem vuslata erse onun gönlüne keder gelmez, gönlü hoş olur. (2/90/3) Dünyada alçak gönüllü olan âşıkın hediyesi Hakk’a vasıl olunca, iştret zevkidir. (2/90/4)

Nüzûlî divanda câm-ı aşk tabirini de kullanır. (2/115/4) (2/121/5) Aşk şarabı içenlere iki cihanda ölüm gelmez. (2/125/1)

Divanda âşık ile ilgili “ağyar” kelimesi de kullanılmıştır. Ağyar âşığın rakibidir.

Âşık olanlar kalmasun öZR ü bahâne kılmasun

Agyâr olanlar gelmesün halvet safâ meydânına (2/127/3)

Âşık yorulmaz ve asla Hak’tan ayrılmaz. (2/134/3)

Varlık aşk meydanında mahvolur. (2/134/1) Siva atılır, canlar satılır. (2/134/6)

Aşk ile ilgili divanda “meydan-ı aşk” tabiri de geçer. (2/148/1)

Divanda Nüzûlî “vuslat şarabı” ifadesine de yer verir. Âşık sevgiliye kavuşmanın zevkiyle şarhoş olur. Dolayısıyla vuslat şaraptır.

Cümle hicabı geçürdi cânân iline uçurdu

Vuslat şarâbın içürdi bi-hamdi’llâh seher zikri (2/149/4)

Âşık, aşk ile iki âleme serdar olur. (2/155/9)

Divanda aşkla ilgili olana câm-ı gülgûn yani gül renkli şarap ifadesi kullanılmıştır. (2/157/1)

Divanda ayrıca aşkla ilgili olarak “dost elinden şerbet (mey) içmek” ifadesi de kullanılmıştır. (1/132/1)

10.Anâsır-ı Erba’

Vücut Anâsır-ı erbaa’dan meydana gelmiştir. Bu dört unsur toprak, su, hava ve ateştir.

Nüzûlî Anâsır-ı erbaa’yı çâr unsur olarak işlemiştir. Kendisinin bu dört unsur bendlerine bağlanıp kaldığını ifade eder. Vücut bir kafese benzetilmiş olup, Nüzûlî kendini bu kafeste hapis olarak görür.

Çâr unsur bendlerine bağlanup kaldum garîb

Bu kafesde habs u zindân olmuşam yâ Rab meded (1/16/3)

11.Kendini bilmek

Kur'an'da Zâriyat Suresi'nin 56. ayetinde Allah, "Cin ve insanları bana ibadet etsinler diye yarattım." buyurmaktadır. İbn Abbas, bu ayetin inişinde Hz. Resulullah'a sordum: "İbadet nedir?" Cevap verdiler: "Hak, ben, cin ve insanları beni tevhit etmeleri, beni bilmeleri için yarattım." buyurdu.⁵²

Ayet ve hadiste belirtildiği gibi, insan dünyaya ibadet ve tevhit için yani Hakk'ı bilmek için gönderilmiştir. Allah'ı bilmek, kişinin kendisini bilmesiyle olur. Bu meyanda "Nefsini bilen Rabbini bilir." hadisi bir yol göstericidir. (bkz. Hadis)

Kendini fehm etmeyenler, âşıklara tân ederler. Bu yüzden gönüllerinde, gül yerine diken biter. (2/45/8) Kendini bilmeyenler daim inkârdadır.

Hak kelâmı fehm idüp anlar begüm kendin bilen
Kendini fehm itmeyendür dâim inkârda kalan (2/46/3)

Kendini fehm etmeyen şeytan kulu, deccaldır.

Hak teâlâ câhili sevmez velî itmez deli
Kendüni fehm itmeyen şeytân kulu deccâl imiş (1/48/6)

Nüzûlî, kendini fehm etmeyen kuldân Allah'a sığınmaktadır.

Kendini fehm itmeyen kuldân ilâhî el-gıyâs
Hak sözi hazm itmeyen dilden ilâhî el-gıyâs (2/13/1)

Pîre hizmet kişiye kendini bildirir. (2/48/3) Mürşide gelip; telkin alan, kendini bilen kişi Hakk'ı bulur.

Mürşide gelen telkînin alan
Kendini bilen buldı Sübhân'ın (2/112/5)

Edepli olmayanlar kendilerini bilemezler, onlar irşat olmazlar.

⁵² Mahmut Sadettin Bilginer, *Allah ve İnsan*, İstanbul 1977, s.68; M.Tatçı, *a.g.e.*, s.274.

Bî-edebler kendün bilmez anlar için irşâd olmaz
Edebliler mahrûm kalmaz kardeş edeb gözle edeb (1/8/4)

12.Cân

Cân cismi yaşatan ve ayakta tutan varlığa ait en kıymetli unsurdur.

Allah, akl u câna hükmedendir. (1/134/7) Cân'ı, âlem-i ervahtan indiren Allahlr.

Âlem-i ervâhdan cânı indiren

...

Hakk'ı niçün birlemezsün sevdigüm (2/96/2)

Allah aşkı verip, cânı agâh eyler. (2/114/2) İtibar cansız tene değildir.

Sakın dînüñ dostum hizmet dînedür

İtibâr sanma ki cânsuz tenedür (2/141/8)

Aşkı bırakıp nefsine uyan, benliğe dalan canına kıymış sayılır. (1/4/2) Cân, cehl-i zulmet şerbetiyle alil olur. (2/88/2) Şeytana uyan dinden çıkar ve canını cehennem ateşiyle yakar. (2/141/7)

Cân ten içinde gizli, canan cân içinde gizlidir. (2/153/5) Allah dışarıda değil, cân içinde gizlidir. (1/24/7) (1/69/7) (1/96/6) Kişi Hakk'ı, cân içinde aramalıdır. (1/80/1) Maşuk sevgisi, âşıkın kalbinde gizli olmalıdır.

Maşûk sevisin gizli tut cânuñda

Sırrı gizlemez mi pinhân isteyen (1/84/3)

Hakk'ı zikretmekle, âşık canını toylamış olur. (1/21/2) Cânı ve dîli tevhit nimeti toylar. (1/102/1) Cân'ı tevhit şad eyler.

Gice gündüz Rabb'ini yâd eyleyen

Tevhîd ile cân u dil şad eyleyen

Ey **Nüzûlî** seni irşâd eyleyen

Şeyh Abdullâh gibi sultân kadedür (1/31/5)

Aşk ateşi, cânâ düştüğünde par par yanar. (1/35/17) Aşk, cânâdan asla ayrılmaz. Orayı terk etmez. (2/114/9) Kişi aşka cân ve seri feda eyleyebilmelidir. (1/31/2) Canan isteyen canını vermelidir. (1/84/1) Âşık, canını Allah yolunda kurban eder. Can kurbanâ benzetilir.

Yolında cânımız kurban idelüm
Müeyesser kıl bize tevbe-i nasûh (1/14/3)

Âşık Hakk'ın firkatinden bi-cân olmuştur. (1/16/1) Âşık firkat ateşiyle yanarak, canından usanmıştır. (2/110/4) Aşk yolunda can veren vuslata erer. (1/13/7) Kişi dosta, cân ile ulaşır. (1/43/2) Canı terk edenin menzili, vuslat-ı cânandır.

Cân terkin urarsañ berü gel sen de **Nüzûlî**
Cân terk idenüñ menzildir vuslat-ı cânân (1/88/5)

Nice âşıklar sır ile miraç kılmak için akl u cânı terk etmişlerdir. (1/102/5)
Âşıklar vasl-ı yar için külhan-ı aşka canlarını atarlar. (1/124/3)

Dertli cânları şeyh tımar eder, iyileştirir. (1/41/1) Devran ile vecd ü sema âşıklar cânıdır. (1/55/1) Derviş pîrinin yoluna can vermelidir. (1/61/4) Bir mürşidin elini almayan için cism ü can anlamsızdır.

Şunda bir mürşid-i kâmilin elin
Almaduñsa cism ü cânı n'eylersüñ (1/83/1)

Divanda “cânını kâl etmek” tabiri geçer. Burada kâl etmek, eritmek anlamına gelir. Âşık, zikr-i hû ile cânını kâl etmelidir.

Zikr-i hû'da cânuñı kâl eyleyüp
Âteş-i aşkda velî hem yana gel (1/64/2)

Nüzûlî, divanda “cân namazı kılmak” tabirini de kullanır.

Yâ Rab **Nüzûlî** nâzın kabûl eyle niyâzın
Mekke'de cân namâzın kılmazsam ben n'idem ben (1/77/son)

Aşka kul olmayan cân u gönülden zikre giremez. (1/39/3) Aşk iki cihan sevgisinden cânı üryan eder.

Dü cihânuñ sevgüsinden cânı üryân eyleyüp
Dost cemâli nûrına hayrân iden aşkdur bizi (1/128/4)

Hasta cânın tımarı aşktır. (2/73/1) Âşığın cânında hep onun (dostun) muhabbeti vardır. (2/74/8) Cânı aşk ile hayran eden Allah'tır. Bülbül (âşık), güle (Allah) can vermek ister.

Turmaz kıarsun gulgule bülbül kimdendür feryâduñ
Virmek dilersün cân güle bülbül kimdendür feryâduñ (2/81/1)

Aşk bazarında satılan şüphesiz âşıkların cânıdır.

Bey u şirâ iderler hergiz hâlî turmazlar
Ol bazarda satılan cümle âşıklar cânı (1/139/14)

Bâd-ı saba esip, can derdine deva olmuştur. (2/40/3) Bâd-ı saba, cânâ sırran eshar söyler. (2/40/4)

Zahitlerin efsanesi, cân derdine derman değildir. (2/86/2) Cân derdine şifa, zikr-i Hak'tır.

Zâkir ol zikr it Hak'ı cân derdüñe oldur şifâ (2/46/5)

Kişi Nazm-ı Kerim'i okuyup, âmil olmalıdır ki, cânını oda (ateşe) atmamalıdır. (2/56/2)

Âşıkların canı ölmez. (2/125/2) Aşk meydanında cânlar feyz alır. (2/134/1)

“Cân ili” terkibi de divanda cân ile ilgili olarak kullanılan bir diğer tabirdir. Aşk, dost ilinden cân iline gelmiştir. (2/17/3)

Dost ilinden aşk sadâsı cân iline geleli
Gelüp aşkın askeri göñlüm evine tolalı (2/159/4)

Nüzûlî “tatlu cân” ifadesini kullanır. Tatlı ifadesi, cânın kıymetini anlatır. Nefse riyazet, tatlı cânı rahat ettirir. (2/76/10) Nüzûlî ölümü, cesetten tatlı cânın alınması olarak anlatır. (2/137/2) Nüzûlî cânâ kıymak tabirini de kullanmıştır. (2/106/10)

Cân ile ilgili diğerk bir söyleyiş ise “cân oynatmak” tabiridir. Hakk’ın virdi cânı oynatır.

Nüzûlî kuluñ ey Ganî ister seni dün ü günü

Yoluñda oynadan cânı senüñ virdüñ degül mi hû (1/99/5)

Cân divanda bülbüle benzetilir. “Cân bülbülü” şeklinde terkip olarak geçer. (1/13/2) (1/65/1) Cân bülbülü nuh u felekten yukarı çıkmak ister. (1/135/1) O, aşkın kemendini boynuna takmak ister. (1/135/2) Can bülbülü, canan ilinde vuslat gülünü kokmak ister. (1/135/4) O, dostun cemâline bakmak ister. (1/135/5)

13.Ruh

Ruh ilahi bir nefestir ve Allah’ın emri cümlesindedir. Hakk’ın tecellisidir. Zahiri ve bâtni olmak üzere iki hali vardır. Zahiri hali gözlerimizin gördüğü, canlı ve kesif mevcudattır. Bâtni hali ise bu zuhur âlemine rücu eden latif halidir. Bu iki hal de Allah’ın kün emrine mazhar olmuşlardır.⁵³

Ruh Âdem’e üflenen ilahi bir nefhadır. (bkz. Hicr Suresi, 282-29. ayetler) Nefis mertebelerini tamamlayan sülûk ehli ruh makamındadır. Bu kişide hayvanî nefis, insanî ruha dönüşmüştür. Esasen nefis ve akıl ruhun tabiat âlemindeki isimlerinden ibarettir.⁵⁴

Ruhun mahiyeti hiç kimse tarafından bilinemez. O, Allah’ın emriyle hareket eder. (.Bkz. Esra 85.ayet)

Kişi zikr-i tevhit ile kalbini münevver kılmalıdır ki zulmet-i hubb-ı siva kalpten gitmeli ve ruh neşat bulmalıdır.

⁵³ Mahmut Sadettin Bilginer, *Allah ve İnsan*, İstanbul, 1977, s.91; M.Tatçı, *a.g.e*, s. 300.

⁵⁴ M.Tatçı, *a.g.e*, s.300.

Zikr-i tevhîd ile kalbũñ kıl munevver sũfiyâ

Zulmet-i hubb-ı sivâ gidüp bula rûhuñ neşât (2/63/3)

Kişi zahir cismini önemsemeyip, kalp içinde sırrullahı gözlemelidir. Burada ruha vurgu yapılmıştır. Sırrullah ruhtur.

Nidâ olındı dostlar Allâh için

Göñül ummân oldu akanlar gelsün

Kalbden küfri gayru'llâhı çıkarup

Îmân çeragını yakanlar gelsün (1/83/1)

14. Vücûd (Ten, Cism, Beden)

Kur'an-ı Kerim'e göre, insanın maddesini balçık (15-26/23-12/32-7), manâsını ise ilâhî nefha (15-28,29) oluşturur. İnsanın balçık tarafı ilahi nefhayı gizlemiştir. Bunun için insan hakikat ve mahiyetini unutmuştur. Özünü tekrar hatırlamak isteyen insan, ibadet, tevhit ve tehlike dönmelidir.⁵⁵

Pîr elinden bir kadeh nûş eden, mecnun olur ve Hak yolunda bir kâbil bir vücûd olur. (2/9/4) Küntü kenzen sırrını bilmek isteyen vücûdunu yokluğa erdirmelidir. (2/49/5) Allah kulunun vücûdunu halden hale koyar. (2/96/2) Aşkın askerleri vücûd mülküne dolar. (2/100/4) Nüzûlî Allah'ı vücûtta bulmaktan bahseder. Bunu söylerken de Hallac-ı Mansur'u misal yapar. (2/136/3)

Seher zikri vücûdu mahv u gark eder. (2/155/5) Sevgili âşığa bir kez nazar etse onun vücûdunda belikten eser kalmaz. (2/158/5) Halvet ve erbain vücûdu mahveder; onda beşeriyet kalmaz. (1/11/5) Allah kulun vücûdunu katre iken umman eder. Burada vücûd, denize benzetilmiştir. (1/2/1) Zikir, Nâr-ı aşk âşığın vücûdunu yakar, kül eder. (1/22/4)

Vücut divanda "hane" olarak da geçer. Aşk vücûd hanesine gelince ağyar-ı aşk dilden (gönül) kovulur.(1/59/3)

---

⁵⁵ M. Tatçı, *a.g.e.*, s.285.

Yine divanda vücûtle ilgili benzetmelerden biri de şehirdir. (1/106/3) Velayet nuru vücûd şehrine doğunca, mümin ile münkir ayrılabilir.

Togıcak nûr-ı velâyet bu vücûdum şehrine
Mümin ile münkiri fehm eyleyüp bildüm bu gün (1/79/3)

Peygamber'in firkatıyla âşığın vücûdu âlil olur. (1/90/2)

Aşk ateşi vücûdu yakar ve vücûd külhana döner.

Aşk ateşi yaksun bizi yandursun
Vücûdumuz dönsün hemân külhâna (1/119/4)

Âşık, meydan-ı aşkta "hu" diye devr eder ve vücûd bağına zeyn eder. Burada vücûd bağına benzetilmiştir.

Devr idüp meydân-ı aşkda hû deyü âşık müdâm
Zeyn ider bâğ-ı vücûdı kim bezer bu aşkıla (1/125/8)

Divanda vücûtle ilgili benzetmelerden biri de "kafes"tir. Nüzûlî kendisini vücûd kafesinde hapis olarak görür.

Çâr unsur bendlerine bağlanup kaldum garîb
Bu kafesde habs u zindân olmuşam yâ Rab meded (1/16/3)

Divanda "ten" kelimesi de geçer. Cân ile birlikte kurban mefhumuyla kullanılmıştır.(2/7/4) Ten ölümle birlikte kullanılmıştır.

Senden öñdin gelüp geçenler kanı
Topraga karışdı şol nâzik teni (2/79/2)

Aşk ehli sureti ve teni geçip, câna gelir. Ten maddî, cân manevîdir. (2/117/5)
Ten içinde can yokken anlamsızdır. İtibar cansız tene değildir. (2/141/8) Ten, içinde cânı gizler. Can, içinde cananı gizler.

Ten içinde gizlü cân cân içinde ol cânân
Ey **Nüzûlî** bî-gümân sende dürür dost ili (2/153/5)

Divanda “beden” kelimesi de geçmektedir. I. divanın 109.şiiirinde yer almıştır.

“Cisim” de divanda geçen diğer bir kelimedir. Kişi zahir cismini gözlememeli, kalp içinde sırrullahı görmelidir.

Şunda bir mürşid-i kâmilin elin
Almaduñsa cism ü cânı n’eylersüñ
Hikmetile ilm-i ledünnî dilin
Bilmedüñse cism ü cânı n’eylersüñ (1/83/1)

15. Akıl

Soyut bir kavram olan akıl, edebî gelenekte genelde menfi olarak kullanılır. Akıl genellikle gönüle karşı kullanılır. Fakat gönüle tabi olan akıl müsbettir.⁵⁶

Aşka eren ve Hakk’ın vechini gören kişi aklını diremez. (1/39/7) Can gözünü açıp, dostu gören âşık aklını diremez. (1/50/9) Akl u cânı terk eden âşık aklını diremez. (1/102/5)

Akıl ile hal ehlinin durumu bilinemez. Ariflerin halini cahil olan ahmaklar noksan akıl ile bilemezler.

Âriflerüñ rumûzın yine ârifler bilür
N’eylesüñ câhil ahmak irmez akl-ı noxsânı (1/139/26)

---

⁵⁶ M Tatçı, *a.g.e.* ,s.291.

Bezm-i elest âşîğın aklını almıştır.

Aklum aldı beni mecnûn eyledi bezm-i elest

Gayrı bilmem hû derüm hû bildigüm hû'dur hemân (2/108/4)

Aşka düşenin aklı gider, bî-hûş olur. (2/110/1) Kalbe dolan aşk akılı bi-hûş eder.
(2/159/1) Allah aşkından ah u zar eden âşîğın aklı tarumar olur. Enellah sadası âşîğın
aklını yavı kılar. (2/149/5)

Olsa işüm âh u zâr aklum olur târumâr

Añsuz o kime uyar düşe gelür hû deyu (2/116/3)

Hikmet-i Hüdaya akıl ermez. Çünkü akıl noksandır.

Hikmet-i Hudâ'ya akl irmez ey **Nüzûlî**

Her bir kula bir vechile ihsânı göründi (2/150/5)

16.Nefis

Nefis genel olarak, şeytanla birlikte kullanılmıştır. Nefis ve şeytan birlikte, kulu Allah'tan uzaklaştırır. Cahil olan kullar nefisini fehm edemez, şeytana uyarlar.

Nefsini fehm itmemiş şeytâna uymış añladum

Kîn ü kibr ü bugz u hased yükün çeker hammâl imiş (1/48/5)

Nefis şeytanla birlikte âşîğın düşmanıdır. Âşık, nefse ve şeytana mağlup olmaktan Allah'a sığınır. (1/119/7) Nefis ve şeytana aldanan kişi artık doğru yolda duramaz.

Aldadur nefsile şeytân âkıbet

Togrı yolda gayrı durulmaz kardaş (1/50/6)

Nefis ve şeytan bir olup, âşığı hileyle günaha yöneltir. Dervişin daima uyanık olması gerekir. (2/154/3)

Divanda nefis, ata benzetilir. Bu benzetiliş, onun gücünden kaynaklanır. Nefis atına binen derviş, Allah'tan uzaklaşır.

Nefsüñ atına binersün irdüğüñ dala konarsun

Ya niçün Hak'dan dönersün hayf saña yazık saña (1/4/5)

Nefis gücünden dolayı kaleye benzetilir. Nüzûlî, halvet halinde çile ile “Nefsin kalelerini yıkarız.” ifadesini kullanır. (1/20/3)

Nefis, kulun elini kolunu bağlayıp, onu tutsak eder. (1/14/2) Nefis hilekârdır. Onun, kulları Allah'tan uzaklaştıran hileleri vardır. Nüzûlî'ye göre, Halvetîler nefsin hilelerini fark edebilir. (1/20/5) Nefis, kişiye acaib âl (hile) eyleyip, onu doğru yoldan çıkarır; kişiyi idlâl eder. (1/47/1) Nefis dik başlı ve asidir. Nüzûlî bu asi, dikbaşlı nefsin elinden Allah'a sığınmıştır. (1/51/1) Nefis uğursuzdur. Onun askerleri vardır. Nefsin askerleri zikir ile kırılır. (1/61/2)

Nefsini bilenler, onun hilelerini bilenler, iki cihanda şâh olur; yüce mevkilere çıkar.

Mürşide teslîm olanlar tevhîd-i adli alanlar

Kardaş nefisini bilenler iki cihânda şâh olur (1/22/3)

Şeytan nefsi ateşleyen, ona günah yollarını gösteren iblis-i hannastır. Nefis ve şeytan bu yönüyle ateş ve barut gibidir. Nüzûlî bu iki düşman ile savaş vermekten, dergâha layık âmel işleyememekten muzdariptir.

İblis-i hannâsı bildüm kemâhî

Nefsüme itdürmek ister günâhı

Bunca düşmân içinde ben ilâhî

Nica amel kılâm dergâha lâyık (2/74/5)

Nefsine uyan gönül kendisini ferdâlara salmıştır.

Nefse uyup kendüni ferdâlara salduñ gönül

Böyle her dem aña yâr olmakda ne bulduñ gönül (1/67/1)

Nefis edebiyatımızda “nefs-i emmare” tabiri ile de karşılaşılır. Nefs-i emmare, kötülüğü emreden nefis demektir. Nefis hep kötülük ister ve emreder. Âşığı, dervişi onun elinden pîri kurtarır. (1/138/2) Nefsin hilelerini dervişe mürşid-i kâmil bildirir. (1/104/2) Allah’ı zikreden dervişler mürşide teslim olurlar, nefsin hilelerini bilirler. (1/129/3) Nefis ve şeytanın hileleri divanda “fitne” olarak da ifade edilmiştir. Nüzûlî nefis ve şeytanın fitnelerinden korktuğunu ancak; pîri sayesinde bu halin ondan kalktığını ifade eder. (1/138/4) Kişi mürşide uyarsa, ruhu nefisine galip gelir. (2/137/5) Nefis ve şeytanın askerleri ile mücadele, mürşidin verdiği kudret kılıcıyla yapılır. (2/88/4) Nefis ve şeytanın fitnesinden kurtulmanın yolu ehl-i tecrid olmaktır, uzlete çekilmektir. (2/16/7)

Nefis geçici heves ve lezzetleri ister. Nüzûlî nefsin lezzetlerinden Allah’a sığınır.

Dil töhmetine nefis lezzetine

Kalb zilletine *estagfiru’llâh* (1/110/2)

Nüzûlî, mensup olduğu Halveti tarikatını idealize ederken, dervişe hitaben “Nefsini bilmek istersen gir halveti tarikatına” der. Burada nefsini bilmek, onun hilelerini bilmek olarak anlaşılacağı gibi “Nefsini bilen, Rabb’ini bilir.” hadisinin manasına da vurgu yapılmıştır. (1/116/3)

Nefisle mücadeleyi Nüzûlî “cenk” kelimesiyle karşılamıştır. (1/140/97) Nefisle olan mücadele ayrıca “ulu gaza” olarak da ifade edilmiştir. Bu ifade ediş Hz. Muhammed’in ifadesidir. O, nefisle mücadeleyi “cihad-ı ekber” olarak ifade eder. Nefis, insan için düşmandan daha tehlikelidir.

Sahâbîye bu kez didi kiçi gazâyı feth itdük

Ulu gazâyâ gidelüm gelüñ sizlerle merdânî (1/140/16)

Nüzûlî nefisle mücadele konusunda “Gece gündüz virme rahat nefsüne eyle cefa” ifadesini kullanmıştır. Bu ifadeyi de Hz. Muhammed’e dayandırmıştır. (2/15/5)

Nefis düşmanına galip gelmenin yolu, pîrin himmetiyle darb-ı tevhit silahına sarılmaktır. (2/16/6) Nefisle savaşmanın bir diğer yolu tevhit ileidir. (2/25/1)

Nefis ve şeytan kulun önüne bent kurarlar ki, Allah’a erişmesine engel olmak isterler. Ama evliya kullar, bu bentleri aşmayı bilirler.

Kalblerinden sivâ nakşını silüp
Nefs ü şeytân bendlerinden kurtulup
Telkîn için dest-i tevbeye gelüp
Şeyh öñüne çöker dizleri vardur (2/38/2)

Kişinin nefisini en iyi dizginleyen aklıdır. Riyazet, nefse verilecek en büyük cezadır. (2/76/10)

Nüzûlî divanda “nefs elinde gezersin” ifadesini kullanır. Bu, kulun nefsin esiri olduğunu ifade eder. Böyle kişiler asla derviş olamaz.

“Nefsini bilen Hakk’ı bilir” hadisi de nefisle ilgili önemli bir ifadedir. Kişi nefsinin hilelerini bilmez, onlara karşı uyanık olmazsa Rabb’ini bulamaz. (2/122/4) Kişi nefisini bilirse, tevhit ile Hakk’ı bulur.

B. BEZM-İ ELEST

Bilindiği gibi Elest bezmi, ruhların yaratıldığı günü ifade eder. Allah, ruhları yarattıktan sonra onlara hitaben “Elestü bi Rabbiküm” yani “Ben sizin Rabb’iniz değil miyim?” demiştir. Ruhlarda “bela” yani “Evet, sen bizim Rabb’imizsin” demişlerdir. Bu olayı ifade etmek için şairler Elest Bezmi, Elest, Galu Bela, Ezel Bezmi gibi ifadeler kullanmışlardır. Elest günü kulların Allah’a ahitte bulunduğu inandırılır. Sözünden dönme, ahde vefasızlık etme gibi ifadeler o günkü duruma ithafen kullanılır.

İnsanlar, âlem-i ervahtan Allah’ın emriyle dünyaya gelirler. (2/108/3)

Nüzûlî birinci şiirinde, aşkın derviş kullara Elest bezminde bahşedildiğini söyler. Aşkın, o günde âşıkların kulağına erişen bir seda olduğunu anlatır.

Ayn u şîn u kâf içinde söyledüñ âşıklara

Tâ elestde cân kulagina irişdi ol sadâ (1/1/2)

II. Divanın 137. şiirinde Nüzûlî “ezelki menzilini bulmak” tabirini kullanmıştır. Burada anlatılmak istenen ahde vefadır.

Nüzûlî dir ezelki menzilüñi

Bul yine âr itme gir Hak yolına (2/137/7)

Nüzûlî “Ezelki ahdün kanı unuttun mu” ifadesiyle Elest bezmine atıfta bulunur. Yukarıda belirtildiği gibi, ezelki ahd, kulların Allah’a verdikleri cevaptır. Allah yolundan ayrılmayı, gaflette bulunmayı Nüzûlî, ahdi unutmak olarak görür. (1/4/6) Burada Elest bezmi, âlem-i ervah olarak geçer. Yine ezelki ahd ise, yukarıdaki kullanımla paralellik gösterir.

Âlem-i ervâhda Hakk’ıla olan

Şol ezelki ahd u peymân kandedür (1/31/3)

Âşıklar ta ezelden beri Allah’a olan ahidlerini tutarlar. İki cihanda Allah’tan başkasına secde etmezler. Bu, onların sözünü tuttuğunu gösterir. (2/76/2) Nüzûlî’ye göre, ezeldeki ahbine sadık olmayan er değildir.

Pîrdür ol derdlü gönüller derdüñe dermân iden

Er degüldür dü cihânda ahbine noksân iden (2/15/3)

Nüzûlî Allah’a nedamet hissiyle yalvardığı bir şiirinde “Ahdimi unuttum” ifadesini kullanmıştır. Buradaki ahit ile pek tabii elest bezmini kastetmektedir. (1/110/6) (1/134/3)

Nüzûlî tasavvufî kişiliğine uygun olarak, kişinin Allah’la olan ahidini ancak aşkla koruyabileceğini ifade ederken, zahide aşkı zühde değişmesini söyler.

Gel deñiş aşka zühdi irfâna eyle cehdi

Hakk’ıla olan ahdi güdemezsün ey zâhid (2/22/3)

Nüzûlî bir şiirinde “Âlem-i ervahtır bizim ilimiz” (1/40/3) ifadesiyle kendisinin o günkü ahidine sadık kaldığını ifade etmiştir.

Elest bezmi için ezel kelimesi de kullanılmıştır. Nüzûlî kendisini, ezelde aşk şarabı içenlerden görür. (2/54/1)

Nüzûlî kendisindeki aşkın derinliğini anlatırken, Allah’ın ezel gününde (Elest bezmi) kendisine kadeh sunduğunu ve o günden sonra mest u hayran olduğunu söyler. Edebî gelenekte şarap sunan sâki Allah’tır. (1/78/3)

Toldurup câm-ı elest hoş lûtfîle sunduñ ezel

Ol zamândan mest ü hayrân olmuşam yâ Rab meded (1/16/4)

“Şerbet-i Bezm-i elest” terkibi de Elest bezmi için kullanmıştır. (2/89/1)

Âşıklar, Elest bezminde Hak elinden aşk şarabını içerek, mestane olmuşlardır. (Âlem-i bezm-i elest) (2/37/5) Âşık, Hakk’a âşık olduğundan Bezm-i eleste Mecnun olmuştur. (2/108/4)

Edebiyatta Elest bezmini karşılayan diğer bir ifade âlem-i ervahtır. Nüzûlî Halvetîleri anlatırken, “Âlem-i ervahda itdük ikrarı” ifadesini kullanır. Nüzûlî Halvetîlerin o günü hatırd tuttuklarını ve Allah yolunda sabitkadem olduklarını vurgulamıştır. (1/20/4) Nüzûlî’ye göre, Hak âşıkları Allah’ı (O’nun zatını) elest gününde gördükleri için ikrar etmiştir. (1/46/8) Âlem-i ervahta kulların ruhlarına can veren Allah’tır. (2/96/2)

Âşıklar Allah’ı ikrar edip, Elest bezminde aşkın zincirini boyunlarına takmıştır. Nüzûlî onların bu durumunu şöyle idealize etmiştir:

İkrâr idüp ol eleste boynına

Aşkuñ zencirini dakanlar gelsün (1/81/2)

Elest bezmi için Nüzûlî, “Ruz-ı ezel” tabirini de kullanmıştır. Hak âşığı, Allah Ruz-ı ezelde abdal eylemiştir.

Gel bize tan eyleme var sen seni gör sen seni

Hak bizi rûz-ı ezelde böyle abdâl eylemiş (1/47/2)

Elest bezmiyle ilgili Nüzûlî’nin kullandığı bir başka terkip, “câm-ı ezel”dir. Câm-ı ezel, ezelde âşığa sunulan aşk şarabının kadehidir.

Zâhidâ şol dillere destân iden aşkdur bizi

İçirüp câm-ı ezel mestân iden aşkdur bizi (1/128/1)

C. TEFERRÛC

Teferrüc açılma, ferahlama, gezinti anlamında bir kelimedir.

Arif olanlar, hikmetin sırrını bilirler. Derya-yı vahdete açılıp (teferrüc edip), hakikat incilerini toplarlar. Buradaki derya-yı vahdete açılmak yani teferrüc etmek, vahdete ermek olarak anlaşılmaktadır.

Gelüñ görüñ bu ârifler bilürler hikmetin sırrın

Teferrüc eyleyüp her dem görürler bahrile berrin

Dirüp deryâ-yı vahdetden hakâyık bahrinin dürrin

Dizer gâhî dize geldi ezelden dizicilerdür (2/24/2)

Nüzûlî bir başka şiirinde “teferrüc”ü dost iline gitmek olarak kullanmıştır.

Müştâk olmuşam gitmege anda teferrüc itmege

Sırrıle semâ dutmaga dost illerine kim gider (2/41/2)

D. YARATILIŞ

Nüzûlî, büyük İslam mutasavvıfı Muhyiddin Arabî'nin sistemleştirdiği Vahdet-i Vücut nazariyesini benimsemiştir. Edebi gelenekte vahdet çoğu zaman ummana benzetilmiştir. Büyüklüğü ve kuşatıcılığı yönüyle deniz ve vahdet arasında benzerlik kurulmuştur. Bütün yaratılmışlar bu vahdet denizinin bir parçasıdır. Yine Vahdet-i Vücut nazariyesinde varlıktan Allah'a ulaşma fikri vardır. Nüzûlî vücudunun umman edilmesini Allah'tan dilerken, kendi bedeninde vahdete ermeyi niyaz eder.

Derdli göñlümüñ derdine dermân eyle yâ Rabbenâ

Katre iken bu vücûdum umman eyle yâ Rabbenâ (1/2/1)

Cümle âlem “kün” emriyle yaratılmıştır. Vahdet sırrı budur. Yani her şey (kesret) Allah'ın emriyle var olmuştur. Çokluk birlikten meydana gelir.

Kâf u nûndan cümle âlem var olup buldı hayât

Sırr-ı vahdet zâhir olmakdur bu ihyâdan garaz (2/61/3)

Kesret Allah'tan gayrı yaratılanları karşılar. Onlara duyulan sevgi hubb-ı kesrettir.

Beni hasretle hubb-ı kesretle

Derd-i firkatle kılma âvâre (1/115/7)

Nüzûlî ikinci divanın birinci şiirinde “Kâf u Nûn'dan sırrın izhar eyledin” ifadesini kullanmıştır. Kaf ve Nun harfleri “kün” yani “ol” kelimesini oluşturur. Allah'ın ol emriyle her şeyin yaratılabileceği gerçeğine işaret eder. Allah ol emriyle sırrını izhar etmiştir. Rububiyetinin gereği yaratma sıfatını göstermiştir. İkinci mısradan ise “Sabit oldu küntü kenzen mahfiya” ifadesi geçer. Beyitte Allah'ın ol emriyle sırrını izhar ettiği ve “Ben gizli bir hazineydim, bilinmek istedim” sözünde ifade edilenin vuku bulunduğu anlatılır. Bu emirle Allah kendini izhar etmiştir. Şüphesiz kün emriyle yaratılan her şey O'nu göstermektedir.

Kâf u nûndan sırrın izhâr eyledüñ

Sâbit oldı *küntü kenzen mahfiyâ*

(2/1/6)

Bilindiği gibi Elest bezmi, ruhların yaratıldığı günü ifade eder. Allah ruhları yarattıktan sonra onlara hitaben “elestü bi Rabbiküm” yani “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” demiştir. Ruhlarda “bela” yani “Evet, sen bizim Rabbimizsin” demişlerdir. Elest günü kulların Allah’a ahitte bulunduğu inandırılır. Sözüden dönme, ahde vefasızlık etme gibi ifadeler o günkü duruma ithafen kullanılır.

İnsanlar Âlem-i ervahtan Allah’ın emriyle dünyaya gelirler. (2/108/3)

Nüzûlî 1. divanın 22. şiirinde “kenzullah” ifadesini kullanır. Kutsî hadis olduğuna inanılan “Küntü kenzen mahfiyyen” ifadesi “Ben gizli bir hazineydim, bilinmek istedim, halkı yarattım” sözünün parçasıdır. Beyitte “Aşkla Allah diyenin vücudu Kenzullah olur” denmektedir. Vücut burada yaratılan, insan, halk anlamındadır. Allah’ın hazinesi ifadesini karşılar. Aynı zamanda Allah insanı dünyadaki halifesi olarak yaratmıştır. Bundan hareketle de vücudun Kenzullah olarak anılması uygun bir kullanımdır.

Ey **Nüzûlî** sendedür şimdi Süleyman hâtemi

Hükm idüp şehir-i dile andan sürersün hoş demi

Küntü kenzüñ sırrına mazhar düşürüp âdemi (2/17/5)

Allah bu âlemi "ol" (kün) emriyle yaratmıştır. Halık, O’dur. O’nun gücü sonsuzdur, ol demesi yeter.

Kâf u nûndan cümle âlem var olup buldı hayât

Sırr-ı vahdet zâhir olmakdur bu ihyâdan garaz

(2/61/3)

Allah insanı yoktan var etmiştir. Bu yaratılış hikmetli bir yaratılıştır. İnsan bir damla “meni”den yaratılmıştır.

Hikmetile seni yokdan var iden
Hakk'ı niçün birlemezsüñ sevdigüm
Bir katre meniden insân yaradan
Hakk'ı niçün zikr itmezsüñ sevdigüm (2/96/1)

Allah, yegâne yaratıcı ve yegâne rızık verendir. Herkes O'ndan rızıklanır.

Hâlik'ısuñ Râzık'ısuñ cümlenüñ
Senden ister rızkını bay u gedâ (2/1/15)

Allah, insanı bu dünyada kendi varlığını bildirmek için yaratmıştır. “Ben gizli bir hazineydim, bilinmek istedim.” kudsî hadisi bu duruma işaret eder. Aşağıdaki beyit bunun güzel bir örneğidir.

Hak teâlâ çünki halk itdi seni tevhîd için
Kulluğın bil Hakk'ı zikr it *bi'l gudüvvi ve'r-revâh* (2/16/5)

Yaratılış gerçeğinin altında Hz. Muhammed vardır. Hz. Muhammed Allah'ın “Habibim” diye hitap ettiği insandır. Yine Allah, ona hitaben “Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım” demiştir. Bu, Allah'ın ona verdiği değer ifadesidir.

Bilindiği üzere, Hz. Peygamber ilk yaratılan ruhtur. Peygamber'in ruhu yetmiş bin yıl evvel yaratılmıştır. (1/71/5) Bu yönüyle peygamberlerin başıdır, ulusudur. Bu kendi ifadeleriyle sabittir: “Ben insanların yaratışta ilki, peygamber olarak gönderilişte sonuncusuyum.”⁵⁷ Türk sûfiler bu durumu “O, varlığın ilk nuru, son zuhurudur.” şeklinde açıklamaktadır.

Devam eden beyitte hiçbir insan yaratılmamışken, O'nun bir nebi olduğu anlatılmaktadır. (1/71/2) (1/71/7)

⁵⁷ Aliyyül Kâri, *a.g.e.*, 1/508;M. Tatçı, *a.g.e.*, s. 125.

Yogidi bu kevn ü mekân arş u kürsî nüh felek

Senüñ için halk olındı şübhesüz hakka'l-yakîn (1/71/3)

beyti her yaratılanın O'nun aşkına yaratıldığını ifade eder ve bu, yukarıda verilen kutsî hadise iktibastır. Tasavvuf inancına göre, Allah Hz. Peygamber'in nurunu kendi zatının nurundan yaratmıştır. (1/71/4,8)

Burada Nüzûlî Peygamber'in nurunun yaratılışını, o nurdan enbiyanın yaratılışını, onlardan da evliyanın ruhlarının yaratıldığını anlatmıştır. Buna bağlı olarak Peygamber için, ebu-l ervah tabirini kullanır. (1/140/13)

Hz. Âdem ilk insandır ve insanoğlunu temsil eder. Nüzûlî Allah'ın nurunu Hz. Âdem'le birlikte insan olarak yaratıldığını ifade eder.

Emrile ikrâm idüp yanî şehâ

Nûr-ı zâtuñ şekl-i insân eyledüñ (2/77/2)

Cennet ve cehennem de Allah'ın emirleriyle yaratılmıştır. Onlarda her varlık gibi Allah'ın emrinde fermanındadır.

Eger cennet eger rızvân eger tamu eger nîrân

Kamusı emrüñe fermân ki âmennâ ve saddaknâk (1/60/4)

Cennet ve Rıdvan Hz. Peygamber'in hürmetine yaratılmıştır.

Mâlik ü rızvân u cennet hem dahi hûr-ı cinân

Dostlu guña yaradıldı ey nebiy-yi muhterem (2/98/5)

Nüzûlîye göre Hak teala insanı tevhit için yaratmıştır. Kişi kulluğunu bilmeli ve Hakk'ı zikretmelidir.

Hak teâlâ çünkü halk itdi seni tevhîd için

Kulluğın bil Hakk'ı zikir it *bi'l-gudüvvi ve'r-revâh* (2/16/5)

E.DEVİR

Birden gelen çoğun tekrar ona dönüşü; bir şeyin aslına rücu etmesidir. Manevi alemden maddi aleme gelen ruhların ilk ve asli vatanlarına geri gitmelerini açıklayan tasavvufî bir görüştür.⁵⁸

“İnsan meni ve emşâc hakine gelmeden önce bitki, canlılar ve cansızlar aleminde müfredat, yani zerre zerre ayrı bir halde vardır. Onlardan önce dört unsurdadır; daha önce de göklerde dir. Göklerden önce, Tanrı'nın bilgisinde varolmuştur. Tanrı bilgisinden insan haline gelinceye dek kuvvetler ve madde âleminde bir devir yapar ki bu devrin ortalama zamanı elli bin yıl olarak kabul edilir. Sûfiler, “İnsan haline gelmeden göklerdeydim, yerlerdeydim, yel olup estim, su olup aktım...” gibi sözlerle bunu anlatırlar ki bu çeşit sözlere ve şiirlere de “Devriye” denir.”⁵⁹

Devir dönüp dolaşmak, başlangıç noktasına gelmek demektir. Allah ilk tecellisiyle akl-ı külliye (Muhammedi Nur) yaratmıştır. Akl-ı külliden taşan tecellilerle de diğer mahlûkatlar yaratılmıştır. Nûr, bu şekiller âleminde tedricen zuhur etmiş; tenezzül ve terakkî makamlarından geçerek tekrar geldiği âleme karışmıştır. Muhammedî nur, sırasıyla ruhlar âlemi tabiat, heyûla, cism-i kül, şekil, arş, kürsi, atlas feleği, menazil feleği, yedi felek yedi yer ve mevalid-i selase (maden, bitki, hayvan) mertebelerinde zuhur eder. Bunların tamamı on sekiz bin âlemi oluşturur.⁶⁰

En güzel bir kıvamda yaratılan insan, yine, en süfli âleme gönderilecektir. (Sure 95/4. ayet) Onlar Allahtan geldiler ve yine Allaha dönecekler (Sure 2- Ayet 156) gibi ayetlerin mucibince insan, bu süfli âlemden kurtulup tekrar asli vatanına yani mutlak varlığa dönecektir. Bu durum tasavvufî anlamda bir daire ile ifade edilmektedir.⁶¹ Bu daire tenezzül ve terakki makamları olarak iki kısımda mütalaa edilir. Esas itibariyle başlangıç ile son aynı noktadır. Bu nokta ahadiyet makamıdır. Ruhun bu başlangıç ve son nokta arasındaki seyri bir “teferrüc” tür.⁶² Makamların tamamlanması insan-ı kâmil olmakla olabilir.

⁵⁸ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2005, s.106.

⁵⁹ Abdülbaki Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul 2005, s.90.

⁶⁰ Abdülbaki Gölpınarlı, *a.g.e.*, s.93-95; M. Tatçı, *a.g.e.*, s.305,

⁶¹ M. Tatçı, *a.g.e.*, s.305.

⁶² M. Tatçı, *a.g.e.*, s.305.

Devr divanda hem zikir hem de yukarıda verilen anlamıyla yer alır

Bu dünyada bütün varlıklar kendi halince devran eder. (1/27/2-6)Kul Hakkın cemalinin nuruna âşık olup görmek için, can gözünü açmak için devran eder. (1/95/9)

Devran enbiya erkândır.

Vâizâ gel eyleme °uşşâkı devrândan men

Enbiyâdan evliyâdan gelen erkândan men° (2/66/1)

Âşıkların piri (Hz. Ali) devran ile âşıklara Hakk'ın yolunu açmıştır. (2/148/5)

Nuzuli daima devran edip Hakk'a, ahadiyete ulaşmak ister.

Nüzûlf'nüñ yaña yaña cigeri döndü biryâna

°Aşkuñ ile döne döne devrân eyler seni ister. (1/25/5)

Gice gündüz artur cûşum Hakkelâmdan ırma gûşum

Tevhîd ile dâim işüm devrân eyle yâ Rabbenâ (1/2/5)

Âşıklar ezelde hakka söz vermişlerdir ve sözlerini tutmak için var olan ve olmayan eşyada devr ederler.

Tâ ezelden kıldı âşık Hakk'a tevşîk-i°uhûd

Anuñ içün devr ider eşyâda nâ-bûd ile bûd (2/76/2)

Kişi varlığı terk etmeli, ar ve namustan geçip devrana gelmelidir. Bu dünyada kulun bulunuşunun anlamı budur. (1/113/1)

Varlığıñ terk eyleyüp °üryana gel

°Âr u nâmûsdan geçüp devrâna gel (1/64/1)

Nuzuli kendisinin halveti dervişi olduğunu Aşk şarabını içip devran ettiğini söyler. (1/38/1)Nuzulinin devranı Hakkın ism-i zatıdır. (1/44/1) Nuzuli kendisini yedi esma seyf-i kudret sahibi devrânî olarak tarif eder. (1/44/4)

Nuzuli bu dünyadaki devrini gece gündüz aşkla yapar. Elest bahsinde de ifade ettiğimiz gibi kişinin dünyadaki işi ahdine sadık olmaktır. Bunun nihayetinde başlangıç noktasına varmaktır.

Emr-i Hakk'dur her işimiz gayr-ı Hakk'ı niderüz
°Âşık-ı sâdıklaruz biz dostta toğrı giderüz
Ol elestde itdük ikrâr °ahdimüzi güderüz
Gice gündüz тұrmayuban °aşkıla devr iderüz (1/44/3)

Nuzuliye göre âşıkların niyazı ve zikri daim devran etmektir. (1/49/1) Âşıkların canı, yârı; evliyanın erkânı; sadıkların varı; devran ile vecd ü semadır. (1/55/2)

Zahitler, aşksızlar devranın zevkini tadını bilmez. (1/55/3) Devr her kula devran nasib olmaz. (1/55/3)

Devr, Hakk'ın rızası içindir.

Cân göziyle bir hoş bakuñ zâhir bâtın dersin okuñ
Rızâsiçün dürür Hakk'uñ devrân ile vecd ü semâ (1/55/5)

Aşık, dilinde her dem devrile Allah'ı ilan etmese ilahi ilhamın feyzine, ulaşamaz. (1/100/3) Âşıklar daima devran eder dost zatını seyran eder, katreyi umman eder. (1/101/5) Âşıklar şem-i hakiki etrafında dönen pervaneler gibi devran ederler. (2/45/7) Kul devran ederek Hakkı bulur ve onda fani olur.

Pervâne şem ile devrân eyleyüp
Dönmez °aşk şemine nâr olmayınca (1/114/11)

Halveti dervişleri zikir ile devran ederler. Canlarını kurban ederler. (1/130/1)

Nuzuli zâhidlerin Hakk'ı ucb ile bulamayacağını söyler. Hak aşk ile devran ederek bulunabilir.

Sen bizüm ile devrân idemezsun ey zâhid
Ucbile Hâkķ'a inan gidemezsun ey zâhid (2/22/1)

Hak dostları gece gündüz devr dost deyip hayran olur. (2/30/1) Burda devr sema anlamında geçmektedir. Zikir ve devran etmek, her halde Allahı anmak asla ziyan değildir. (2/30/3) Hak âşıkları kavlen ve fiilen her halde zikir ederler ve bazan ihtiyaren bazen ızdıraren her işlerinde devran ederler. (2/30/2)

Aşık aşk meydanında özge hale ulaştıran zikir ile devrandır (2/37/7)

Âşıkın gönül evinde daima aşkla devran etmek vardır. (2/46/1) Âşık kâlû belâdan gelmiştir ve işi devrandır. Gideceği yer geldiği yer olan ahadiyet makamıdır. (2/51/4) Âşık münkirin tan'ıyla asla devran etmekten vazgeçmez. (2/70/1)

Devran etmek dil sarayını (gönü sarayını) münevver eder. (2/76/7) Aşk ehlinin derdinin tabibi Lokman değil devrandır. (2/150/1)

F.TASAVVUFÎ MERTEBELER VE KAVRAMLAR

1. Dört Kapı –Kırk Makam (Şeriat, Tarikat, Marifet, Hakikat)

İslam sūfleri, “dervişlik” mertebelerinin kırk makamda tamamlandığına inanmışlar ve bu mertebelerle ilgili eserler telif etmişlerdir. Bu inanç, Hz. Ali'nin bir sözüne dayanır. Daha sonra ilk Türk sūfisi Ahmed Yesevî, tarikat erkânını ve irşâd metodunu “kırk makam” esasına göre tanzim etmiştir. Söz konusu makamların, Yesevî'de ve daha pek çok sūfinin sisteminde “dört kapı”nın var olduğunu görüyoruz. Ahmed Yesevî “Dört kapı-kırk makam”la ilgili görüşlerini “Fakr-nâme” adlı telifinde ortaya koymaktadır. Şöyle diyor Yesevî:

“Hz. Ali, radyallahu anhu rivayet kılurlar kim, dervişlik makamı kırk turur. Eğer bilip amel kılsa, dervişliği pâk turur ve eğer bilmese ve örgenmese, dervişlik makâmı anga harâm turur ve câhil turur. Ol kırk makamı onı makam-ı şerî'atta turur ve onı makam-ı tarîkatda turur ve onı makam-ı ma'rifetde turur ve onı makâm-ı hakîkatda turur.”

Yesevî kırk makamı şöyle sıralar:

Şeriat Makamları: Hak Ta'âlâ'nın varlığına, birliğine, sıfatlarına ve zatına iman getirmek; namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek; hac yapmak; yumuşak

konuşmak; ilim öğrenmek; Hz. Peygamber'in sünnetlerini yerine getirmek; emr-i ma'rufu yerine getirmek, nehy-i münker kılmaktır.

Tarîkat Makamları: Tevbe kılmak, pîre el vermek, havf, recâ, vird-i evkati yerine getirmek, pîrin hizmetinde olmak, pîrin izniyle konuşmak, nasihat dinlemek, tecrîd olmak, tefrîd olmak,

Ma'rifet Makamları: Fenâ olmak, dervîşliği kabul etmek, her işe tahammül etmek, helâl ve güzel istekte bulunmak, ma'rifet kılmak, şeriat ve tarikatı ayakta tutmak, dünyayı terk etmek, âhireti seçmek, vücûd (varlık) makamını bilmek, hakikat sınırlarını bilmek,

Hakikat Makamları: Alçak gönüllülük, iyiyi kötüyü tanımak, bir parça el uzatmamak, belki fazlaya kanaat etmek, kendisini, lokmasını Hak yolunda sebil etmek, kimseyi incitmemek, fakirliği inkâr etmemek, seyr u sülûk kılmak, sırrı saklamak, Şerîat, tarîkat, marifet ve hakikat makamlarını bilmek ve 'amel etmek.

Ahmet Yesevî, bu görüşleriyle, kendisinden sonra gelen sûfilerin yolunu ve sistemini belirliyordu. Özellikle, Yesevî yolunun âbide şahsiyeti Hacı Bektaş-ı Velî, yukarıda sıraladığımız “dört kapı kırk esas”ın âdetâ şerhini yaptığı “**Makalat**” adlı eserinde şöyle diyor:

“Yüce Allah'a giden yollar yaratıkların nefesleri sayısındadır. Gerçeğe ulaşmış kişiler bunların arasından, içinde şu dört mertebe bulunan bir yolu tercih etmişlerdir. 1- Şerîat, 2- Tarîkat, 3- Marifet, 4- Hakikat, bu mertebeler, ancak şerîat olduğu takdirde tamam olur.”

Şeriata bağlılığı mükemmel olmayan kimseye tarikat, marifet ve hakikat mertebeleri de kapalı kalır. Bu mertebeleri usûlüne uygun olarak tamamlayan kimse, sonradan şeriata bağlılığını bozar, tarikat, marifet, hakikatı da bozmuş olur. Nitekim Peygamberimiz -O'na selam olsun- buyurmuştur ki:

“Şeriat bir ağaçtır, tarikat onun dalları, marifet yaprakları, hakikât de meyvalarıdır. Ağaç mevcut olmazsa, dalları ve meyvaları da mevcut olmaz. Bu suretle anlaşılır ki, şeriat asıl, diğerleri teferruatıdır. Varlığı ancak, aslın varlığı sâyesinde olur. Asıl olmayınca teferruat olmaz. Bu, kulun belirtilen merhalelerin hiç birinde şeriatden hariç olmayacağına işarettir. Şeriatin sınırından dışarı çıktığı halde kendisini hâlâ doğru

yola sanırsa ziyana uğrayan, helâk olan, mülhitlerden olur. Hem sapık, hem de saptırıcı bir kişi olur; kazananlardan, Allah'a ulaşanlardan olmaz da, şeytanın tebâsından olur ki; bu, apaçık bir hüsrânın ta kendisidir. Bu dört mertebe, kırk tane makam ihtiva eder. Kul Allahu Ta'alâya ancak bu makamları geçerek ulaşır. Bunların on tanesi şeriatta, on tanesi tarikatta, on tanesi Ma'rifette, on tanesi de hakîkattadır.

Hacı Bektaş-ı Velî'nin eserinde sıralanan kırk makam, Yesevî'nin listeden kısmen değişiktir. Makalat'taki tertip şu şekildedir:

Şerîat Makamları: İmam getirmek, ilim öğrenmek, namaz kılmak, helal kesb kazanıp ribayı haram bilmek, nikâh kılmak, hayzın ve nifasın cima'ın haram bilmek, sünnet ve cemaat ehlinde olmak, şefakat, arı yemek ve arı geymek, emr-i ma'rûf ve nehy-i münkerdir.

Tarîkat Makamları: Pîrden el alıp tevbe kılmak, mürid olmak, saç gidermek ve libas döndürmek, mücahedede göyünmek, hizmet eylemek, havuf, ümid tutmak, hırka, zenbil, mıkraş, seccâde subha, ibret ve hidayettir. Makam, camiyyat, hasîhat ve mahabbet sahibi olmaktır. Aşk, safa ve fakîrliktir.

Ma'rifet Makamları: Edeb, korku, perhizkerlik, sabûr ve kanaat, utanmak, cömertlik, ma'rifet, kendözin bilmek,

Hakîkat Makamları: Toprak olmak (cömertlik), yetmiş iki milleti ayıplamamak, eline geleni men 'kılmamak, yaratılmış mecmu' nesne ondan emin olmak, mülk sahibine yüzünü sürüp, yüz suyunu bulmak, sohbeta hakikat esrarın söylemek, yedinci makamı seyr u sülûk, sır, münacat, Çalap Ta'alâya ulaşmak.⁶³

Dört kapıdan biri bile noksan olsa, o kişiye velayet tahtı nasib olmaz.

Dört erkânın biri noksân olana

Nasib olmaz begüm taht-ı velâyet (2/11/6)

Şeriat:

Şeriat herkes için önceliklidir. Kişiye her şeyden önce gerekli olan şeriattir.

⁶³ Bu bölüm, M Tatçı'nın *Yunus Emre Divanı-İnceleme*, Ankara 1990) adlı eserinden özetlenmiştir.

Herkese gerekdür evvel şerîat

Şerîatdan sonra lâzım tarîkat (2/11/1)

Şeriatten kasıt, savm u salât (namaz ve oruç) yani ibadettir.

Şerîat didigüm savm u salâtdur

Rivâyet olına hem farz u sünnet (2/11/3)

Şeriatin esası ve kapısı vahdet yani birliktir.

Tarîkatuñ hakîkatuñ yapısı

Şerîatuñ esası hem kapısı

Gerçek erenleruñ belki hepisi

Ayrı gayrı degül cümle bir olur (2/31/8)

Şeriat, tarikat hükmünden çıkmaz. (2/38/3) Şeriat divanda gemiye benzetilmiştir. Hakikat isteyenler, şeriat fülküne (gemisine) binmelidirler. (2/44/3) Hz. Peygamber şeriat yolunun elçisidir. (1/118/3)

Tarikat:

Kişiye şeriatten sonra gerekli olan tarikattır.

Herkese gerekdür evvel şerîat

Şerîatdan sonra lâzım tarîkat (2/11/1)

Kişinin ahde vefa etmesi için tarikate girmesi gerekir. (2/157/2) Tarikatın kapıları tevhit ile açılır.

Tevhîdile feth olup hep cümle ebvâb-ı tarîk (2/55/2)

Tarikat ve hakikatin yapısı ve şeriatın kapısı vahdettir, birliktir. (2/31/8)

Tarik-i müstakimi insanlara veren Hz. Muhammed'dir. (2/10/3) Tarikate dâhil olan Âl-i Resul'den sayılır. (2/30/30) Hz. Ali, tarikat ehlinin başı olarak görülmüştür.

Cihâna toptolı bunlar ki on iki tarîkdur pes

Ali'dür cümlenüñ başı sehânuñ madeni kâni (1/140/81)

Hz. Peygamber'in sünnetinin yolunda, tarikinde olanlar kurtulmuş kimselerdir. (2/23/3) Nüzûlî kendinin, Hz. Muhammed'in tarikinde olduğunu ifade eder. (2/80/2) (2/2/7) Tarikat yolunun pîri (yani Halvetî tarikatı) Elmalı'dır. (2/3/2)

Tarikatın gerektirdiklerinin cümlesi mürşide uymaktır.

Mürşide uymakdur ancak cümle esbâb-ı tarîk (2/55/2)

Kul Hakk'a vuslat arzuluyorsa, bir tarikate intisap etmelidir. (1/142/1) Kişi Hakk'ın didârını umarsa tarikate girmelidir.

Hulle burak hurî cinan vâcib ola saña inan

Dîdârın umarsañ hemân gir halvetî tarîkına (1/116/4)

Tarikatle ilgili olarak "edeb" kelimesi geçer. Edep tarikat kânidir, hazinesidir. O, her yolu asan eder. (1/8/3) Tarikata talip olan, edep gözlemelidir. (1/8/1)

Divanda tarikatle ilgili "baş koymak" ifadesi geçer. Kişi tarikate baş koymalı, tarikatın iradesine râğm olmalıdır. (1/18/7) Tarikat yolunun eri, aşka can ve boynunu vermelidir. (1/18/9)

Tarik-i Hak'ta en önemli nimet han-ı tevhittir.

Bu tarîk-ı Hak'dan irâz itmeden assuñ nedür

Hân-ı tevhîd sohbetinden özge inâm mı olur (1/32/4)

Kişi kâmil olmak isterse, Hakk'ı bulmak isterse, hakikat yolunda ilerlemek isterse tarikat ehli olmalıdır.

Kâmil olmak ister iseñ gir halvetî tarîkına
Hakk'ı bulmak ister iseñ gir halvetî tarîkına
Râh-ı hakîkat ararsañ erenler izin sürerseñ
Dârü'l-emâna irerseñ gir halvetî tarîkına (1/116/1-2)

Kişi tarikat putesinde eriyince ona, şehri hakikat ayân olur. Yani kişi tarikate teslim olursa, ona hakikat ilminin yolları açılır. (2/11/2)

Kişi tarikat yollarını bilmeden, yani tarikate girmeden marifetin lezzetine ulaşamaz. (2/22/2)

Tarikatın usulü ve gereği ism-i zattır. (2/11/4) Halvetîlik cümle tarikatın sultanıdır. (2/33/1)

Marifet:

Hız. Peygamber, marifet ilminin hazinesidir. Bu ilmin en zenginidir.

İlm-i marifet kânınıñ sırr-ı hakîkat hânının
İki cihân sultânınıñ togdığı ay geldi yine (1/118/4)

Kişi marifetten gafil olmamalıdır. (2/37/6) Âlim olmanın gereği, marifet gölüne dalmaktır. (2/95/4) Marifete düş olan, coşkunluğundan belli olur. (2/116/2)

Gönül (derviş), marifet kapısını açmalı, irfan-ı Hakk'a doymalıdır. (2/15/2)
Marifet hazinesinin anahtarı aşktır.

Aşk meyini âşık içer marifet kenzini açar
Cümle zerrâtı geçer kâna gelür hû deyu (2/117/2)

Dervişin gönül denizi hû deyip coşunca, marifet mevc vurur, taşar.

Bahr-ı dilüm hakîkat cûşa gelür hû deyu
Mevc uruban marifet taşta gelür hû deyu (2/116/1)

Marifet divanda “yemiş” kelimesiyle kullanılır. Marifet yemişi olarak geçer. Marifet lezzetli bir yemiştir. (1/18/7) Marifet aynı zamanda “genc”e yani hazineye de benzetilmiştir. (1/42/6) Marifet divanda güzel kokulu bir çiçek olan güle benzetilmiştir. Nüzûlî zahide “Gafil gezme, marifet gülünü kok.” diye nasihat etmektedir. (2/55/4)

Zikir ile zulmet mahvolur, dervişe marifet nuru doğar. (2/16/8) Arif olanlar irfan mektebinden ders alır. (2/17/4) Pîr sayesinde ona cins-i marifet zahir olur. (2/17/4)

Hakikat:

Hakikatın yapısı, özü vahdettir, birliktir. (2/31/8) Halvetîler hakikat sırrı yolunun delilidirler. (2/33/1)

Hakikat, râh-ı hakikat olarak geçer. Râh-ı hakikate ermek isteyen Halvetî tarikatına, yani tarikata girmelidir. (1/116/2)

Hakk’ı isteyen taklidi bırakıp, hakikate gelmelidir. (2/120/2) Kişi hakikat ilmini bilmeden Hak bulunmaz.

Ömrüñ oldukça okıyup yazarsın
Her harfini manâ ile bezersin
Kend’özüñden yüzbiñ kitâb düzersin
Hakîkat ilmini bilmeyinc’olmaz (1/42/5)

Hakikat isteyenler şeriat gemisine binmelidir.

Niceler seyyâh olurlar bu anâsır mülkine
Gâh hakîkat isteyen biner şerîat fülkine
İbretile kıl temâşâ uşbu âlem halkına
Her nerede ister iseñ anda seyrân okınur (2/44/3)

Hakikat ilmi sır ile, gizli dil ile beyan edilir. (1/33/10) Hakikat ilmini bilmek ise, aşkla tevhide dalmaya bağlıdır. (1/42/5) Hakikat ehlinin manevi zevki sivadan sıyrılmadan bilinmez. (1/114/6) Tarikat putesinde nefsinı eritene şehr-i hakikat ayan olur. (2/11/2)

Kim aşkı hakikat kılar, iki cihanda işi sağ olur. (1/141/19)

Dervişin kalbine ilahi nurun sırrı dolunca, gönlüne hakikat güneşi doğar.
Hakikat burada güneş ile birlikte kullanılmıştır. (2/159/2)

Kişi hakikat ehline yoldaş olup, kendini zikre verirse onun kalbinde mana çocuğu her dem bağırsır. Yani kişinin kalbi ma'nâ'ya açılır.

Gel hakikat ehline yoldaş olup zikre dürüş

Tıfl-ı ma'nâ kalbün içre eyleye her dem sıyâh (2/16/2)

Nüzûlî kendisini meydan-ı hakikatte aşk ile dönen, aşk ateşiyle yanan pervaneye benzetir. (2/35/2)

Hakikat ehli olanların asla nam u nişanları bilinmez. Onlar nam u nişandan geçmişler. (2/38/4)

Âşıklar meydan-ı hakikatte pervane misali canlarını kurban ederler. (2/82/3)
Âlim olan ilm-i hakikatı tefsir edendir. (2/95/2) Hz. Peygamber esma-i sebayı tekml edip hakikat mayesini kurmuştur. (2/71/6)

2.Seyr u Sülûk

Tasavvufî terim olarak sülûk “Allah’a vasıl olmaya istidat kesbetmek için ahlakî güzelleştirmek” anlamına gelir.⁶⁴ Sülûktan gaye, Muhammedî ahlak üzere olmaktır. Allah’a vuslat ancak sülûk ile mümkündür. Sülûk ehline sâlik, onun takib ettiği yola meslek, menzile ulaşan sâlike vâsıl ismi verilir. Sülûk sırasında bazı makamlar geçilir. Haller yaşanır. Bu makamlar kul ile Allah arasında sırdır. Kul, sülûk esnasında nefis merhalelerini sırayla aşar.⁶⁵

Bir başka ifadeyle “Seyr u sülûk Hakk’a ermek için bir rehberin öncülüğünde ve denetiminde çıkılan manevi yolculuktur. Seyr u sülûkun gayesi, sâlikin kişisel arzu ve isteklerini yok edip, tam anlamıyla kendisini ilahi iradenin hâkimiyeti altına sokması bu

⁶⁴ Et-Tehavenî, Muhammed el-Ala”, *Keşşâfu Istilahati'l Fünun*, C.II, Kalküta, 1863, slk maddesi; M. Tatçı, *a.g.e.*, s.320.

⁶⁵ M. Tatçı, *a.g.e.*, s.320.

suretle diğer insanlara rehberlik yapmasına imkân veren kâmil insan mertebesine yükselmesidir.”⁶⁶

Nüzûlî'nin divanında seyr u sülûk kavramı genellikle seyr, seyrân, sefer, sülûk, seyri, teferrüc ifadesiyle işlenir.

Arş kürsi, levh u kalem, haşr u neşr, sırat, mahşer seyrân içindedir.

Arş u kürsî levh u kalem haşr u neşr ile sırât

Dahi mahşer cümle hep seyrân içinde gizlüdür (1/24/5)

Dost iline yolculuk tevhit ile dir. (1/103/6) Sâlikî dost iline uçuran halvettir. (1/131/8)

Nüzûlî, gaflet perdesinin aralanmasını ve Peygamber'in cemâlini seyrân etmeyi diler.

Gaflet hicâbını gider gözümden

Cemâlûñ kılayın seyrân Mustafâ (2/2/4)

Nüzûlî, tarik-i Mustafa'da seyr u sülûk eden kişinin sülûkunun, Tevhid-i esma ile sonuçlanacağını söyler.

Gir tarîk-ı Mustafâ'ya eyle seyr ile sülûk

Tevhîd-i esmâyile bulsun sülûküñ intihâ (2/4/2)

Nüzûlî seyrân ederken Peygamber'den medet ister. (2/21/3)

Gönülü ve fiili gerçek olanlar, bu yolda önderdirler.

Kavli vü fiili gerçek olanlar

Bu yolda elbet çıkarlar üste (1/112/6)

Sâlik gönül şehrine girip, seyr eyleyince Arşullah'a ulaşır.

---

⁶⁶ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s.316.

Zikr ile bul aşk nehrini lûtfına deñiř kahrını

Gel gir bu gönül şehrini seyr eyle arşu'llâhı gör (2/42/2)

Kişi (Sâlik), dünyada gördüğü her nesne ile seyrân edebilir. Hakk'a giden yolu bulur. (2/44/3) Sâlikin gayesi, dünyada seyrân ile halka vasıl olmaktır. Hakk'a vasıl olmanın yolu seyrân etmektir. (2/44/6)

Seyrân etmek; nazar kılıp, Hakk'ın yarattıklarında Hakk'a yol bulmaktır.

Gâfil olma key sakın şâyed seni nefsüñ bine

Aklunı cem eyle bir dem fikr idüp kendün dene

Bir nazar kıl gör ne seyrân var bu kendü kendüne (2/47/3)

Sâlik, yedi gezegeni seyredip, sırlar görür. Böylelikle benlikten sıyrılır, bütün yaratılmışlarda Hakk'ın zatı görülür. Kul, Allah'a vâsıl olmanın yolunu bulmuş olur.

Seyr idüp sırlar görüncek seba-i seyyârede

Kalmadı benlik nişânı âşık-ı bî-çârede

Zât-ı Hak zâhir görünür cümle ag u karada (2/49/4)

Semâvâtı geçüp tayrân eyleyen

Çıkup arş üstüne cevlân eyleyen

Perdesiz hûb zâtın seyrân eyleyen

Bizi güzel Muhammed'den ayırma (2/139/4)

Sâlike seyr u sülûkun yolunu pîr açar. (2/76/8) Dosta seyrân ancak pîr ile olur. (2/112/3) Sâlik pîr olmadan, Hakk'a giden yolu bilemez. (2/99/6) Nüzûlî'nin şeyhi, canan ilini sırran seyrettirir. (1/41/2) Mürşit olmadan âşıkın yolundan perdeler kalkmaz. (1/50/1)

Nüzûlî "Seb'a'yı seyr etmeyen ne bilsin tevhitini" ifadesini kullanır. Burada geçen seb'a, (yedi) nefsin merhalesini ifade eder. Bu yedi merhaleyi geçen sâlik insan-ı kâmil

olur. Hakk'a ulaşır. (2/108/5) Nefsin yedi merhalesinin yetmiş yedi perdesi vardır. Salih bu perdeleri aşır, Hakk'a vasıl olur. Hz. Peygamber bu perdeleri aşır, Hak zatını seyrân eylemiştir. (2/139/4)

Hak âşıkları, sâlikler can gözünü açıp, yana yana dost zatını her yüzde seyrân ederler. (2/115/5)

Seyr u sülûk "sefer" ile de ifade edilmiştir. Nüzûlî "Azm idüp sefer kıldum" şeklinde ifadelendirmiştir.

Nüzûlî'nin seyr u sülûkla ilgili kullandığı deyimlerden biri de "dost yolu"dur. Âşıklar her yerde daima Hakk'ın nurunu görürler O'nun yolunda canlarını feda ederler. (2/50/2) (1/54/7) Sâlik (Yol eri), doğru bir tarik ister ise, ona evliyaların sülûku yeterlidir. (2/63/2)

Seyr u sülûkla ilgili "hak yolu" tabiri de divanda geçmektedir. (2/87/2)

Sâlik bildiği yoldan kesrete daldığı için yanılmıştır. Buradaki yol, kesret-vahdet arasındaki sâlikin yoludur. (2/99/2) Bağı yanık âşıklara, Hak yolunda perde olmaz. (2/100/2) Sâlikin Hak yolunda nefsi ile savaşı tevhit ile olur. (2/25/1) Hak yolda olanlar gerçek erenlerdir. (1/31/9)

Nüzûlî, Halvetîleri anlatırken, onların dillerinde zikir ile dost yoluna girdiklerini ve lâhut âlemine seyrân ettiklerini söyler. (2/33/3)

Hakk'ın yolu dışarıda değil gönüldedir. (1/41/3) Hakk'ın yoluna girenlere az zaman sonra baktıkları her yerde Hakk'ın nuru izhar olur. (1/43/3)

Sâlikin Hak yolunda seyrânının sonu vuslattır.

Fazluña bil bagladum girdüm yola ey pâdişâh

Vuslatuñ eyle müyesser ragbetüm budur hemân (2/107/4)

Sâlik iki kanatlı olup, arş ve kürsüyü geçip, seyrân edip, daima dost iline uçar. (2/38/6) Sâlik dost iline uçunca, dostun cemâlini görür. (2/39/2) Dost iline uçanlar, nurdan kanatlıdırlar. (2/125/1) Âlim dost iline uçup, sır perdelerini aralayıp, Hak cemâlini görendir. (2/95/7)

Nüzûlî kab-ı kavseyn makamını seyrettiğini anlatır. Bu, onun seyrân ile miraç ettiğinin ifadesidir. (1/38/4) Seyrân cân gözüyle olur. (1/64/3) (1/84/7)

Âşıkların Hakk'a giden yolu vardır. (1/33/1) Her âşık yolundan masivallahı uzaklaştıramaz. (1/39/1) Hak yolda sadık olanın kalbinde bir çerağ yanar. (1/58/8) Namus ve ardan geçmeyince sâlikin yolundaki hicaplar açılmaz. (1/113/2)

Divanda seyr u sülûkla ilgili kullanılan terkip ve söyleyişler şunlardır: Didâr yolu (2/95/3), dost iline cevlan (2/24/3), dost iline uçmak (2/38/6), pervaz urup dost iline uçmak (2/95/7), Hak yolu (1/37/1), Şirin iline yol bulmak (1/99/4), azm eylemek (1/13/2), Rihlet (1/103/6).

3.Yakîn

Yakîn; açık, kesin ve şüphe edilmeyen bilgi demektir. Üç makamı vardır: İlme'l-Yakîn; ilim ve aklî delillerle elde edilir. Ayne'l-Yakîn; mukâşefe yoluyla elde edilir. Hakka'l Yakîn; müşahede ve bizzat içinde yaşanarak elde edilir. İlme'l Yakîn akıl ve tefekkürle elde edilir. Ayne'l-Yakîn ve Hakka'l-Yakîn bilgiler ise sâlikler ve velilere has bilgilerdir ki, vehbi ve keşfidir. Bu bilgilerin yeri ise gönüldür.⁶⁷ İlmel yakîn avamındır, ayne'l yakîn ise havasıdır. Nüzûlî ise kendinin Hakka'l yakîne erdiğini, şek ve şüpheden sıyrıldığını söyler.

Avâmuñdur ilme'l-yakîn havâssuñdur ayne'l-yakîn

Ben bulmuşam hakka'l-yakîn şekk ü inkârdan geçmişem (1/70/4)

Yakîn yani bilgi, Hak'tan uzak olmaya ilaç değildir. Bütün yakîn makamlarının önünde aşk vardır. Hak aşkla bulunur, cemâl onunla tadılır.

Çün ırak olduñ yine sen olmaga yakîn ilâc

Aşka yâr olmakdan özge yogimiş bildüñ gönül (1/67/6)

Nüzûlî, iblisi suret-i insanda gördüğünü ifade eder. Ve bu görüş ayne'l-yakîn ile olmuştur. İnsanın suretinde iblisi görmek, keşif iledir.

⁶⁷ M.Tatçı, *a.g.e.*, s.326.

Sûret-i insânda gördüm İblîsi ayne'l-yakîn

Hakk'ı inkâr eyleyen şeytân degüldür ya nedür (2/37/3)

4.Fena Makamları

Fena, kelime anlamı olarak yokluk, hiçlik demektir. Tasavvufî ıslahatta ise; kulun fiilini görmemesi halidir. Bu mertebede bulunanlar “La faile illallah” derler.⁶⁸

Sufilerin benimsediği bir tarife göre fena “kulun varlığını Allah için ve Allah ile beraber görme, bekâ ise Allah'ın varlığını kullukla ilgili hükümlerde görmek ve müşahede etmek demektir.”⁶⁹

“Beşeri varlığından ilahi varlığa yolculuk eden sâlik, terk makamlarını yaşayarak, fenada beka bulur. Kendinden ve dünyadan geçmek fizikî varlığı inkâr etmek demek değildir. Allah ile beraber olma (Bekâbillah) hali ise kesinlikle Allah olma hali değildir. Bu makamlarda beşeri vücut, bir katrenin deryaya karıştığı gibi ilahi vücuda karışır.”⁷⁰

Sâlik bekabillaha ermek için şu makamdan geçer:

Fenafi'ş – şeyh, fenafi'r – resul, fenafillâh

1.Fenafi'ş – şeyh: Müridin mürşide, dervişin pîrinde fani olmasıdır. Müridin kendi şahsi irade ve arzularının kaymasıdır. Bu makamda bulunmak, şeyhinin hatasını kendi isabetli fikrine tercih edecek derecede ona uyması şeyhte fani olmak; Allah'ta fani olmanın mukaddimesi ve başlangıcıdır.⁷¹

Derviş olan pîrinin yoluna can verebilmelidir. Yani şeyhinde fena bulmalıdır. (1/61/4)

Şeyh dervişi Hakk'a ulaştırır. Hak yolunda gidenlere en gerekli olan şey himmet-i şeyhdir. (1/15/1) Talip matlubunu himmet-i şeyh ile bulur. (1/15/2) Kişi şeyh olmadan hakiki manada irşad olmaz. (1/15/4) Dolayısıyla Hakk'a vasıl olmanın yolu şeyhten geçer. Fena makamlarının ilki de Fenafi'ş – şeyh'tir.

⁶⁸ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s.134.

⁶⁹ Ebu Abdurrahman Sülemi, *Tabakatü's – Sufiyye*, Mısır 1969, s.48; Serrâc Tusi, *El – Luma fi't – Tasavvuf*, Leiden, 1914, s.284; M. Tatçı, *a.g.e.*, s.327.

⁷⁰ M. Tatçı, *a.g.e.*, s.327.

⁷¹ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s.135.

Mürşide teslim olmak, onda fani olamaktır.

İhlâs ile küllî teslîm olmadan

Mürşidin lûtfına irilmez kardaş (1/50/1)

Mürşit divanda müride yol gösteren kılavuz olarak geçer.

Mürşid kılavuz olup yolumuzu

Bildürdi çok şükür el-hamdü lillâh (1/104/1)

Mürşitte fena bulmak yol gösteren kılavuz sahibi olmaktadır.

2) Fenafi'r – Resul: Sâlikin Hz. Peygamber'e duyduğu aşk ve muhabbetin etkisiyle onda fani olmasıdır.⁷²

Nüzûlî bir şiirinde Halvetliği anlatırken, Hz. Peygamber'in halvetlerin yâri olduğunu ifade eder. Burada Habib-i Ekrem ifadesi geçer ve O'nun için Halvetîler cümle varlarını terk etmişlerdir. Bu “fenafi'r-resul” kavramını işaret eder.

Habîb-i Ekrem'dir bizüm yârimuz

Terk itdük aşkuña cümle varımız

Nüzûlî dir Şeyh Abdullah pîrümüz

Bize halvetîler dirler erenler (1/20/9)

Nüzûlî gönüle (derviş) seslenirken, Hz. Muhammed için “Canı feda et” ifadesini kullanır. Bu da “fenafi'r-resul” kavramı içinde anlaşılmalıdır.

Gir tarîka lûtf idüp ahde vefâ eyle gönül

Mustafâ'nın aşkına cânın fedâ eyle gönül (2/157/2)

Nüzûlî bir başka şiirinde cihan zenginliğine ihtiyacının olmadığını ifade eder, bunun yerine Hz. Peygamber gibi bir sığınağın olduğunu söyler. Bu da Peygamber'de fani olmanın bir ifadesidir. (1/34/5)

---

⁷² Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s.134

Nüzûlî'nin divanında bulunan 107. şiir, Peygamber'e yazılmış bir şiirdir. Nüzûlî, O'nun yoluna girdikten sonra hiçbir şüphesinin kalmadığını söyler. O'nun aşkıyla mal ve mülkten vazgeçmiştir. O'na âşık olanların namus ve ardan vazgeçtiklerini ifade eder. Nüzûlî, O'nun aşkına karşılık, ad ve sanından yani benliğinden vazgeçmiştir. Nüzûlî'nin O'nu öven sözleri, aslında O'nun yüz güzelliğini anlatmaya layık değildir. Nüzûlî, can ve başının O'nun yolunda feda olmasını ister.

Girelden râhına getdi gümânım yâ Resûla'llâh
Komışam mâl u mülküm hânümânım yâ Resûla'llâh

Saňa âşık olan uşşâk n'ider nâmûsile ârı
Değişdüm aşkuña ad ile sanım yâ Resûla'llâh

Sevelden aşkuñ odı cânuma kâr eyledi her gâh
Kesilmez bir nefes âh u figânım yâ Resûla'llâh

Cemâlûñ hüsline lâyıık degüldür gerçi güftârum
Fedâ olsun yoluñda baş u cânım yâ Resûla'llâh

Gelüpdür kapuña Seyyid **Nüzûlî** halvetî ey şâh
Kabûl it lûtfuñ ile armagânım yâ Resûla'llâh (1/107)

3) Fenafillâh: Allah'ta fani olmaktır. Kulun beşeri vasıflarından ve aşağı arzularından sıyrılıp, ilahi vasıflarla donanmasıdır.⁷³

Allah'a gerektiğinde can baş verilmelidir. Allah aşkından dolayı nice can verenler olduğu bir vakıadır. Bu kullanım tasavvufî bir görüş olan “terk” kavramını hatırlattığı gibi, Allah'ta fani olmayı da ifade eder.

Hû zikrini cân u dilden süren gelsün bu meydâna
Dost yolına cân u başı viren gelsün bu meydâna (1/120/1)

⁷³ Süleyman Uludağa.g.e., s.134.

Kul, zikir ve devran ile Hakk'ı zikrederek, O'na hayran olur. Hayran olmak; sarhoşluk, Allah aşkıyla kendinden geçme demektir. Kul, bu yolla kendinden geçer ve fenafillâh makamına erer. (2/30/1)

Aşk erleri, pervane misali yanmaktadır. Kül olup, savrulmak isterler. İçlerindeki aşk ateşini ezelde Allah'tan almışlardır. Bu kullanım da fenafillah makamını ifade eder.(2/60/4)

Zikr-i Hu âşığın canını kâl eyler. Yani eritir. Bu Hak'ta fenaya ermektir.

Zikr-i hû'da cânuñı kâl eyleyüp

Âteş-i aşkda velî hem yana gel (1/64/2)

Zühdün hicabından sıyrılan insan-ı kâmil aşkı bulur, Hakk'a erer. (1/52/9) İnsan-ı kâmil fenafillâh ehlidir. Bu makamda zühd ve taattan eser kalmaz. Gerçek âşık, can ve dilden Hakk'a ikbal edince zühd ü takvayı terk eder.

Zühd ü takvâ ders-i fetvâ cengini terk eyleyüp

Gerçek âşık cân u dilden Hakk'a ikbâl eylemiş (1/47/3)

Zühd ü taklîdden haber sorma baña zâhid bu gün

Zikr-i Hak'dan nâzil oldu gönülümüne hünkâr-ı aşk (1/59/4)

Derviş fena mertebelerine kadar korku ve ümit içinde olmalıdır. Fenaya gelince, bu iki hâlin önemi yoktur. Fenafillâha ulaşan bu hâllerden beridir. Gerçek âşıklar havf u recadan geçerler. Onlar fena mertebelerine geldikleri için korku ve ümit onlar için anlamsızdır. (1/29/5)

Hak derdi düşdi anlaruñ özine

Gayrı nesne görünmez hiç gözine

Kulak dutmaz münkirleruñ sözine

Çokdan vazgeldiler havf u recâdan (2/106/3)

5.Terk

Tasavvufî anlamda dört şekli vardır.

1) Terk-i Dünya 2) Terk-i Ukba 3)Terk-i Hestî 4) Terk-i Terk.⁷⁴

Dünyayı terk etmek, bekâ iklimine yol açar. Dünya terki, terk makamlarının birincisidir.

Fenâ dünyâyı terk itdüm bekâ iklîmine gitdüm

Umarum halka aşk eser vire taş u türâbumdan (2/114/10)

Kişi Allah'a ulaşmak istiyorsa, Allah'tan gayrıyı terk etmelidir ve Allah yoluna girmelidir. (1/21/4)

Cümleden beri olmak, ar ve namustan geçmek terk ile ilgili işlenen bir düşüncedir. (1/18/23)

Nüzûlî peygamber için "Cümle varımız terk ittik" ifadesini kullanır. O, Peygamber için her şeyden vazgeçmiştir. (1/20/9) Nüzûlî Peygamber aşkına, dünya ve ukbayı terk etmiştir. (1/108/5)

Terkle ilgili "masivayı terk" ibaresi de kullanılmıştır. (1/36/1)

Mâ-sivâyı terk ider mürşid etegin tutar

Tâat ile zikr ile elif kaddi dâl olur (1/29/3)

"Varlığını terk eylemek" ifadesi de divanda işlenmiştir. Kişi varlığını terk edip, ar ve namustan geçmelidir.

Varlıguñ terk eyleyüp üryana gel

Âr u nâmûsdan geçüp devrâna gel (1/64/1)

Ağyarı terk etmeden dostun cemâline ulaşamaz. (1/86/3)

Canı terk edenin menzili, vuslat-ı canandır.

---

⁷⁴ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s.353.

Cân terkin urarsañ berü gel sen de **Nüzûlî**

Cân terk idenüñ menzilidür vuslat-ı cânân (1/88/5)

Dünya darlığının da ilacı, çaresi cümleyi terktir.

Dünyâ darlığına ararsañ ilâç

Cümlesin terk it de Hak'dan yana kaç

Terk iden erenler öldiler mi aç

Yoksa kısmetin gelmez mi Mevlâ'dan (2/106/5)

Divanda terk kavramı şu deyim ve söyleyişler ile yer almıştır: Ucbu terk etmek (1/64/3), Can baş terki (1/75/4), Benliği terk (1/84/8), Ağyarı terk (1/86/3), Rahatı terk (1/94/5), Şöhreti terk (1/103/1), Kesreti terk (1/103/7), Varlığı terk (1/113/1), Tac u tahtı terk (1/127/5), Dü âlemi terk (2/155/3), Cümle sivayı terk (1/156/9).

6.Sabır

Başa gelen musibetlerden dolayı Allah'tan başka kimseye şikâyetçi olmamak, sızlanmamak, yakınmamak, kendini acındırmamaktır.⁷⁵

Sabır, nefsin zorluklara tahammülüdür. Sûfi, bütün belaların Hak'tan geldiğini bilir. Peygamberler hep bu bela ve imtihanları göğüslemişler ve zafere ulaşmışlardır. Sâlik, sülûku esnasında peygamberler gibi belalarla uğraşır.⁷⁶ İslamî öğretilerden aktarılan bilgiler doğrultusunda, nice peygamber maruz kaldıkları zorluklara sabretmiştir. Dervişin yolu enbiya yolu olduğu için, o da türlü cefalara peygamberler gibi sabreder. Nüzûlî, Hz. Yusuf'u anlattığı bir şiirde, Hz. Yusuf'un iftira sonucu hapse atılışına sabır göstermesini vurgular.

Togruluk üzre tururken dürlü bühtân itdiler

Şükr ü sabrıla nice yıl abs-i zindânuñ mı var (2/36/4)

⁷⁵ Süleyman Uludağ, a.g.e., s. 302.

⁷⁶ M. Tatçı, a.g.e., s.333.

Sabır peygamber ahlakı olduğu için, divanda Eyyüb Peygamber'in vücudundaki yaralarına sabredişi de anlatılır. Aynı beyitte Hz. Yakub da sabır yönüyle zikredilir. (2/94/5)

Sabır ve kanaat tükenmez bir devlettir.

Fakr-ı tamma irgürüp sabr u kanâat idegör

Kim bulasun bir dükenmez devleti tevhîd ile (1/103/2)

Nüzûlî'ye göre, talib-i canan olanın sabr u karara ihtiyacı yoktur. (1/87/4)
Burada sabrın semeresi kastedilmiştir.

Âşık bu dünyada Hak'tan ayrı kalışına da sabreder. Ancak dosta olan aşkı sabrını çok zorlar. Çoğu zaman sabıra takati yoktur. (2/99/5) (2/145/4) Sâlik aşka düştükten sonra, sürekli ah u zar eder. Sabır ve kararı kalmaz. (1/21/5)

Sabır, âşığı vuslata erdiren bir yoldur.

Neler gördi bu yollara girenler

Neler çekdi bu illere irenler

Sabr ile erdi vuslata irenler

Gözüm nûrı cânım Ahmed Efendi (2/140/6)

Âşık, münkir ve münafığın cevri ü cefasına sabrederek, safayı bulur.

Münkirden çok çekdik biz de cefâyı

Münâfıkda hiç görmedük vefâyı

Cevre sabr itmede bulduk safâyı

Gözüm nûrı cânım Ahmed Efendi (2/140/7)

Kişi ölüme de sabretmelidir. Başkaca çaresi yoktur. (2/141/1)

7.Nazar

Şeyhlerin ve dervişlerin müritlere ve sülûk ehline bakışıdır ki, bu bakış ruhlarına tesir ederek; onlara yeni bir şekil verir, gönüllerini feyze doldurur, ruhlarını olgunlaştırır.⁷⁷

⁷⁷ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s.272.

Mürşid-i Kâmil'in sâlike manevi hayat bahşeden, feyz ve neşe veren bakışına nazar denmektedir. Bu bakış, beşerî varlığı ilahî varlıkta yok eden Hakkanî bir kuvvettir.⁷⁸

Sâlikin ah u zararını dindirecek şey mürşidinin nazarıdır.

Aşkile diñmedi âhum nazar kılsa n'ola şâhum

Eyâ Zâhid-i İbrâhim umar cân senden istimdâd (1/18/17)

Düşmüşlere, şaşmışlara, aşk oduyla yanmışlara Nüzûlî Hakk'ın nazar etmesini diler.

Meded eyle düşmüşlere nazar eyle şaşmışlara

Aşk odıyla bişmişlere dü-cihânda sensüñ melâz (1/19/5)

Bir gönülde zikr-i tevhit daim olsa, Hak o gönüle her dem nazar eder. (1/26/4)

Kişi mürşit nazarından gözünü ırak eylememelidir. Görüldüğü üzere pîrin (mürşidin) nazarı göz iledir. (1/50/2) (2/26/3) Sâlik, aşk ile hem-râh olup, mürşidin nazarına ermelidir. (1/117/1) Mürşidin nazarı gönülden korkuyu, hüznü ve hatarı çıkarır. (1/138/1) Pîr, nazarıyla sâlik gerçek erlere karışır, manevi makamlar geçer. (2/128/2) Pîrin nazarını alan sâlik, Hak'ın didârına ulaşır. (2/128/4) Pîrin nazarı, sâlike en yüce devlettir. (2/140/15) Nüzûlî'ye göre, pîrin nazarı sâlike dost ile bazar eylemenin yolunu açar.

Nüzûlî alalı pîrin nazarın

Hemân ol dostıla eyler bazarın (1/21/7)

Nüzûlî Peygamber'den kendisine lütfedip, nazar kılmasını ister. (2/2/2)

---

⁷⁸ M. Tatçı, *a.g.e.*, s.333.

8. Nâz-Niyâz

“Nâz, sevgilinin âşığı kandırması, ona cilve yapması, bilmezlikten gelmesidir.”⁷⁹

Niyâz da, yalvarmak, dilemek, gönül alçaklığında bulunmak, dua etmek demektir. Niyâz sâlikin halidir. Nâz ise, kâmil insanın, fena ehlinin, seçkinlerin halidir.⁸⁰

Evliyanın yoluna girip, Hakk’a vasıl olan, iki cihanda müstağni olanların Hakk’a nazları geçer.

Evliyânun tarîkına girenler
Vâsıl olup hazretine irenler
Dü cihânda müstagnîdür yârenler
Hakk’a geçer her dem nâzları vardır (2/38/5)

Asfîyânın nâzı daima Hakk’a geçer.

Asfîyânun Tañrıya dâim geçer gör nâzları (2/47/4)

Nâz etmek, herkesin hali değildir. Herkesin nâzı geçmez.

Her kaçan kılsa niyâzı geçerdi hazrete nâzı
Eyâ Vahyü’ d-dîn’ i-Kâzî umar cân senden istimdâd (1/18/11)

Âşıkların niyâzı zikir ile devrandır.

Âşıklarun niyâzı zikrile devrânımış
Kâmillerun her sözi dürrile mercân imiş (1/49/1)

Niyâz, dua etmek anlamında da kullanılmıştır. Niyaz etmek olarak geçer.
(2/104/10)

Nüzûlî, nâz u niyâzının kabul olmasını Hak’tan dilemektedir.

⁷⁹ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s.271.

⁸⁰ M. Tatçı, *a.g.e.*, s.334.

Yâ Rab **Nüzûlî** nâzın kabûl eyle niyâzın

Mekke'de cân namâzın kılmazsam ben n'idem ben (1/77/5)

9. Sekr- Sahv

Sekr, zahiri ve bâtni kayıtları bir yana bırakıp, Hakk'a yönelmek anlamına geldiği gibi güçlü bir tecelli ile kendinden geçip ruhî zevke ermedir. Sekr, vecd ehline hastır. Kul, cemâl tecellisini temaşa edince sekr haline gelir, ruh haz alır, kalp sermest olur.⁸¹

Sekr, âşıkın ilahî aşkla sarhoş olma halidir. Divanda "esrük" kelimesiyle ifade bulmuştur. Aşk meyini nûş eden gönül (derviş), baş açık, esrük, deli divane olmuştur.

Ey gönül dillerde sen efsâne olduñ bilmedüñ

Aşk meyini nûş eyleyüp mestâne olduñ bilmedüñ

Halk-ı âlem içre kendüñ yâ ne olduñ bilmedüñ

Baş açık esrük delü dîvâne olduñ bilmedüñ (2/83/1)

Hak âşıkları ezelde dost elinden aşk şarabını içtiğinden beri mesttir, ayık değildir. (1/40/5)

Sahv, ayıklık halidir. Nüzûlî'nin divanında sekr gibi sahv'la da ilgili pek fazla kullanım yoktur.

Nüzûlî ayık olanın, mest olanın halini anlayamayacağını söyler.

Anuñ için fâş idemem râzımı

Mest olan hâlini bilür mi ayık (2/74/2)

10. Himmet

Himmet, ermiş kişilerin maksadı hâsıl eden iş bitiren ve dilekleri yerine getiren manevi güçleridir.⁸²

⁸¹ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s.311.

⁸² Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s.170.

Himmet, mürşidin müridine manevi yardımudur. Hak yolunda dervişe himmet-i şeyh gereklidir.

Hak yolında gidenlere ister begüm himmet-i şeyh

Şeyhe hizmet idenlere olur elbet himmet-i şeyh (1/15/1)

Himmet nasip olmayana menzil almak nasip olmaz. O, hakiki irşât olmuş sayılmaz. (1/15/4) Sâlik himmet-i şeyh olmadan kâmil insan olamaz. Pîr himmet ederse, kişiye sırlar ayân olur.

Himmet ider aña pîr ayân olur gizli sır

Cihâna aşkile bir dâne gelür hû deyu (2/117/4)

Nüzûlî divanda “himmet cenahı” tabirini de kullanmıştır. “Himmet cenahını açmak” şeklinde kullanılmıştır.

Himmet cenâhın açdum dost iline togrı uçdum

Cümle hicabları geçdüm bi-hamdi’llâh tevhîdile (2/122/2)

Yine divanda “himmet-i âli nazar” ifadesi geçmektedir. Mürşidin en büyük himmeti müridine nazar etmesidir.

Göñlümi dirgürüp nefsum öldürdi

Nûr-ı tevhit ile kalbüm toldurdı

İlm-i ledünnîyi baña bildürdi

Şeyhümüñ himmet-i âlî-nazarı (2/151/2)

11. Mana

Hakikat, sır ve marifet anlamında bir sözcüktür.⁸³ Nüzûlî, ruhî bilgi anlamında şeyhinin batınında mana olduğunu söylemiştir.

Zâhirin gözleyen mahrûm kalmışdur

Bâtının yoklayan manâ almışdur

⁸³ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s.236.

Hikmetiyle ayn-ı Lokmân olmuşdur
Benüm şeyhüm gibi kâmil şeyh olmaz (1/41/3)

Marifet anlamında da kullanılmıştır. (1/42/5)

Dört kitâbı tefsîr itdüm añlamaz manâsını
Ağzınıñ söyledigin fark eylemez cühhâl imiş (1/48/12)

Nüzûlî, manayı dünya olarak da kullanmıştır.

Aşkî inkâr eyleyenler manîde insân degül
Aşka kim tan eylediyse meskeni nâr oldu nâr (1/35/14)

Divanda mana hakikat anlamında da kullanmıştır. (1/71/8) İrfan anlamında ise şöyle kullanmıştır:

Zikr iden menzil alır fikr iden manî bulur
Uyuyan mahrûm kalur uyan gafletten uyan (1/89/4)

12. Fakr

Dervişin hiçbir şeye malik ve sahip olmadığını, her şeyin gerçek malik ve sahibinin Allah olduğunun şuurunda olmasıdır. Bir başka ifadeyle sâlikin kendisini daima Allah’a muhtaç bilmesi, Allah’ın hiçbir şeye muhtaç olmadığını kavramasıdır.⁸⁴

Fakr, her türlü nefsî ve dünyevî arzuları kalpten çıkarmak, varlığın mutlak varlığa ait olduğunu bilmek demektir. Nüzûlî de bütün mutasavvıflar gibi bu kavramı Muhammedî fakr şeklinde anlar ve anlatır. Muhammedi fakr’ın temelinde “El fakru fahri” hadisi vardır. (bkz. Hadis)

Nüzûlî “fakr-ı tama” eren insanın “ehlullah” olduğunu söyler. (1/22/5) Fakr-ı tamma eren âşîka yâr (Allah) manevi hediyeler ve meyveler gönderir. (2/29/5) Fakr-ı tamma erip, sabır ve kanaat eden tükenmez bir devlete erer.

---

⁸⁴ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s.131.

Fakr-ı tâmma irgürüp sabr u kanâat idegör

Kim bulasun bir dükenmez devleti tevhd ile (1/103/2)

Allah fakr ile fark edilip, bulunur.

Gam yimem şimden girü ben bulmuşum maksûdumı

Terk idüp hep varumı madûm kılup mevcûdumı

Dir **Nüzûlî** fakr ile fark eyledüm mescûdumîñ (2/158/7)

Nüzûlî fakr kavramını yoksul ile de karşılamıştır. “Halvetîlerin yoksul olanı zengin gibidir.” derken fakrın ne gibi bir zenginlik olduğunu ifade eder. (2/33/13)

13. İnayet

İNayet, Allah’ın kulunu kayırması anlamına geldiği gibi⁸⁵ Allah’ın rahmet sıfatından tecelli eden ve seçkin kulların kalbine dolan sevinçten ibarettir. İnayet, kulu yüce makamlara ulaştırır.

Allah’ın kullarına inayeti çoktur. (1/17/4) Rahim ve Rahman sıfatından tecelli eder.

İlâhî Kâdir ü Hannân günâhum haddi bî-pâyân

Eyâ sultân u yâ Mennân meger senden ola ihsân

Ki sensüñ Râhim ü Rahmân senüñdür afvile gufrân

Meded kıl derdüme dermân inâyet eyle ey Sübhân (2/99/1)

Nüzûlî “inayet kılmak” olarak da kullanmıştır. Allah inayet kılmazsa, kulun tesellisi yoktur.

Sen inâyet kılmaz iseñ yâ ilâh

Neylesün bî-çâre kullar n’eylesün

Ellerini almaz iseñ pâdişâh

N’eylesün bî-çâre kullar n’eylesün (2/113/1)

---

⁸⁵ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s.186.

14. Hicab

Sâlik ile muradı arasına giren engel, âşıkı sevgiliden ayıran perdedir. Kalbe yerleşen ve hakikatlerin orada tecelli etmesine engel olan suretler, maddenin izleridir. Kalpteki maddi kirler ve nefsanî pisliklerdir.⁸⁶

Dünya, eşya veya insanın benliği hicaptır. “Nikab”la aynı anlamda kullanılan bir kavramdır. Hakikati bulmak için, dünyayı ve benliği terk etmek gerekir.

Aşkın şerbetinden bir kadeh nûş edende hicap kalmaz.

Gel bu aşkuñ şerbetinden bir kadeh nûş eyle kim

Tâ ki sende kalmaya hiç bir hicâb nâmûs u âr (1/35/6)

Âşıkın önünden hicapları kaldıracak olan mürşid-i kâmilidir.

Mürşid-i kâmil elin almadan

Hicâblar yoluñdan ırılmaz kardaş

İhlâs ile küllî teslîm olmadan

Mürşidin lûtfına irilmez kardaş (1/50/1)

Zühd ü taklidin hicabından geçen aşkı bulur.

Zühd ü taklîdin hicâbından geçen aşkı bulur

Hakk’a irmekdür **Nüzûlî** aşkı bulmakdan garaz (1/52/9)

Allah aslında gönüldedir. Mirat-ı dildeki perde kul ile Allah arasında bir engeldir. Kalpteki bu perde zikir ile silinir.

Kadr-i zikri âşık ister bilmege

Meclis-i tevhîde togrı gelmege

Mirât-ı dilden hicâbı silmege

Halka-i tevhîd ü ikru’llâha gel (1/63/4)

---

⁸⁶ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s.168.

Aşk kitabını okumak gaflet hicabını siler. (1/106/5) Sâlik, mahv mertebesine erince vücudu silinir, kaybolur. O anda, Hak nikabı kaldırır ve ak kara kaybolur.

Diñle ol dost anda n'ider zâtı nikâbın ref ider
Ag u kara kalmaz gider görünür bî-renk bî-cihet
Perdeler gide aradan ne hâsıl ag u karadan
Görünürse ol Yaradan **Nüzûlî**'ye yiter devlet (1/11/6-7)

Zühd ve taklit zahide hicaptır. Can gözü ile hicapsız Hak görülebilir. (2/155/7) Âlim arş ve kürsüyü geçip, cezbe ile sır nikabını açıp, Hak cemâlini görendir.

Nüzûlî dir arşı kürsi geçüp de
Pervâz urup dost iline uçup da
Cezbe ile sır nikâbın açıp da
Hak cemâlin görüp gülendir âlim (2/95/7)

15. Tasarruf

Keramet göstermek, olağanüstü yollardan iş yapmak, tesir etmek; insanlara ve eşyaya hükmetmek, onları idare etmek; Allah'ın eşyayı ve bütün varlıkları velisine musahhar kılmasıdır. Asıl tasarrufta bulunan Allah'tır; velilerin de varlıklar üzerinde tasarrufu bulunabilir.⁸⁷

Âşıkların, kâmil insanların enfüse ve âfâka tasarrufları vardır. Tabi bu tasarruf manevidir.

Nüzûlî, Süleyman mührünün kendinde olduğunu ve “şehr-i dile” hükmelediğini söyler.

Ey **Nüzûlî** sendedür şimdi Süleyman hâtemi
Hükm idüp şehr-i dile andan sürersün hoş demi (2/17/5)

Mürşit taliplere kudret kenzinden isâr eder.

Sakınmaz âşıka tevhîdi dâim
Îsâr ider kudret kenzi mâlı var (1/33/5)

⁸⁷ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s.344.

16. Mücahede

“Şeraitçe istenen fakat nefse zor gelen şeyleri nefis-i emmareye yükleyerek, onunla savaşmaktır. Bir başka anlamıyla nefsi ezmek, etkisiz hale gitmek hatta ölmeden önce öldürmektir.”⁸⁸

Mücadehe, zahmet ve zorluğa aldırmandan gayeye doğru yürümektir. Bu terim nefis ile mücahede anlamındadır. Vuslat mücahede ile mümkündür.

Hak yolunda cehd edene Allah kılavuz olur.

Kılar anuñ cümle işini tamâm
Zikr-i tevhîd olur kârı subh u şâm
Râh-ı Hak’da cehd idene ey hümâm
Yol içinde kılauz Cebbâr olur (2/31/3)

Cehd edip, say ile ehlin bulunması ancak aşkla tevhide sarılmakla olur.

Hakîkat ilmin añlayup bilmege
Ciddile sayile ehlin bulmaga
Marifet gencine mâlik olmaga
Aşkıla tevhîde talmayın’olmaz (1/42/6)

17. İhsan

İhsan mürşidin müride, Allah’ın kula manevi lütfudur.

Allah sevdiği kullara, âşıklara, aşkı ihsan eylemiştir.

Ehl-i aşka tan olunmaz bildüğüm budur benüm
Sevdiği kullara ihsân eyledi aşkı Hudâ (1/1/4)

Sır ilmi de Hakk’ın ihsanıdır.

Ki andan dahi ol maye Şeyh Vahyü’ d-dîn’e degdi
İlm-i sırdur aña her dem görünen Hakk’uñ ihsânı (1/140/54)

⁸⁸ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s.259.

Allah'tan gayrıya yüz çevirene Allah ihsan eder. (2/104/14) Allah her kula ayrı bir yönden ihsan eder. (2/150/5) Nüzûlî, Hak'tan kendisine cemâlini ihsan etmesini diler. (1/10/1)

Şeyhe can ve gönülden hizmet eden, onun ihsanına mazhar olur. (1/84/6) Mürşide can u gönülden teslim olana ihsan çoktur. (2/30/29) Sâlike ihsan, evliya erkândır. (1/131/15)

18. Kanaat

Tutumlu, gönlü zengin ve tok gözlü olma, hırslı ve açgözlü olmama anlamına gelir.⁸⁹

Aynı zamanda kanaat, yaşamak için zaruri olan ihtiyaçların dışında kalan bütün nefsi arzulardan ölü bir kimse gibi uzak kalmaktır. Özellikle yemeği asgari sınıra indirgemektir.⁹⁰

Âşık olana Bab-ı Hak'ta oturup, kanaat etmek hoş gelir. (1/30/2) Kanaat bitmez tükenmez bir hazinedir.

Bâb-ı tevekkülde kılduk kanâat

Lâ yefnâ'dur bizüm kenz-i mâlımız (1/40/7)

Sabır ve kanaat tükenmez bir devlettir. (1/103/2) Kanaat kapısında duranın kalbinde bir nurdan çerağ yanar.

Kanâat kapusın itdüm durak

Kalbüm içre yandı bir nûrdan çerâk (2/161/21)

19. Şükür

Şükür her aza ne için yaratılmış ise, ona sarf etmektir.⁹¹ Hakk'ın verdiklerine âşık olan şükretmelidir. (2/140/14) Nüzûlî Hakk'a zikir ile daima şükür eder. (1/70/6) (1/105/7)

⁸⁹ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s.206.

⁹⁰ Necmettin Kübra, *Tasavvufî Hayat*, Hzr. Mustafa Kara, İst. 1980, s.51; M.Tatçı, *a.g.e.*, s. 340.

Âşık vuslata erdiğinde, Hakk'a kavuştuğunda, bu halin şükrü canını vermektir.

Aşkıla ger vuslat nasîb olursa

Nüzûlî cân virür aña şükrâne (1/119/9)

Her daim zikreden, daima şükreden ve dostu fikreden vuslata erer.

Hakk'ı zikr iden dâim şükr iden

Dostu fikr iden irer visâle (1/121/2)

20. Zühd

Hakk'a yönelmek için dünyadan ve ahiretten el etek çekmek anlamına geldiği gibi⁹², ilahî yasaklardan yüz çevirmek, emirleri ise yerine getirmektir. Ariflerin zühdü, kalbin Hak'tan başkasıyla meşgul olmamasıdır. Avamın zühdü ise haramın terkidir.⁹³

Zühd ve takva Kur'an içinde gizlidir.

Zühd ü takvâ ilm-i fetvâ her ne ki âlemde var

Añla gör Ümmü'l-kitâb Kurân içinde gizlüdür (1/24/3)

Zahidin zühdünden muradı, cehennem korkusu ve cennet sevdasıdır. (1/23/7) Zahidler zühd ve takvaya merbuttur. Âşıklar ise sevdaya merbuttur. (1/53/1) Zahidin zühdüyle gönlünde çürük fikirler biter. (2/45/5) Zühd ile arif olunmaz, irfan bilinmez.

Zühd ü taklîdile bilinmez irfân

Bir gerçek ere ikrâr olmayınca (1/114/8)

Zühd ü taklit yerine aşkın bazarı evlâdır. (1/117/5) Hak ile olan ahit, zühdle korunamaz. (2/22/3) Zühd divanda birçok kez taklit ile anılır. Zengin fakir, ekser zühd ü taklittedir. Ancak selamet bulan ehlullahtır.

---

⁹¹ M.Ali Aynî, *Türk Ahlakçıları*, İst. 1939, C.1, s.164; M.Tatçı, *a.g.e.*, s. 341.

⁹² Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s.397.

⁹³ M.Tatçı, *a.g.e.*, s. 337.

Zühd ü taklîdde ekser bay gedâ
Selâmet bulan ehlu'llâh olur (2/32/3)

Zühdün hicabından sıyrılan insan-ı kâmil aşkı bulur, Hakk'a erer. (1/52/9) İnsan-ı kâmil fenafillâh ehlidir. Bu makamda zühd e taattan eser kalmaz. Gerçek âşık, can ve dilden Hakk'a ikbal edince zühd ü takvâyı terk eder.

Zühd ü takvâ ders-i fetvâ cengini terk eyleyüp
Gerçek âşık cân u dilden Hakk'a ikbâl eylemiş (1/47/3)

Zühd ü taklîdden haber sorma baña zâhid bu gün
Zikr-i Hak'dan nâzil oldu gönlüme hünkâr-ı aşk (1/59/4)

21. Velayet

Velayet, velilik makamıdır. Bu makamda sâlik, fenada bekâ bulmuş, Yunus'un deyimiyle yoklukta var olmuştur ⁹⁴. Veli, dost makamındaki kişidir. Dört kapı, kırk makam, yüz altmış menzilden geçen kişi velayete ulaşır.

Dört kapıdan biri bile noksan olsa, o kişiye velayet tahtı nasib olmaz.

Dört erkânın biri noksân olana
Nasib olmaz begüm taht-ı velâyet (2/11/6)

Hak, hidayet edince velayet tahtı nasib olur. (1/38/11) Velayet makamı hiçbir şeyle değişilmez.

Velâyet tahtına şâh itdi hû
Virmezem âlem benüm olsa kamu (2/161/26)

Nur-ı velayet, kişinin vücuduna doğunca mümin ile münkiri fehm eyler. (1/79/3)
Sâlik yedi esmayı tamamlayınca velayet sahibi olur. (1/140/30)

---

⁹⁴ M. Tatçı, a.g.e., s. 337.

22. Riyazet

Riyazet; az yemek, az uyumak, az konuşmak şartıyla daimi zikir, tefekkür ve ibadet halidir. Hırs ve hevedan, ten kafesinden kurtulmak için nefsi zayıf kılmak gerekmektedir. Ancak riyazet ile vuslat imkânı hâsıl olur.⁹⁵

Riyazet nefisle yapılan mücadeledir. Sâlik, zikr-i hak ile nefsine riyazet ettirir. (2/46/7) Gece gündüz nefsine riyazet ile cefa eder.

Şâh iken rûh-ı azîzûñ eyleme kul nefsüñe

Rûz u şeb eyle riyâzet var cefa kıl nefsüñe

Zâkir ol zikr it Hakk'ı her dem zafer bul nefsüñe (2/48/5)

Nefsine riyazet ettiren, ruz-ı cezada rahat bulur.

Dem be-dem eyle riyâzet nefsüñe eyle cezâ

Bula râhat datlu cânuñ yarın ol rûz-ı cezâ (2/76/10)

23. Sıdk-İhlâs

Sıdk, mahvolmanın söz konusu olduğu yerlerde bile hak olanı söylemek, kişinin itikatında şüphe, halinde leke ve davranışlarında kusur olmamasıdır.⁹⁶ Sâlik, sıddikiyet makamına ulaştığında ilahî emaneti yüklenip, taşıyabilir. Sûfi, sıddıklarla beraber olan kişidir.

Sıdk çoğunlukla ihlâsla birlikte geçer. Nüzûlî halvetî erenlerinin vasıfları arasında, “sıdk u ihlâs ile yola gelmek” ifadesini kullanır. (1/20/5) Sâlik, sıdk ile kulluk ederek, hünkârı bulmalıdır. (1/13/5)

Sâlik sıdk ile pîrinin elini alır ve aşk yoluna girer. (1/21/4) Rabb'ini arayan kimse mürşidin kapısında sıdk ile karar kılmalıdır. (1/26/6) Sıdk ve ihlâsla mürşide gönül veren pür-nur olur. (1/28/4) Sıdk ile derviş olanın yardımcısı Allah'tır. (1/22/1)

Sıdk imanla birlikte de anılır. Sıdk, ihlâs, hayâ iman içinde gizlidir.

⁹⁵ M. Tatçı, *a.g.e.*, s. 336.

⁹⁶ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s.317.

Ârif olan söylemez irfân içinde gizlüdür

Sıdk u ihlâs u hayâ îmân içinde gizlüdür (1/24/1)

Sıdk kişinin imanını kâmil eder. (1/111/6) Sâlik hak yolunda seyr ü sülûk etmek isterse, sıdk ile tarikat kapısına gelmelidir. (1/143/1) Müminin gönlünde sıdk ile ikrar biter. (2/45/1) Sadıkın sıdk ile yaptığı amel makbuldur. (2/50/5) Sâlik, gece gündüz hak yolunda say ederse, genchaneyi (Hakk'ı) bulur.

Gice gündüz sıdk ile Hak yolına say it müdâm

Bulasun genc-hâneyi mamûrı ko ber-bâda gel (2/87/2)

“İhlâs, tutum ve davranışlarda yalnızca Allah'ın rızasını gözetme; özün söze, sözün öze uyması; riyakâr ve ikiyüzlü olmama halidir.”⁹⁷

İhlâs genel olarak sıdk ile birlikte kullanılmıştır. Halvetî dervişleri sıdk ve ihlâs ile yola girenlerdir. (1/20/5) İhlâs, sıdk ve hayâ ile birlikte iman içinde gizlidir. (1/24/1) Sıdk ve ihlâs ile mürşide gönül veren pür-nurdur. (1/28/4)

Âşık ihlâslı olmalıdır ki, ona zümre-i hastan olmak nasip olsun.

Velâkin âşık gerekdür ihlâs

Ola tâ kim bu yolda zümre-i hâs (1/141/14)

24. Ene'l Hak

Ene'l Hak bilindiği gibi, Hallac-ı Mansur'a atfedilen bir sözdür. Mansur, Vahdet-i Vücut nazariyesinin en uç noktası olacak bu sözü söylerken, kendini Allah olarak görmemiştir. Kendi vücudunda Hakk'ın tecellisini görmüş ve yaratılarda Hakk'ı bulmuştur. Ancak bu söz onu idama götürmüştür.

Nüzûlî Mansur'un gizli sırrı fâş ettiğini ve idam edildiğini anlatır. Âşık sırrını ifşâ etmemelidir. Âşık olmayana sır fâş edilmez. Fâş ettiği sırrı, onu darağacına götürmüştür. Beyitte bu idam vakası “Ene'l Hak dârına ber-dâr olmak” olarak sembolleştirilmiştir.

⁹⁷ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 181.

Mansûr'a fâş itdürüp gizli sırrı

Ene'l-hak dârına ber-dâr iden dost (1/9/7)

Nüzûlî divanda, canı seri aşka feda eylemekten bahseder. Burada gizli olarak Hallac-ı Mansur'a yani Ene'l hak düşüncesine değinilmiştir. Mansur aşkıdan dolayı böyle bir söz söylemiş ve darağacına çekilmiştir.

Cân u dilden aşka yâr ol gel berü

Aşka fedâ eyle cân ile seri (1/31/2)

Nüzûlî divanında “Ene'l Hak nevbetin çalmak” ifadesini kullanır. Aşk yolunda Mansur olmak için Ene'l Hak nevbetini çalmanın şart olduğunu söyler.

Âkıbet bu yolda Mansûr olanlar

Ene'l-Hak nevbetin çalmayinc' olmaz (1/42/2)

Nüzûlî bir şiirinde kendini Mansur'un yerine koyar.

Mansûr'um bu gün aşkuñ dârına

Ene'l-Hak deyüben ber-dâra geldüm (1/68/2)

Beyitiyle kendisinin muttali olduğu aşkı ifade eder.

Nüzûlî “Mansur gibi yârin zülfüne asılmak” ifadesini kullanır.

Dem-be-dem sırr-ı *ene'l-Hakk* çağırıp Mansûr gibi

Asılup dost zülfine ber-dâr olan gelsün berü (1/94/3)

Divanda “aşkın dârı” ifadesini kullanılmıştır. Buradaki aşkın dârı, şüphesiz Mansur'un çıktığı darağacını ifade eder. Nice âşıkın bu aşkın darına çıktığı ifade edilir.

Gir erenler meclisine sıdkile ihlâsile

Nice âşıklar bu yolda çıkdı aşkuñ dârına (1/117/3)

Aynı şiirin devam eden beyitlerinde nicelerinin aşk yolunda canından geçtiğini ifade ederken, Hallac-ı Mansur'a telmihte bulunur.

Niceler bu Hak yolında cân başı kıldı fedâ
Zühd ü taklîdi ko gel âşıkların bazarına (1/117/5)

Aşkın yoluna giren âşıklar, asla darağacından geri dönmezler, canlarını feda ederler. (1/140/100)

Nüzûlî “tabl-ı ene’l Hak çalınmak” ifadesine yer vermiştir. Beyitte Nüzûlî, Hakk’ın zatını ayan ettiğini ve sırr ile enel Hak davulunun çalındığını söylemektedir. Yani Hak kesrette kendini göstermiş, vücudunda tecelli etmiş demek istemiştir.

Aç gözüni **Nüzûlî** bak zâtın ayân eylemiş Hak
Sırrile tabl-ı *ene’l-hak* çalındı gelsün âşıklar (2/34/5)

Hak vücutta bulunur. Mansur Hakk’ı vücutta bulmuştur.

Nazar kıl Mansûr’a bak didi bunda *ene’l-Hak*
Vücûdda bulalum Hak diyelüm gel illâllâh (2/136/3)

25. Dünya

Nüzûlî divanın genelinde dünyaya karşı menfi bir tavır takınmıştır. Bu durum, mutasarrıf şairlerde bir gelenek gibidir. Yunus da divanında dünyaya karşı menfi bir bakış sergilemiştir.⁹⁸ Dünya âşık için hileli ve zehirlidir. (1/21/3)

Âşık olana bu dünyada musibet ve mezellet hoş gelir. Şüphesiz bu dünya geçicidir. Âşık öbür dünyaya taliptir. Ona göre, dünya sevgisi bir kuru sevdadır.

Âşık olan cânlara her dem musîbet hoş gelür
Izz u rifatden bu dünyâda mezellet hoş gelür (1/30/1)

Hubb-ı dünyâ hubb-ı uhrâ bir kurı sevdâyimiş
Gel berü gel cümlesini aşkıla kıl târumâr (1/35/2)

⁹⁸ M. Tatçı, *a.g.e.*, s. 366.

Dünya fanidir, dünyaya gelen ecel şerbetini mutlaka tadar. (1/97/3) Akıllı insanlar dünyada taşı taş üstüne koymazlar. (2/58/7) Âşık dünyada mesken yoktur. Onun meskeni ahirettedir. (2/49/2) İnsan için ebedi vatan ruhlar âlemdir. Dünya bir teferrüc yeridir. Buraya gelmekten gaye, aslımızı tanımak, ahdimizi tutmak ve Hakk'ı bilmektir.

Añladuñ mı halk nedür dünyâya gelmekden garaz

Ârif olmakdur Hudâyı yâradılmakdan garaz (1/52/1)

Dünya zehirli bir nimettir. Zahiren tatlıdır ama aslında acı bir zehirdir. (1/66/2) Âşık için dünyada mansıb olarak aşka yâr olmak yeter. (1/80/3) Dünya sevgisi kişiyi yarın (ahiret) odlara yakar. (1/82/3) Dünya, insana zinetini gösterse de baki değildir. Nimetleri de fanidir.

Bâki kalur sanma gâfil işbu dünyâ devletin

Sencileyin çok kişiye gösterüpdür zînetin (1/85/1)

Dam-ı dünya âşıkları avlar ve onları kendine zebun eder. (2/60/4) Dünyaya mail olanlar, dinlerini yağma ederler. (2/59/5)

Kişi hak yola harcanmayan dünya malından sakınmalıdır. (2/13/3) Dünya murdar cifedir. (2/18/5) Dünya meskeni murdar bir hanedir. (2/87/4) Devlet-i dünya metayı “şey ün kalîl” (az birşey)dir. Ömrü, onun için zayi etmeye değmez.

Devlet-i dünyâ metâidur begüm şeyün kalîl (2/88/2)

Âşıklar dünyada mezellet çeker ama ahirette (vuslat ilinde) Hak ile işret ederler. (2/90/4) Dünya âşık için bir darlık yeridir. Dolayısıyla cümlesini terk etmek gerekir. (2/106/5)

Dünya bir avam düşüne benzer. Onun işlerine gamlanmamak gerekir. (2/106/6) Dünyaya düşen kasvet ve fasid, efkâr ile bîçare olur. (2/106/7)

Dünyaya hırs ile sarılan kendini iblise döndürür. (2/146/2) Dergâh-ı Hakk'a yüz süren dünyayı istemez. (2/158/3) Mal-ı dünya arifler için ne bir keder ne neşattır.

Çöpçe gelmez dü cihânda ârife nef u zarar
Mâl-ı dünyâ gelse hiç olmaz neşât gelmez keder
Her ne gelse Hak virür Hak'dan gelen Hakk'a gider (2/158/6)

Nüzûlî divanda dünya ile ilgili bazı kelime ve terkipler kullanmıştır: Zindan, kafes, hapis (1/16/3), fena mülkü (1/36/4), dünya teşvişi (1/139/22), hubb-ı dünya (1/52/2), dünya şöhreti (1/88/7), zinet-i dünya (2/157/4), dünyaya ikbal eylemek (1/122/5), dünya devleti (1/85/1), dünya endişesi (1/82/2), anasır mülkü (2/44/3), Âlem-i cisman (2/108/3).

26. Fırak – Vuslat

“Fırak, vahdet makamından uzak kalmak, visal halinde olmamaktır.”⁹⁹ Nüzûlî bu dünyadaki halini anlatırken, firkat ateşiyle yandığını ve ayrılık derdinde olduğunu söyler. O, bu dünyada mutlak zata karşı hasret çeker. Ayrılık, bu beyitte oka benzetilmiştir.

Yanarum nâr-ı firkatle firâk-ı derd-i hasretle
Dokınan cânuma okdur şefâat yâ Resûla'llâh (2/126/3)

Âşıkın canı dertli olmazsa cananın visalini arzulamaz.

Nüzûlî dir derde döymezse cânûñ
İstemezdi visâlini cânânûñ (2/106/19)

Visal, erme, vuslat¹⁰⁰ anlamına geldiği gibi, sâlikin aslî vatanı olan gayb ve ruhlar âlemine ermesidir.¹⁰¹

Âşık visale tevhit ile ulaşır. Hakk'ı bulmak, arife kâmil olmanın yolunu açar. (2/76/5) Nüzûlî, kendisini de visale erdiren şeyin tevhit olduğunu söyler.

⁹⁹ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 138.

¹⁰⁰ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s.382.

¹⁰¹ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s.138.

Âşıklar bakmaz hayâle kulak dutmaz kıl ü kâle

Nüzûlî irdi visâle bi-hamdi'llâh tevhdile (2/122/7)

Nüzûlî zahide hitaben, “Aşka uy pire teslim ol ki vasl-ı visale eresin.” diye öğüt verir. Burada vuslat için aşkın ne kadar önemli olduğuna işaret edilmiştir.

Zâhidâ gel aşka uy ehl-i kemâl itsün seni

Pîr-i aşka teslîm ol vasl-ı visâl itsün seni (2/144/1)

Vuslat, dünyadan, nefisten bedenden kurtuluştur. Vuslat illeri işret ve zevk ilidir. Buradaki işret, Hak ile olmadır.

Gerçi kim dünyâda uşşâka mezellet virilür

Vuslat illerinde ammâ zevk-i işret sürilür

Dost ile kılup safâlar türlü bezme irilür (2/90/4)

Nüzûlî, visal kelimesini “Dost visali gülleri” terkibi içinde kullanmıştır. Can bülbülü canan illerini arzular ve visal güllerini kokmak ister. (1/135/4) Hakk’a kavuşmak, dost visali güllerini bulmaktır.

Cân arzular illerin bülbül ider dillerin

Dost visâli güllerin bulmazsam ben n'idem ben (1/77/3)

Visal divanda Peygamber’le birlikte de kullanılmıştır. Nüzûlî Peygamber’e karşı da visal arzular.

Kerem eyle visâlûñle derûnum âteşin def it

Ki zîrâ kalmadı hiç sabra karârum yâ Resûlallâh (1/109/2)

Nüzûlî Peygamber’e hitaben “Şerbet-i vaslun içir” ifadesini kullanır. (1/90/1)

Hakk’ı zikreden, daima şükreden ve dostu fikreden mutlaka visale erecektir. Âşıkların yeri ateşte iken, nur olmuştur. Onların ruhları visal gülbahçesinin kokusuyla

korunur. (2/64/4) Gönül, Hak cemâlinin pervanesi dost visali aşkının divanesidir. (2/89/1)

Nüzûlî'nin kullandığı diğer bir tabir, visal kurbuna ermektir. Nüzûlî'nin dileği visal kurbuna erip, Cemâl-i Zat'ı görmektir. O, bu dünyada gece gündüz bu endişeyle yaşar.

Visâl-i kurbına irem cemâl-i zâtını görem

Gice gündüz bu endîşe geçer bu dil-i tâbumdan (2/114/14)

Nüzûlî vuslatı “visal-i yâre irmek” olarak da işlemiştir.

Gelûñ görûñ bu vâsıllar visâl-i yâre irdügin (2/24/3)

Kâmil olup, Hakk'ı bulmak ve menzil almak isteyen Nüzûlî, edep tavsiye eder. (1/8/5) Vaslına ermek isteyen, mürşid-i kâmile varmalıdır. (1/32/3) Menzil olmak isteyen bu yolu açan, himmet-i şeyhdir. Şeyhin nazarı olmayınca, menzil ve mertebe kat edilmez. (1/15/2) Hakk'ı zikretmeyen, menzilden geri kalır. (1/89/7) Nebiler ve veliler, mihnet ile menzile erişmiştir. (1/104/5) (1/114/9) Âşıkın menzili dâr (ağacı) olmayınca, âşıklığın nişanı belli olmaz. (1/114/14)

Nüzûlî divanda vuslat ile ilgili şu terkipleri kullanır: Menzil almak (1/8/5) (1/15/2), vuslat-ı canan (1/88/5), menzile irmek (1/89/3-5), menzilden geri kalmak (1/89/7), menzil kat olunmak (1/114/9), ezelki menzilini bulmak (2/137/7), derman bulmak (1/139/24) (2/102/3).

Nüzûlî, tarik-i halvetînin visale ulaştırıcı bir yol olduğunu söyler. (1/34/4)

27. Tecrid

Tecrid soymak, sıyrılmak anlamına geldiği gibi sâlikin zahirini mal ve mülkten bâtınını karşılık bekleme anlayışından ayırması, yaptığı her şeyi sırf Hak rızası için yapması, makam ve hal sahibi olma düşüncesini hatır ve hayalinden dahig geçirmemesi demektir.¹⁰² Bir kavram olarak, kalbi masivadan arındırma halidir.

¹⁰² Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s.347.

Nüzûlî, aşağıdaki beytinde nefis ve şeytan fitnesinden fevz ü necah bulmayı ehli-
i tecrid olup, pîre bağlanmaya bağlar.

Ehl-i tecrîd ol cihânda pîre bagla özüñi

Nefs ü şeytân fitnesinden bulasun fevz ü necâh (2/16/7)

Nüzûlî tecerrüd eylemeden, dünyadan el çekmeden özge bir âlem
bulunamayacağını ifade eder.

Tecerrüd eyleyüp fi'l-hâl çeküp el dâr-ı dünyâdan

Ferâgat itmeden özge bir âlem bulmadum aslâ (2/142/4)

28. Tevbe

“Tevbe, kötü ve günah işlere pişman olup Hakk’a yönelmektir. Tevbe-i Nasuh
ise bir daha eski duruma dönmeme azmi ile yapılan samimi ve ciddi tevbedir.”¹⁰³
Manen yol almak için tevbe gerekir. Âşıkın tevbesi, masiva arzularını giderir.

Tevbe Nüzûlî için önemli bir kavramdır. Onun menkıbevi hayatı incelendiğinde
önceleri meyhane hayatı yaşadığı sonradan tarikat ehli olduğu söylenir. Bu söylenti ilmî
bir gerçek olmasa da fikir verici olabilir.¹⁰⁴

Kişinin manevi terakkisinden önce yapması gereken tevbedir. (2/4/1) Hak kişiye
hidayet verince, kişi tevbekâr olur.

Hidâyet irince Mevlâ’dan kula

Bir kâmil elinden tevbekâr olur (2/31/6)

Nüzûlî divanda “tevbe-i Nasuh” ifadesini kullanmıştır. Tevbe-i Nasuh, gûnahtan
bir daha işlememesine dönüş anlamına gelir. Nüzûlî, ölmeden önce tevbe-i nasuha
müyesser olabilmeyi Allah’tan diler.

Yâ ilâhî lûtf eyleyüp ölmeden

Müyesser kıl bize tevbe-i nasûh (1/14/1)

¹⁰³ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s.356.

¹⁰⁴ Kenan Erdoğan, *Kulahl Mustafa Nüzûlî Divanı*, Manisa 2004, s.25-26.

İşlediği günahlardan dolayı Allah'ın ona tevbe-i nasuh nasip etmesini diler.
(1/14/4) Bir başka şirinde tevbenin, gerçek anlamda tevbe-i nasuh olduğunu ifade eder.
(1/52/2) Tevbe-i nasuhun ise mürşid-i kâminden el almakla olacağını söyler.

Tevbe-i nasûh dilerseñ al elini kâmilin

Derviş olup teslîm olmakdur el almakdan garaz (1/52/3)

Veli zatlar; nefis ve şeytan hilelerinden kurtulup, kalpten sivayı silip, telkin için dest-i tevbeye gelirler. (2/38/2)

Tevbekâr olmak, sıdk kavramıyla da geçer. Kişi sıdk ile tevbekâr olmalıdır. Tevbe ettikten sonra sadık olmalıdır. (2/114/7)

29. Ubudiyet

Ubudiyet, ibadetten daha üstün bir haldir. “Ahde vefa hududa riayet etmek elde olana razı olmak elde olmayana sabretmektir. Her hususta zorunlu olarak Hakk'a başvurmaktır.”¹⁰⁵ Bu kavram, yakîn mertebesinde bulunan âşıkın kulluğunu ifade eder. Ubudiyet ehlinin, Allah'ın hükmüne rızası tamdır.

Nüzûlî'ye göre, Hak teala insanı tevhit için yaratmıştır. Kişi kulluğunu bilmeli ve Hakk'ı zikretmelidir.

Hak teâlâ çünki halk itdi seni tevhîd için

Kulluğın bil Hakk'ı zikr it *bi'l-gudüvvi ve'r-revâh* (2/16/5)

Âşık, derviş dünyada Allah'ın bir hoş kuludur. (2/48/4) Kişi Allah'a âşık olup, ona kulluk etmelidir. (2/55/5) Âşığın himmeti dost eşğinde kul olmaktır.

Ol habîbüñ hürmetiyçün kıl duâmı müstecâb

Kul olam dost eşğinde himmetüm budur hemân (2/107/2)

¹⁰⁵ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s.363.

30. Hikmet

Tasavvufî anlamıyla “hikmet”, “ledünnî bilgi”dir.¹⁰⁶ Kur’an’da geçen “Biz Lokman’a hikmet verdik.”¹⁰⁷ ayetindeki anlamı da tasavvufî gelenekte batınî ilim olarak anlaşılmıştır.

Hikmet kavramının en önemli özelliği, Allah tarafından ve yalnız Allah’ın dilediği kullarına verdiği bilgi olmasıdır.¹⁰⁸

İlm-i Hikmet kavramı divan da kullanılırken Hz. Lokman ile zikredilmiştir. Burada hikmetin ne yüce bir bilgi olduğu vurgulanmıştır. (2/77/7) (1/84/9) (2/89/5)

Nüzûlî kuluñ güldürüp aşkın nûriyla toldurup

İlm-i hikmeti bildürüp Lokmân eyle yâ Rabbenâ (1/2/7)

Hikmet ile ilm-i ledünnî dilini bilmeyen için cisim ve can anlamsızdır.

Hikmetile ilm-i ledünnî dilin

Bilmedüñse cism ü cânı n’eylersüñ (1/83/1)

Nüzûlî “kalbin hikmet” ile dolması ifadesini kullanır. Bu durum kişinin ilm-i ledün bilgisine sahip oluşunu anlatır.

Seyyid **Nüzûlî**’nüñ kalbin hikmetle

Toldurdı çok şükür el-hamdü li’llâh (1/104/5)

Hikmet “deniz”e de benzetilmiştir.

Evvel bu aşk nehrine andan vücûd şehrine

Şimdi hikmet bahrine talduk el-hamdü li’llâh (1/106/3)

Hikmet sözünü dervişe erenlerin halveti ile bilinebilir.

¹⁰⁶ Süleyman Ateş, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*, s.14; M. Tatçı, *a.g.e.*, s.357.

¹⁰⁷ Lokman 12.

¹⁰⁸ Bakara 269.

Ölmezden öñ öldürür Hak nûrıyla toldurur

Hikmet sözün bildürür erenlerüñ halveti (1/131/6)

Nüzûlî, Hz. Peygamber’i hikmet hazinesinin mahzeni olarak görür.

Ey kenz-i hikmet mahzeni müştâk olup sevdüm seni

Mahşerde unıtma beni *ehlen ve sehlen merhabâ* (2/7/3)

Hikmetin sırrını ancak arifler bilirler.

Gelüñ görüñ bu ârifler bilürler hikmetin sırrın

Teferrüc eyleyüp her dem görürler bahrile berrin (2/24/2)

İlm-i Hikmet noktayı fehm etmektir.¹⁰⁹

31. Nefes

Nefes, sözcük anlamı olarak “soluk” demektir. “Tasavvufî ıstılahta nefes, velilerin söz, ses ve soluklarıyla muhatapları üzerinde meydana getirdiği tesirdir. Ermişlerin soluklarında karşılarındaki kişileri etkileyen ruhi ve manevi güçtür. Aynı zamanda kalpteki ateşi söndürmesi için, Hakk’ın kalbe gönderdiği ferahlıktır.”¹¹⁰

Nüzûlî’ye göre erenlerin nefesi “bahr ile umman”dır. Nefes büyüklük, kapsayıcılık yönünden denize benzetilmiştir.

Kalbden gelen hû sesi pâreledi kafesi

Erenlerüñ nefesi bahrile ummân imiş (1/49/2)

Nefes divanda “kâmil” kelimesiyle geçer. Kâmil insanın nefesi olarak işlenmiştir. Kâmil insanın nefesi müride halini bildirir. (1/105/3) Derviş mürşidinin bir

¹⁰⁹ Nokta için: Bkz Dört Halife –Hz. Ali, s.60.

¹¹⁰ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s.273.

nefesini umar. (2/3/13) Talibe lazım olan, veliden bir nefestir. O nefes, âşığı, her dem aşka heves ettirir. Talibin kalbini temizler. Onu Hakk’a ulaştırır.

Ol nefesle pâk olur kalbi gider hep hâr u has

Ol nefes ırgürür anı Hakk’a bî-şek ol nefes (2/57/1)

32. Tevekkül

Tevekkülün sözcük anlamı olarak güvenme, bel bağlama, vekil tayin etme, havale etme gibi anlamları vardır. Tasavvufî olarak her halükârda yalnızca Allah’a sığınmadır.¹¹¹

Tevekkül, kulun, Allah’ın mutlak iradesine tam teslim olmasıdır. Sâlik mütevekkil olmalıdır.¹¹²

Nüzûlî tevekkülü “bab-ı tevekkül” terkibi içinde kullanır. Âşığın kenz-ı malı La yefna’dır.¹¹³ Onun için, âşık bab-ı tevekkülde kanaat eder.

Bâb-ı tevekkülde kılduk kanâat

Lâ yefnâ’dur bizüm kenz-i mâlımız (1/40/7)

Yine divanın başka bir yerinde “tevekkül kapısı” olarak geçer. Nüzûlî’ye göre, derviş tevekkül kapısının eşiğinde beklemelidir. Allah, kula ummadığı yerden rızık verir. Burada “min haysü la yehtesip” ayetine de iktibas edilmiştir.

Gel geç otur gedüğünde bekle tevekkül kapusın

Hak teâlâ sanmadıguñ yirden virür rızkuñ saña (2/6/4)

(2/106/9) beytinde de “tevekkül kapısını beklemek” tabiri kullanılmıştır.

¹¹¹ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s.357.

¹¹² M. Tatçı, *a.g.e.*, s. 357.

¹¹³ Bkz. Ayet-Hadis. Hadis, s.49.

33. Rya

“Sfilerin buldukları mertebe ile ilgili bilgi edinme yollarından ilkidir. Rüyanın üzerinde yakaza, onun da üzerinde hâl vardır. Kur’an ve hadislerde rya konusu bir vakıadır.”¹¹⁴

Halveti tarikatında rüyanın ayrı bir önemi vardır. Halvetî tarikatının en tanınmış isimlerinden olan Niyâzî-i Mısri’nin hayatının görmüş olduğu bir rüya ile değiştiği bilinmektedir.¹¹⁵

Nüzûlî aşka düştükten sonraki ruh haletini anlatırken;

Seemem düşüm aglamak işüm

Hiç dimez yaşum aşka uyaldan (1/76/6)

ifadesini kullanır. Aşka uyduktan sonra gerçek ve dş karıştırmaktadır.

Nüzûlî yine divanın başka bir yerinde dünya ile ilgili olarak “dünya benzer avam düşüne” ifadesini kullanır. Dünya değersiz boş bir rüyadır, gerçek değildir. (2/106/6)

34. Yetmiş İki Millet

İslamî telakkiye göre, yetmiş üç fırka vardır. Bunlardan sadece biri fırka-i nci’dir. Yani kurtuluşa erecek olan fırkadır. Vahdet ehli kendisini bu firkadan telakki eder. Nüzûlî “fırka” yerine “millet” kelimesini kullanır.

İkinci divanın 23. şiirinde gürûh-ı nci ifadesi geçer. Burada Peygamber’in sünnetine sarılanların kurtuluşa ereceği söylenir. (2/23/3)

35. Hayrân

Hayranlık, hayret makamındaki müşahede ile meydana gelen bir hldir. Allah’ın fiil ve sıfatlarındaki kemali anlamakla başlayan hayranlık, aynı zamanda aklın fonksiyonunu yitirdiği bir makamdır.¹¹⁶

¹¹⁴ M. Tatçı, *a.g.e.*, s. 355.

¹¹⁵ K. Erdoğan, *Niyâzî-i Mısri Divânı*, Ankara 2008, s.48.

¹¹⁶ M. Tatçı, *a.g.e.*, s. 353.

Âşık, Hakk'ın cemâlini görünce hayran olur.
Dost cemâli vechini gördük anuñ hayrânıyuz (1/44/4)

Hakk'ın cemâlini gören âşık hayran olur. Nüzûlî Allah'a cemâlini gösterip, onu hayrân etmesi için niyazda bulunur.

Yâ ilâhî biz kullara ihsân it
Göster cemâlünü bizi hayrân it (1/10/1)

Nüzûlî divanda hayrân kelimesiyle birlikte genelde “mest” kelimesini de kullanmıştır. Nüzûlî âşıkların ta ezelde aşkın şarabını içip mest ü hayrân olmuşlardır.

Toldurup câm-ı elest hoş lûtfîle sunduñ ezel
Ol zamândan mest ü hayrân olmuşam yâ Rab meded (1/16/4)

Hayranlık, aşka mağlup olmaktır. Yukarıdaki beyitte hayran makamında olan Nüzûlî Hak'tan yardım diler.

Kişiyi iki cihan sevgisinden üryan eden ve dost cemâline hayran eden âşktır. (1/128/4) Erenler dost elinden aşk şarabını içip mest ü hayran olurlar. (2/115/4) Nüzûlî kendisinin bu dünyaya zaten mest ü hayrân geldiğini, dar u diyardan geçtiğini Müştak-ı Rahman olup, namus u ardan geçtiğini ifade ederken, aşka mağlubiyetini de ifade etmiş olur.

Ben mest ü hayrân gelmişem dâr u diyârdan geçmişem
Müştâk-ı Rahmân olmuşam nâmûs u ârdan geçmişem (1/70/1)

Hak dostları gece gündüz devran ile dost deyip, hayran olur. (2/30/1)

Nüzûlî Hakk'a hitaben yazdığı bir şiirinde,

Derdliyüm derde dermân bulmazsam ben n'idem ben
Aşk âteşile büryân olmazsam ben n'idem ben (1/77/1)

ifadesini kullanmıştır. Burada Allah'ın canı hayran edip Âdem'e "in" diye ferman etmesi ezelde kullara aşk meyini içirmesine işaret eder.

36. Melâmet

Melâmet kelime anlamı olarak; kınamak, kötölemek, yermek anlamlarına gelir. Kınalayanların kınamasından çekinmeden, doğru yolda yürümektir.¹¹⁷ Bu yolda daim olanlara melâmî, melâmetî ya da melâmet ehli denir.¹¹⁸

Melâmet, tasavvufî hayata İslamî düsturlardan tevazuyu getirmiştir. Tevazu tasavvufta melâmetle kemale ermiştir.¹¹⁹

Melâmet Nüzûlî divânında bir beyitte geçer. Ona göre, uşşaka melâmet olmak kadimdir. Âşık meskenette (miskinlik) hulk-ı azim bulur. Burada geçen hulk-ı azim, güzel (büyük) bir yaratılış (huy) anlamına gelen ve Kur'an'da Hz. Muhammed'in ahlâkı için kullanılan bir tertiptir. Melâmet, âşığı bu ufka ulaştırır.

Melâmet olmak uşşâka kadîm

Meskenette bulmuşam hulk-ı azîm (2/161/24)

37. Halvet

Halvet, zahirde halk, batında Hak ile olma halidir. Kesrette vahdet (cem) makamı da denir. Halvet aynı zamanda tenhada zikirle meşgul olmak anlamına da gelir.¹²⁰

Masivadan ilgiliyi kesip, tamamen Allah'a yönelmek ve kendini ibadete vermektir."¹²¹

Nüzûlî, halveti enbiya sünneti olarak değerlendirir.

Halvet itmek bize ey cân enbiyâdan oldı sünnet

Bu gördüğün edep erkân evliyâdan kaldı sünnet (1/11/1)

¹¹⁷ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s.241.

¹¹⁸ Abdübaği Gölpinarlı, *a.g.e.*, s.213.

¹¹⁹ Mustafa Kara, *Yunus'un Neşvesi, Melâmet Neşvesi*, Türk Edebiyatı, İstanbul 1989, Sayı 193, s.43; M.Tatçı, *a.g.e.*, s. 352.

¹²⁰ M. Tatçı, *a.g.e.*, s. 347.

¹²¹ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s.156.

Nüzûlî halvetin Mustafa sünneti ile ahkâm olduğunu söyler. (1/43/1) Nüzûlî, divanında halveti daha çok tenhada zikirle meşgul olmak anlamında kullanır.

Erenlerin halveti münafıklara ağır gelir. (1/11/4) Zikir, halvet ve erbain dervişi gamdan kurtarır. Onu beşeriyetten çıkarır, vahdet diyarına göçürür.

Zikrile halvet erbaîn gamdan ider seni emîn

Mahv ider vücûdın hemîn sende komaz beşeriyet (1/11/5)

Nüzûlî halveti erbain ve celvet ile de kullanmıştır. (2/8/2) Halvet türlü ihsan ile inam olmuştur. (1/43/2) Halvet, Peygamber hadisiyle ilâm olmuştur. (1/43/3)

Halvet anlayan için büyük saadettir. (1/122/3) Ölü gönüller halvetle hayat bulur. (1/122/8) Halvet âşıklara safa, münkirlere cefadır. (1/131/2) Halvet katreyi umman eder. Âşıkı mestan eder. (1/131/5) Halvet kişiyi ölmeden öldürür. Hak nuruyla doldurur, hikmet sözünü bildirir. (1/135/6)

Halvet aşk meyini içirir, dost iline uçurur her hicabı kaldır. (1/131/8) Halvetin sırrı çoktur ve dil ile şerh edilmez. Her kişi halvet edemez.

Sırrı çokdur dinilmez dil ile şerh olunmaz

Her kişiye sunulmaz erenlerün halveti (1/131/10)

Halvet sadıklar için cennettir, talibler için sohbetir. (1/131/12) Halvet âşığı canından geçirir, ab-ı hayat içirir. Dosta doğru yol açar. (1/131/13) Halvet ve celvet âşığı Rahman'a yaklaştırır. (2/48/1) Halvet her derde dermandır. (1/131/15)

Halvet vahdeti kesrette birleştirir, kesreti vahdetde birleştirir.

Vahdeti kesretde dirler kesreti vahdetde hem

Cümlesin halvetde bulmuşdur **Nüzûlî** halveti (1/132/5)

Halvet ile aynı anlama gelen “uzlet” de divanda kullanılmıştır. Halktan uzlet edip, kenara çekilmek büyük saadettir.

Aklını cem idüp dire kendüñe gel düşüñ göre

Fikr eyle bir halkdan hele uzlet itmek ne saâdet (1/11/3)

Âşığa dâr-ı fena'dan (dünyadan) el çekip, dost eşiğinde insanlardan uzlet etmek hoş gelir. (1/30/4) Halktan uzlet etmek, derviş için bir rahattır. (1/132/3)

38. Hâl

“Kulun hiçbir gayret göstermeden, doğrudan Allah tarafından -vehbî olarak- kalbinde tecelli eden sevinç, üzüntü, açılma ve kapanma gibi ruhî hadiseler hâl denir. Hâl sürekli değildir. Kalbi daha ziyade bast (açılma) halinde olan dervişe hallî derviş denmektedir.”¹²²

Nüzûlî ifadelerine göre hallî bir âşıktır. Ona halin kapılarını şeyhi açar.

Şeyhim bildürdi baña bu hâlleri

Görindi gözüme cânân illeri (1/81/3)

Dervişin halini vahdet içre kimse bilemez. (1/16/6) Dervişin hali kâl ile bilinmez. (1/20/2) (1/46/2) Âşığın halini yalnız Allah bilir. (1/60/8) Âşığın halini ancak aşka düşmüş fehmedebilir.

Derdimüz fark itmeye âlemde bir Lokmân gerek

Hâlimüz fehm itmege bir aşka düşmüş cân gerek (2/156/7)

Derviş olan kişi ehl-i hâl olur ve sözleri sanki şeker gibi lezzetlidir.

Derviş olan kişiler görün ehl-i hâl olur

Sözleri şîrîn lezîz sanki sükker bal olur (1/29/1)

Aşka uyanın hali kâh şad u handan kâh inkisardır. (1/35/16) Aşka düşenin hali kimi yanmak kimi sönmektir.

---

¹²² M. Tatçı, *a.g.e.*, s. 348.

Aşka düşen hâlini gör kim aceb hâletdedür

Gâh söyünür gâh dutuşur gâhî kızar bu aşkıla (1/125/9)

Nüzûlî'ye göre âşık nefesine uymamalı enbiya haline ermelidir. (1/77/4) Dostun zatına miraç hâl iledir. (1/83/4) Hal, kıl ü kal'den uzaktır. O, dervişin gönlündedir. (1/120/9) Derviş kâlden geçerek çeşitli zevk ve hallere erişir. (2/12/1) Mürşide teslim olup, kâlini hâl etmeyen gerçekte salâh bulamaz. (2/17/2) Âşık devran ederek, meydan-ı aşkta özge hale ulaşır. (2/37/7) Derviş mürşide varıp, hâl ile didâr yolunu öğrenir. (2/95/3)

Mest olanın halini, ayık olan bilmez. (2/74/2) Hal içinde Nüzûlî Peygamber'in yüzünü gördüğünü söyler. (2/80/5) Nüzûlî halinin ezelde, lâhut ilinde hoş olduğu söyler. (2/99/8)

Ayrıca divanda hâl ile ilgili çeşitli deyim ve ifadeler kullanılmıştır: Yola yoldaş hale hâldeş (1/35/11), hâl eylemek (1/135/4), kâli hâl etmek (2/17/2), özge hâle ırgürmek (2/37/7).

39. Cân Gözü

Cân gözü gönül gözüdür. Hakk'ın cemâli ancak cân gözüyle görülür. Cân gözü, nefis safiyet kazanınca açılır.

Nüzûlî, ten gözüyle Hakk'ın görülemeyeceğini, Hakk'ı görmek için nefse safiyet kazandırıp, cân gözünü açmak gerekli olduğunu söyler.

Ten göziyle Hak görülmez şöyle bil sen ey kişi

Cân gözünü açmaga devrana gelmişlerdenüz (1/36/5)

Cân gözünü açan dostun yüzünü görür. (1/49/3) Cân gözünü açmak ise tevhit ile olur. (1/50/8) Ayrıca her seher bülbül gibi şakımak (zikretmek), her an Hakk'ı düşünmek cân gözünün perdesini kaldırır. (2/76/1) Âşıklar cân gözünü açıp, didâra bakarlar ve zevk ü safaya ererler.

Açuban cân gözini bakdı cümle âşıkûn
İrdiler zevk u safâya olalı mihmân-ı hû (1/100/5)

Nüzûlî cân gözüyle halka nazar ettiğini söyler. Cân gözüyle halka nazar etmek, bu kavramın geleneğin dışında kullanıldığını gösterir. (2/47/2)

Cân gözünün gözlüğündeki sütre Hakk'ın estarıdır. (2/76/1) (2/159/3)

Nüzûlî cân gözüyle ilgili “cân gözünün perdesini ref etmek” deyimini de kullanmıştır. (1/94/4)

Nüzûlî, cân gözünün zıddı olarak, divanda genelde ten gözü terkiğini kullanmıştır. (1/50/8) Divanda cân gözünün karşısında “fani göz” de kullanılmıştır. Cân gözünün bekâda ruşen olması için, bu âlemde fani gözden yaş akmalıdır. (2/58/6)

Nüzûlî cân gözünü çeşm-i cân olarak da ifade eder. Cân gözüyle mirat-ı Hak'ta zatullahın görüleceğini ifade etmiştir.

Şimdi **Nüzûlî** râyegân mirât-ı Hak oldı ayân
Sen çeşm-i cânuñ aç hemân bak anda zâtu'llâhî gör (2/42/5)

40. Cân Kulağı

Cân kulağı, marifet ve hakikat sırrını duyan kulaktır. Bu deyim vahdet sırrından kinaye söylenmektedir.

Aşk sadası, âşıkın cân kulağına ezelde erişmiştir.

Ayn u şîn u kâf içinde söyledüñ âşıklara
Tâ elestde cân kulagina irişdi ol sadâ (1/1/2)

Aşk meyini nûş etmeye, hasta gönlü hoş etmeye, Hak kelamını duymaya cân kulağının hassas olması gereklidir. (1/58/12)

Maşuk âşika sır açtıkça, âşığın cân kulağına türlü avaz erişir.

Âşika maşûkî istignâ ile açdukça râz
Sırrile cân kulaguña irişir dürlü âvâz (2/90/2)

41. On Sekiz Bin Âlem

On sekiz bin âlem için Nüzûlî, cümle âlem ifadesini kullanır. Hz. Peygamber, cümle âlem yokken nebi olarak yaratılmıştır.

Cümle âlem dahi âdem yog iken ey pür-safâ

Sen nebî idüñ o demde şübhesüz hakka'l-yakîn (1/71/2)

On sekiz bin âlemi “hu” narası kaplamıştır. (1/100/4) Cümle âlem Allah'ın “kün” (ol) demesiyle olmuştur. (2/1/9)

Kâf u nûndan cümle âlem var olup buldı hayât

Sırr-ı vahdet zâhir olmakdur bu ihyâdan garaz (2/61/3)

Âşıklar “İrci” (Rabbine dön) sözünü duyunca, on sekiz bin âlemi terk ederler. (2/49/3) Allah, on sekizbin âlemin şahıdır. (2/53/1) Allah, on sekiz bin âleme hükmedendir. (2/76/8)

42. Havf-Reca

“Korku ve ümit anlamına gelen bu iki kelime, sûfînin davranışlarını dengeleyen iki hâle işaret eder. Tasavvufî gelenekte bu iki kavramın birbirine üstün gelmesi hoş karşılanmamıştır. İki hâl arasında denge olmalıdır.”¹²³

Derviş fena mertebelerine kadar korku ve ümit içinde olmalıdır. Fenaya gelince, bu iki hâlin önemi yoktur. Fenafillâha ulaşan bu hâllerden beridir.

Gerçek âşıklar havf u recadan geçerler. Onlar fena mertebelerine geldikleri için korku ve ümit onlar için anlamsızdır. (1/29/5)

Hak derdi düşdi anlaruñ özine

Gayrı nesne görünmez hiç gözine

Kulak dutmaz münkirleruñ sözine

Çokdan vazgeldiler havf u recâdan (2/106/3)

---

¹²³ M. Tatçı, *a.g.e.*, s. 351.

Âşığın meydan-ı Hak'ta havf u haşyet etmesine gerek yoktur. Ona Hak, kuvvet ve nusret verir. (1/30/3) Nüzûlî kendini fenaya ermişlerden görür ve o havf u recadan azat olmuştur. (2/57/5)

Zahidin havf u recası ihtimal üstündedir, farazidir; hakiki değildir.

Münkirüñ ceng ü cidâli hep dalâl üstindedür

Zâhidüñ havf u recâsı ihtimâl üstindedür (2/50/1)

Havf u recadan geçmeyenler âşıkların halini fehm edemezler.

Geçmeyen havf u recâdan bizleri fehm eylemez

Aşkîle dü âleme ser-dâr olan anlar bizi (2/155/9)

Nüzûlî havf yerine korku kelimesini de kullanmıştır. Hakk'a erince onda korku ve kaygı kalmamıştır. (2/104/20)

43. Telkîn

Tarikata yeni giren bir müride şeyhin zikir öğretmesine "telkin" müridin bunu öğrenmesine "telakkün" denir.¹²⁴

Kişi aşka yâr olmalı ve bir mürşid-i kâmilin telkinini almalıdır. (2/76/3) Âşık mürşidin telkinini alıp, aşkın bahrına dalar, zikr-i hû'da kâl olur.

Mürşidden telkîn alup aşkuñ bahrına talup

Zikr-i hû'da eriyüp sızubanı kal olur (1/29/2)

Hakk'ı bulmak isteyen mutlaka telkin almalıdır. (1/42/1) Mürşidden telkin almak kalbin tozunu alır. (1/93/2) Mürşidin telkini kişiye iman buldurur.

Mürşidden telkîn alup nefsin hîlesin bilüp

İman bulup şâd olup güldük el-hamdü li'llâh (1/106/2)

Divanda telkin tevhit telkini olarak da geçer.(2/51/5)

¹²⁴ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s.351.

44.Lâ-illâ

Lâ ilâhe illâllah kelime-i tevhidindeki lâ, olumsuzluk edatıdır; illâ, ispat içindir. “Yoktur ilah, Allah vardır ancak.” gibi. Lâ ile masivanın ve ağyarın yokluğuna, illâ sözüyle de Allah’ın varlığına hükmedilir. Dervişler bu ibareyi okurken bu manâya ve buna göre ibarenin vurgulanarak okunmasına itina gösterirler. Bazı Melamîlerin mezar taşlarında rastlanan lâ ve illâ harfleri fenayı ve bekayı simgeler.¹²⁵

İlm-i ledünniyi bilenler Lâ yı koyup ilayla merbuturlar. Burada fena-beka ilişkisi olabileceği gibi masiva –Allah’ın varlığı ilişkisi de vurgulanmış olabilir.

Nüzûlî masivanın terkini ve vahdete erişini de kastetmiştir. İlm-i ledünni bilenlerin masivaya asla nazar etmeyeceğini vurgular.

İlm-i ledünnînin sırrın bilenler

Lâ’yı koyup herdem illâ’ya merbût (1/53/2)

Lâ vü illâ’dan geçen vahdet diyârına geçer. Burada lâ fani âlemi, illâ ise baki âlemi temsil eder. Dünya ve ahirettinden geçen vahdete erer.

Giren aşkuñ bâzârına komaz bu günü yarına

İrer vahdet diyârına geçen kes “lâ vü illâ”dan (1/86/4)

Allah’a âşık olan asla lâ vü illâ ya bakmaz. (1/96/4) Kişi makam-aşka erince lâ gider, illâ gelir. Yani masivadan kurtulunulur ve vahdete erilir. (1/141/28) Lâ diyenler yolunu şaşırılmış olanlardır.

Necâtuña sebep zikr-i ilâh

Velâyet tahtına ol pâdişâh

Helâk olmadı diyen illâ’Ilâh

Lâ diyenler gümrâh olur (2/32/7)

¹²⁵ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s.226.

G.TARİKATLE İLGİLİ MEFHURLAR

1.Mürşid

Mürşit irşad eden, manen yol gösteren kişidir. Üstün vasıflarıyla en üstün mürşit Hz. Muhammed'dir. Hz. Muhammed'in varisleri olan kâmil insanlar, ahlak ve ilimleriyle irşat vazifesini yüklenirler.

Mürşid Muhammedî nuru ve sırrı taşıyan ehil kimsedir. Yüce makamlara yol bulmanın ilk şartı mürşitte fani olmaktır.

Nüzûlî kendi şeyhinin vasıflarını anlattığı birinci divanın 41. şiirinde aslında mürşidin vasıflarını da sıralamış olur.

Şeyhi cân derdini tımar eyler. Telkin verip kişiyi ehl-i ikrar eyler. Şeyh sırran canan ellerini seyrettirir, seyr u sülûku yaptırır. Hikemtiyle o ayn-ı Lokman'dır. Onun himmetiyle Hakk'a erilir. Mürşidin duası (Abdullah Efendi), Hak katında makbuldür. (1/41)

Mürşid yani şeyh Hz. Peygambere uzanan kesiksiz bir silsileye sahiptir. Bu, şeyhlik makamı için önemlidir.¹²⁶ Nüzûlî tarikat silsilesini 1. divanın 18. şiirinde tek tek verir.

Nüzûlî divanında mürşid, üstad ve şeyh gibi kelimelerle ifade edilir.

Âşıkların dostu giden yolda tarikat içinde ona yol gösteren mürşitleri vardır. (1/33/3) Mürşit âşıkı önce aşk nehrine, sonra vücut şehrine, sonra da hikmet bahrine ulaştırır. (1/106/3) Âşık onun sayesinde aşk kitabını okur, gaflet hicabını kaldırır. (1/106/5) Kalbinde aşk olan bir mürşide kuldur. (2/31/2) Nüzûlî'ye iki cihanda mürşid sayesinde aşk yol göstermiştir. Dervişe aşkın yolunu mürşit açar.

Mürşid-i kâmil yüzünden bu **Nüzûlî** miskine

Hamdü li'llâh dü cihânda aşk olupdur reh-nümâ (1/1/7)

Mürşit dervişe telkin verendir. Derviş bu telkin ile aşkın bahrına dalar. (1/29/2) Mürşit müridine tevhit telkini verir. (2/51/5)

Nüzûlî mürşite gönül vermemeyi hayf ve yazık kelimeleriyle karşılar. (1/4/1)

¹²⁶ H. Kamil Yılmaz, a.g.e., s.207

Divanda mürşit yerine kâmil kelimesini de kullanılır. Kâmil olmanın şartı da yine edeptir. (1/8) Kâmiller bulunmadan edep, erkân bilinmez. Allah kâmiller yüzünden edep erkân lütfeder. (1/7/2) Tarikatın esbabı mürşite uymaktır. (2/55/2) Kâmiller bulunduğu kişi tamam olur. (1/7/3) Allah, âşığa ihsanını keremini mürşid-i kâmil elinden sunar. (1/14/5)

Hak yolunda gidenlere en gerekli olan şey himmet-i şeyhdir. (1/15/1) Talip matlubunu himmet-i şeyh ile bulur. (1/15/2) Kişi şeyh olmadan hakiki manada irşat olmaz. (1/15/4)

Şeyhe intisap edip onun eşiğinden ayrılmayana zarar yetişmez. (1/26/1) Şeyh eşiğinde bekleyenler asla mahrum kalmamıştır. (1/26/2)

Sıdk ve ihlâs ile mürşide gönül veren, kalp zikri putasında pür-nur olur. (1/28/4) Tevhit zikrinin manası mürşide kul olmadan anlaşılabilir. (1/29/4) Âşık mürşide varmadan vuslata eremez. Ona gönül vermeden işi tamam olmaz. (1/32/3)

Hakk'ı bulmak isteyen mürşid-i kâmilden telkin almadan hedefine ulaşamaz. (1/42/1) Mürşit sivayı kalpten siler, ilm-i ledünniyi öğretir. (1/42/4)

Mürşide teslim olmak, divanda “el almak” olarak da geçer. Mürşid-i kâmilden el almadan Hak yolundaki hicaplar(perde, engel) kalkmaz.

Mürşid-i kâmil elin almadan

Hicâblar yoluñdan ırılmaz kardaş

İhlâs ile küllî teslîm olmadan

Mürşidin lûtfına irilmez kardaş (1/50/1)

Kişi mürşide rağbet etmese şeytana ve nefesine aldanır, doğru yoldan sapar. (1/50/6) Şeyhten gayrısına rağbet etmemek derviş için en büyük devlettir. (1/50/5) Arif olmak isteyen şeyh önünde taib olmalıdır. (1/52/2) (Taib olmak tevbe anlamındadır) Tevbe-i Nasuh dileyen derviş olup şeyhinden el almalıdır. (1/52/3)

Talib-i Hak olanlar mutlaka mürşide varmalıdır. (1/61/1) Mürşid-i kâmil, Hak yolunu gösterir. (1/62/2) Kâmilin sözünü tutan kalbden sivayı temizler. (1/62/6)

Mürşit tarikat geleneğinde dervişlere yerine getirmek üzere zikir verir. Nüzûlî bu tarikat geleneğini divanda zikreder. (1/68/6)

Mürşide kul olmadan kişi kâmil olamaz. (1/73/1) Şeyhin yardımı olmadan canan illerine gidilmez. (1/81/3) Dost vaslı gülleri, şeyh sayesinde yolunur. (1/106/6) Mürşide gönül vermeyenler firkât ateşiyle yanar, ona teslim olanlar ise aşkın ne olduğunu anlarlar. (1/117/2) Mürşid-i kâmile gönül veren her hevadan kurtulur, Hak ile vuslata erer. (1/132/4)

Âşık mürşid-i kâmilden ders alıp vücudunu tevhit nuruyla doldurmalıdır. (1/81/5)

Hakk'ın ihsanına ikrar verip, şeyhe can u gönülden hizmet eylemekle sahip olunur. (1/84/6) Erkân öğrenmek isteyen kendi bildiklerini bırakır ve şeyhe teslim olur. (1/84/5) Hakk'ın zatını seyrân etmek isteyen, mürşit sayesinde cân gözünü açmalıdır. (1/84/7)

Mürşidin telkini kalp tozunu siler.

Telkînini alagör kalb tozını silegör

Cân u dilden olagör aşka yâr şimden girü (1/93/2)

Mürşit divanda müride yol gösteren kılavuz olarak geçer.

Mürşid kılavuz olup yolumuzu

Bildürdi çok şükür el-hamdü li'llâh (1/104/1)

Kara ak ne varsa mürşid bildirir. Kişiyi içine düştüğü bataktan çıkarır. (1/104/4) Divanda kâmilin nefesini almak ifadesi geçer.

Kâmili buldum nefesin aldum

Hâlümi bildüm el-hamdü li'llâh (1/105/3)

Divanda mürşit için “gerçek er” tabiri kullanılmıştır. Gerçek ere varmayınca irfan bilinmez. Mürşit ilm-i hakikiyi bildirir. (2/15/4) (1/114/8) Mürşid âşığa evliya ve

enbiya yolunu açar. (1/106/4) Âşık olanlar, mürşitten gayrıya müşkilini söylemez, sırrını fâş eylemez. (1/136/6)

Mürşide teslim olup, kâlini (sözünü) hâl (davranış) etmeyen hakiki kurtuluşa eremez. (2/17/2)

Mürşidi olmayanların şeyhi şeytan olur. Nüzûlî bu ifadeyi bir hadisle pekiştirmiştir. Hadise göre, şeyhi olmayanın dini yoktur. (2/30/22) Mürşid-i kâmil ilm-i esrar okunan yüce makama ulaştırır. (2/43/4)

Mürşidin her sohbetinde zikir vardır. (2/45/2) Müridi irşad eden, onu taklitten tahkike erdiren mürşid-i kâmilidir. (2/87/3) Şeyhe teslim olmadan derviş olunamaz. (2/101/5) Âşık mürşid-i kâmil yüzünden seyfi kudret takınıp nefsi şeytan askerinin üstüne akın eder.

Mürşid-i kâmil yüzünden seyfi kudretler dakın

Nefs u şeytân askeriniñ üstüne eyle akın (2/88/4)

Mürşid-i kâmil veli olarak da işlenir. Müride telkin verir.

Nüzûlî dir bir veliden telkîn alup ezelden

Çekmedüñ el şübhelüden gördüğüñe sunduñ ahî (2/146/7)

Divanda “üstâd” olarak da geçer.

Pîr elinden giydiğüm uşbu saâdet tâcınıñ

Zihi üstâd ki nakşını mim elif dâl eylemiş (1/47/3)

2.Pîr

Pîr kelimesi Farsça bir kelime olup, ihtiyar anlamındadır. Tasavvufî ıstılahta ise tarikat kurucusu olarak yer etmiştir.

Nüzûlî kendisinin kâmil oluşuna sebep olarak pîri, Kulavi Şeyh Abdullah'ı gösterir.

Nüzûlî kâmil olmaya kâmillere katılmaya

Pîrüm azîzüm **Kulavî Şeyh Abdullah** oldu sebab (1/7/5)

Yine halvetî pîrllerinden Pîr Ömer'in ismi divanda geçer. (1/18/19)

Nüzûlî mensubu olduğu halvetîleri anlatırken, “Pîr elinden ab-ı hayat içenlerdeniz.” ifadesini kullanır. Pîr tarikat dervişlerine ab-ı hayat sunar.

Nefsimüzüñ hîlelerin seçerüz

Pîr elinden âb-ı hayât içerüz (1/20/6)

Pîrin sohbeti dervişin gönlünü coşturur. (1/21/1) Derviş pîrin elini alır ve kalbini aşk ateşiyle doldurur, gayrıyı terk eder yola girer. (1/21/4) Nüzûlî pîrin elini alarak, dostla bazar eyler. (1/21/7) Pîr dervişe “men arefe nefsehü”nün manasını bildirir. Derviş pîr yüzünden nefsinin ve Allah'ını tanır. (1/38/3)

Divanda “pîr ile ülfet etmek” tabiri geçer. (1/36/3) Pîr ile ülfet ham ruhu olgunlaştırır.

Pîre sataşdum el-hamdü li'llâh

Çig idüm pişdüm el-hamdü li'llâh (2/128/1)

Pîre gönül vermeyen, kalpten masıvayı silemez. (1/39/5) Derviş pîr-i aşka başını ve canını teslim etmelidir. (1/44/1) Derviş olan, pîrinin yoluna can vermelidir. (1/61/4)

Pîr dertli gönüllere derman olur. (2/15/3) Nefsi mağlup etmek için, pîrin yüzünden darb-ı tevhit kudretli bir silahtır. (2/16/6) Cihanda ehl-i tecrid olup, pîre bağlanmak nefis ve şeytan fitnesinden kurtulmayı sağlar. (2/16/7) Nüzûlî pîrinin kendisine saadet tacını giydirdiğini söyler. (1/47/4) Pîre teslim olan derviş, onun elinden hâlen aşk meyini içer.

Pîre teslîm olup irişdüm hâna

Aşk meyini hâlen sundı bu câna (1/65/2)

Pîr elinden ab-ı hayat içenler manen asla ölmezler. (1/120/6)

Aşkla gönülden pîr-i aşka gönül verenler, teslim olanlar nefis-i hannas bentlerinden kurtulurlar.

Cân u dilden pîr-i aşka dil virüp teslim olan

Nefs-i hannâs bendlerin çeküp üzer bu aşkıla (1/125/7)

Pîr-i aziz Nüzûlî'ye bir kez nazar edip, gönlünden korkuyu, hüznü ve hatarı çıkarmıştır. (1/138/1)

Pîr dervişe marifet yolunu açar. (2/17/4) Nüzûlî pîr yüzünden kahrı ve lütfu Allah'ın verdiği idrak ettiğini söyler. (2/23/5) Pîr dervîşi vuslata erdirir. (2/46/9) Pîre hizmet, kişiye kendini bildirir.(2/48/3) Dervîş pîrin hizmetinde ilm-i irfan bulur. (2/91/2) Pîr hürmetine dervîşin yüceliği artar. (2/52/1) Dervîşe aşk şarabını içiren pîrdir. (2/121/5) Aşk bahrine dervîş pîrin sayesinde dalar.

Pîr yüzünden bahr-ı aşkı hamdü li'llâh boyladum (2/89/4)

Dervîşe tevhit yolunu açan pîridir. (2/95/4) Kişiyeye pîr eli ermezse asla doğru yolu, Hak yolu bulamaz. (2/99/6) Pîr dervîşe ruhanî miraç kıldırır. (2/95/6)

Pîri bulan işini doğrultur, dost ile gizli seyrân eder. (2/112/3) Pîr âşığa himmet ederse, ona gizli sır ayân olur. (2/117/4) Dervîş pîrinin nazarını alarak, Hakk'ın didârına erer. (2/128/4)

Pîrin nazarı dervîşe en büyük devlettir. (2/140/15) Pîr-i aşka teslimiyet, dervîşi vuslata götürür. (2/144/1) Pîre hizmet, dervîşe seyr-ü sülûk ettirir. (2/161/7)

Tarikat silsilesi verilirken (1/140), pîr kelimesi sıkça kullanılmıştır. Nüzûlî ikinci divanın 3. şiirinde Elmalî'dan bahsederken, "tarikât yolunun pîri" olarak zikreder. (2/3/2) Yine aynı şiirde Abdulvehhab pîr olarak geçer. (2/3/7)

3.Dervîş

Dervîş, Farsça yok yoksul kişi anlamındadır. Terim olarak ise bir tarikata intisap eden kişiye denir.¹²⁷

¹²⁷ Abdülbaki Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 86.

Sıdkiyet dervişlik için son derece önemlidir. Sıdk Yunus Emre'ye göre, dervişin hâllenmesi gereken üç önemli halden biridir.¹²⁸ Nüzûlî'ye göre, sıdk ile derviş olanın yardımcısı Allah'tır. Sadık olan dervişe Allah inayet eder.

Sıdkıla derviş olanuñ yardımcısı Allâh olur (1/22/1)

Dervişin hâllenmesi gereken diğerk bir hâl ise, zikirdir. Nüzûlî, bu durumun derviş için doğal ve gerekli bir hal olduğunu şöyle ifade eder.

Eger ankâ eger sinek karınca
Her birinüñ zikri vardur dilince
Cümle mahlûk devrân ider hâlince
Derviş hû dir döner kâfir mi olur (1/27/2)

Dervişin hâllenmesi gereken üçüncü hal ise, tevbedir. Derviş tevbe-i nasuh diler. Tevbe-i nasuh ise, bir dervişe intisap etmekten geçer.

Tevbe-i nasûh dilerseñ al elini kâmilin
Derviş olup teslîm olmakdur el almakdan garaz (1/52/3)

Derviş olan kişi ehl-i hâl olur. Sözlere şirindir, sanki sükker ve baldır. (1/29/1)

Derviş mürşidden ders alır (telkin alır) ve aşkın bahrına dalar. Yani dervişlik için şeyhe biat gereklidir ki, aşka erilebilsin. (1/29/2) Mürşidin halini sadık olan derviş bilebilir. (1/41/2) Şeyhin gözünden düşen derviş iki cihanda rahat edemez, onmaz. (1/136/7) Derviş olan şeyhin sözünü tutar, şeyhin nazarından uzaklaşmaz.

Derviş masıvayı terk etmelidir. (1/29/3) O, taat ve zikir ile elif kaddini dal eder. (1/29/3) Derviş (âşık), havf u recadan geçendir. (1/29/5) Derviş olan kişi, hak söze (doğru söz) asla darılmaz. (1/50/3) Derviş olmaktan gaye nefsi bilmektir. (1/52/5)

Derviş olan pîrinin yoluna can verebilmelidir. Yani şeyhinde fena bulmalıdır. (1/61/4)

---

¹²⁸ M.Tatç1, *a.g.e.*, s. 377.

Derviş olan için, güllerin derilmesi şarttır. (1/61/5) Dervişin malı “La ilahe illallah”tır. (1/111/5) Derviş, İbrahim Edhem gibi taht u tacı terk edip, sultan-ı aşka teslim olmalıdır. (1/127/5)

Derviş zikir ederek, devran eder ve Dost zatını seyrân eder. (1/129/1) Derviş olan nefsin hilelerini bilir, Hak ile vuslata erer. (1/129/3) Derviş can ile serden geçer, ab-ı kevserden geçer. (1/129/4) Derviş zikir ile mutlak didârı bulur.

Ey **Nüzûlî** yürü sen var zikir-i tevhîd ile her bâr

Elbetde bulurlar dîdâr hû zikrinûñ dervişleri (1/129/5)

Nüzûlî, mensubu olduğu Halvetî tarikatının nezdinde dervişi anlatırken, onun mal ve evlattan geçtiğini ve dünya için gam yemeyeceğini anlatır. (1/130/2) Yine Halvetî dervişleri dünya ve ukbadan geçip, vuslat meyini içeceğini söyler ve dokuz kat gökte uçtuklarını ifade eder. (1/130/3) Derviş aşk ateşiyle yanar, kevser şarabını içer, arş-ı âlâda döner. (1/130/4) Derviş gelene sevinmez, gidene üzülmez. O, tevhit ile arınır. (1/130/5) Derviş dost ilini seyreden vuslat güllerini derer, Hakk’a gönül verir. (1/130/6) Onlara zikir yeter. (1/130/7)

Derviş bu dünyada Hak’tan ayrı gurbettedir. Bu gurbette ise, dost elinden aşk şarabını içer. (1/132/1)

Derviş eğer rahat ister ise, Hak’tan yana kaçmalıdır. (1/132/3) Derviş olan bu dünyada mal biriktirmez. Her gördüğüne sunmaz, şüpheli şeylerden kaçınır. (1/136/2) O, tevhit ile “mir’at-ı dil” in tozunu alır. (2/26/3)

Dervişin gayesi dünya, ukba, cennet, tuba değildir. Nüzûlî’ye göre, onun maksudu Hak’tır. (2/75/2) Derviş Hak ile bazar halindedir. Her dem Hakk’a yüzü dönüktür. (2/78/1) Derviş ayn-ı Hak’tır.

Ey **Nüzûlî** dervişe uy dervişe bağla özüñ

Ayn-ı Hak bil anları da var yürü cânâna bak (2/75/6)

Derviş yerde, gökte, şarkta garpta değildir. Dervişin makamı sidrenin ötesinde arş-ı Hak’tadır. (2/75/4) Derviş şöhret ü afetten beridir. (2/75/5)

Onların yolu zevk ü sefadır, işleri lütf u vefadır; hünkârları ise Hz. Peygamber'dir. (2/78/2) Hz. Ali onların serdarıdır. Dervişlerin dilinde har u has yoktur, onların gurur ve havasları da yoktur. Onların her nefes güftarı zikr-i Hak'tır. (2/78/6)

Nefis elinde olan, batınını bozan derviş olamaz. (2/101/1) Derviş olan, ele geleni yemez, dile geleni söylemez. (2/101/3) Benlikten geçmeyen, derviş olamaz. (2/104/4) Kişi aşkı bilmeme hali olan, hayvanlıktan geçmeden derviş olamaz. (2/101/8) Nüzûlî ahir zaman dervişini anlatırken, onun bir hayvan misali olduğunu söyler. Ona göre, zevki yoktur ve geceyi ihyâ etmez. (2/106/14)

Derviş kanaat ehlidir. Gına-yı tevhit ile kanaat eder. Onun hazinesi kenz-i mahfidir. Yani Allah'ın ta kendisidir.

Gınâ-yı tevhîd ile derviş ider kanâat

Kenz-i lâ-yefnâ dinen mâldan haberüñ var mı (2/154/8)

4. Tâlib – Mürid – Sâlik – Vasıl

Bu dört kavram, tasavvufta seyr ü sülûk eden kişinin vuslata erinceye kadar geçeceği merhaleleri ifade eder.

Tâlib, ledünni hayatı isteyen kişidir. Tarikata talip olan, daima edep gözlemelidir.

Tarîkate tâlib iseñ kardeş edeb gözle edeb

Hakîkate râgıb iseñ kardeş edeb gözle edeb (1/8/1)

Allah'ın vaslına talib olan didârı bulmazsa ne güçtür. Bu, talibin içinde bulunacağı durumun zorluğunu ve sıkıntısını anlatır. (1/13/1) Tâlib matlubunu ancak şeyhin yardımıyla bulabilir. (1/15/2) Hakk'a tâlib olanlar, mürşide teslim olmalıdır. (1/61/1)

Tâlib-i canan olanın sabr u kararı yitirir. (1/87/4) Erenlerin halveti tâliblere ihsandır. (1/131/5) Talibin dilinde tevhit-i Hak var iken nefisle hannas (şeytan) asla zafer bulamaz. (1/138/3) Talibin gönlünde zikr-i Hak daim olmalıdır.

Tâlibüñ gönlünde zikr-i Hak kaçan dâim ola (2/17/3)

Seyr u sülûka başlayan mürid sâlik adıyla anılmaktadır. Sâlik ilahi mertebeleri katetmeye başlamıştır.

Nüzûlî'ye göre, sâlik Hz. Musa gibi kelimullah olmayınca gönülden münacaat etmiş olmaz. (1/114/2)

Beyitlerde Nüzûlî sâliki can kuşu olarak da işler. Can kuşu her dem dosta firar etmek ister. (2/158/5)

Vasıl da Allahla vuslat yaşayan kişidir.

5.İrşad

İrşad lügatte doğru yolu gösterme, uyarma olarak geçer. Tasavvufî ıstılahta ise irfan sahibi birinin, kişiye tarikatı ve Allah yolunu göstermesi olarak yer alır.¹²⁹Nüzûlî'ye göre bi-edepiler asla irşad olamaz.

Bî-edebler kendün bilmez anlar için irşâd olmaz

Edebliler mahrûm kalmaz kardeş edeb gözle edeb (1/8/4)

İrşad olmanın en kestirme yolu mürşittir, mürşidin sohbetidir.¹³⁰ Nüzûlî'yi de irşat eden Şeyhi Abdullah'tır. (1/31/5) Başka bir beyitte Nüzûlî kendisini irşat edenlerin, Halvetîler olduğunu söyler. (2/5/5)

Mürşit kişiyi irşad eder ve onda ad ve san bırakmaz.

Gelûñ görûñ bu mürşidler **Nüzûlî** miskînin cânın

Bu gün irşâd idüp bundan komadı ad ile sanın (2/24/5)

Kişi taklidi bırakıp can u gönülden mürşidin irşadına girmelidir.

Geç bu taklîdden yüri cehd eyleyüp tahkîka ir

Hizmet-i cân u gönülden mürşide irşâda gel (2/87/3)

¹²⁹ F. Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*, İstanbul 1998, s. 447.

¹³⁰ M.Tatçı, *a.g.e.*, s.388.

6.İkrâr

İkrâr, erenler yoluna girmek, kâmil bir mürşitten nasib almak demektir. İkrar sûfi yolunun ilk şartıdır.

Zühd ü tallikle irfan bilinemez. İrfan bir gerçek ere ikrar ile bilinir. Müminin gönlünde sıdk ile ikrar biter. (2/45/1)

Zühd ü taklîdile bilinmez irfân

Bir gerçek ere ikrâr olmayınca (1/114/8)

Nüzûlî divanda aşka ikrar etmek tabirini de kullanır.

Gel imdi aşka ikrâr eyle yâ hû

Hemîşe yâr-ı gâr olsun saña bu (1/141/26)

Nüzûlî, divanda ikrar kelimesini “erenlere ikrar etmek” olarak işler.

Gel ey münkir çok söyleme di âşıklar “belî pes”

Ya ikrâr it erenlere ya epsem ol dilin kes (1/45/1)

Kâmil bir mürşide ikrar vermek, gerçekte elest ikrarını hatırlamak için tecrübedir. ¹³¹ Âşıklar Elest’te Zat-ı Hakk’ı görüp, ikrar etmişlerdir. (1/46/8) Ruh, âlem-i ervahtaki ikrarını güdecektir. Âşık canını verir, ancak ikrarından dönmez. (2/66/3) Âlem-i ervahta dost ile ahd eden dünyada bu ikrarı bulamazsa onun için ne kötüdür.

Âlem-i ervâh ilinde dost ile ahd eyleyen

Şimdi bunda yine ol ikrârı bulmazsa ne güç (1/13/3)

Hakk’ı ikrar eden, ahdini süren, bu dünyada hor olmaz. (1/28/1) Kişi bu dünyada ikrarını muhkem etmelidir.

Ey **Nüzûlî** râh-ı Hak’da muhkem it ikrârını

Egri olan hâricîler dü-cihânda kûr olur (1/28/5)

---

¹³¹ M. Tatçı, *a.g.e.*, s.390.

Şeyh, telkiniyle müridini ehl-i ikrar eder. (1/41/1)

Divanda ikrar ile ilgili bazara gelmek (1/68/4), el almak (1/21/4) gibi tabirler ve deyimler kullanılmıştır.

7.Semâ

Sema; Arapça duymak, işitmek demektir. Sûfinin hiçbir kaideye uymadan vecd ile dönmesidir. Hâl ehli özellikle güzel sestten etkilenir. Bu vecd ile sema yapar.¹³²

Vecdile sema âşıklar canı, evliya erkânıdır.

Zâhid âşıklar cânıdur devrân ile vecd ü semâ

Evliyânun erkânıdur devrân ile vecd ü semâ (1/55/1)

Zahitler semanın zevkini bilmez. Aşksızlar lezzetini anlamaz. Zahit ve aşksızlar semadan ve zevkinden nasibsizdir. (1/55/3)

Sûfi sema ederken, zevk eder. (1/100/2)

Nüzûlî “dost ilinde sır ile sema tutmak” ifadesine yer verir. (2/41/2)

Semâ divanda “pervane gibi şem’ine dönmek” ifadesiyle de zikredilmiştir.

Ger âkıl iseñ bu sözüme cânile dut gûş

Pervâne gibi şem’ine dönüp aşk odına yan (1/88/4)

8. Dergâh – Tekye – Zaviye

“Astân, âtâne ve degâh Farsçadır. Kapı dibi, eşik yanı, ayakkabıların çıkarıldığı yer anlamlarına gelir. Tekye, dayanılacak yer anlamında Farsça bir sözdür. Türkçede bu sözü tekke tarzında söyleriz. Zâviye, Arapçadır; köşeye bucağa denir. Sûfilerce âstân ve âstâne, tarikat pîrinin yahut ulularından birinin yattığı tekkedir ki, o tarikat ehline ulu ve muteber sayılır. Bu çeşit tekkelere dergâh da denir. Âstâne, dergâh ve tarikat ehlinin toplandığı, dervişlerin oturdukları, hizmet ettikleri yerdir ve dergâhla tekke sözü

¹³² Abdülbaki Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 268.

umûmîdir. Âstâna ve zâviyeye de denir. Zâviye, dergâhtan daha küçük olan ve gelip geçen dervişlerin konaklaması için yapılmış bulunan tekkelere verir addır.”¹³³

Dergâh divanda Hak dergâhı, Allah’ın huzuru anlamında kullanılmıştır. (1/3/2) (1/19/3) (1/37/2) (2/14/2) (2/52/2) (2/53/5) (2/80/4)

Dergâhta âşık aşk ile iş işlese makbul olur. (1/141/13) Aşk ile söylenen söz dergâhta makbul olur. Buradaki dergâh yine Allahın huzuru anlamına da gelir.

Aşkıla söylenen söz makbûl-ı dergâh olur

İşit çoban kıssasın gör Mûsâ-yı İmrânı (1/139/28)

Divanda dergâh peygamberin huzuru, kapısı anlamında da kullanılmıştır.

Kapuñda kul olup şâh-ı cihânî

Sürer dergâhuña yüzler Muhammed (2/20/6)

Divanda dergâh, harâbat (2/24/4) (2/161/7) ve tekye (1/34/1) (1/148/1) (2/140/4) olarak da geçer.

Yine dergâhla ilgili dergâha yüz sürmek (2/38/7), dergâha karşı yüz yire koymak (2/119/1), dergâha yüz koymak (2/123/2), dergâh-ı Hakk’a yüz sürmek (2/158/3) deyimleri de kullanılmıştır.

9.Cübbe – Destar

Ehl-i riya olanları kibir ve ucba düşüren cübbe ve destardır.

Kibr ile ucbe düşiren ehl-i riyâ olanları

Egnindeki cübbe ile başındaki destâr imiş (2/59/3)

10.Asa – Hırka (Jende) – Pelas – Şal – Tac

Hırka giymek ile kâmil olunmaz. (1/136/3) Halkın davası hırka ve tacdır. Hâlbuki bunlar kişiyi naci kılmaz (kurtarmaz).

¹³³Abdülbaki Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 27.

Ol zümreyi bulmadı nâcî nedür bilmedi

Şimdi halkuñ davâsı tâcile hırka oldu (1/137/2)

Tac ve hırka kişiye ümmü-l kitap manasını bildirmez. Ümmü-l kitaptan kasıt ehl-i aşk olmaktır.

Tâcî hırka ne bilür ümmü'l-kitâb manîsin

Cümle halkuñ ilmîne âlem bir nüsha oldu (1/137/3)

Gerçek âşık bu dünyada mal istemez ona bir hırka bir şal yeter. Buradaki ifade kanaatkâr olmayı ifade eder.

Fenâda gerçek âşık istemez mâl

Yiter aña hemân bir hırka bir şâl (1/141/23)

Nüzûlî Halvetileri anlatırken “Kisveleri cim dal olan hırkaları hem şal olan” ifadesini kullanmıştır. Kisvesi cim dal olmak, onların tevazu sahibi olduğuna işarettir.

Kisveleri cim dâl olan hırkaları hem şal olan

Sözleri sükker bal olan Halvetîlerdür merhabâ (2/5/3)

Nüzûlî şeklin önemli olmadığını, önemli olanın iç dünya olduğunu ifade eder. “Tac u hırka ol kuru şal” ifadesi ile bu durumu anlatır.

Der **Nüzûlî** şekli tagyîr ekl için makbûl degül

Tâc u hırka ol kuru şaldan ilâhî el-gıyâs (2/13/5)

Nüzûlî divanın başında “hırkaya çekmek” tabirini kullanmıştır. (2/105/9)

Tac, hırka, asa ve şal evliyalardan âşıklara sunulmuştur. (2/154/6)

Saadet tacı pîr elinden giyilir. (1/47/4) Nüzûlî Muhammed tacını şeyhin elinden giydiğini söyler. Bu, onun varisi olduğunu ifade eder.

Nüzûlî'nün hâlin añañ kâlinden

Zikr-i tevhîd gitmez hergiz dilinden

Muhammed tâcını şeyhüñ elinden
Giymişdür dahi geyenler gelsün (1/82/5)

Tac divanda İbrahim Edhem'le birlikte de kullanılmıştır. Onun tac ve tahtı bırakıp, terk ettiğini ve bunu Peygamber aşkına yaptığı anlatır.

Bırakup İbn-i Edhem gibi mâl u mülk ü tâc u taht
Ne şahlar aşkuñ ile oldı bî-âr yâ Resûlallâh (1/109/6)

Yine İbrahim Edhem'in tac ve tahtını bırakıp sultan-ı aşk olduğu anlatılır.
(1/127/5) Âşıkın başında tac olarak aşk vardır.

Olupdur âşikuñ başına aşk tâc
Anuñçün hergiz olmaz gayra muhtâc (1/141/5)

Âşıkta taht ve tac, makam ve izzet gerekmez. (2/14/1) Gerçek âlim için önemli olan taht ve tac değil aşkullahtır.

Aşku'llâha değışüp tahtile tâc
Okıyup yazmaga olmayup muhtâc
Pîr yüzinden kılup rûhânî mirâc
Ol hazrete vâsıl olandur âlim (2/95/6)

11.Meydan

Meydan, zikir ve ayin icra edilen yere denir. Meydanın sahibi mürşid-i kâmilidir. Nüzûlî, divanda zikir meydanını kuranın da en başta Hz. Peygamber olduğunu söyler.

Ki evvel Mustafâ'nuñdur bu postile vü bu erkân
Usûl esmâ dahi meydân kuran oldur bu erkânı (1/140/44)

Divanda zikir çevgana, zikir meydanı da çevgan oyununa benzetilir. (1/38/2)
(1/95/2)

Erenler yolında aşk meydânında

Başı top idelüm çevgân-ı aşka (1/124/2)

Âşıklar tîg-i zikir ile meydana girip, nefsi-i şumun askerlerini kırarlar.

Tîg-i zikri ele alup giricek meydâna ol

Nefsi-i şûmuñ askerini ol tîgile kırmak gerek (1/61/2)

Şiirlerde zikir zülfikara da benzetilmiştir. Derviş hasmı (nefsi) ile cenk etmek isterse bunun yapılacağı en iyi yer meydandır. Burada zikir meydanı bir savaş meydanına benzetilmiştir.

Zülfikar-ı zikri alup Döldül'e olup süvar

Hasm ile cenk itmege meydân ararsañ gel berü (1/95/8)

Nüzûlî'ye göre, âşık varlığı terk edip, meydana gelmelidir. (1/119/6)

Varlığı terk eyleyüp meydâna gel meydâna

Ârı nâmûsı koyup devrâna gel devrâna (1/113/1)

Hû zikrini can u gönülden süren ve dost yoluna can baş koyan mürşid, zikir meydanına gelmelidir. (1/120/1) Âşık meydan-ı aşkta "hû" deyip, devran eder ve böylece vücudunu zeyn eder.

Devr idüp meydân-ı aşkda hû deyü âşık müdâm

Zeyn ider bâg-ı vücûdı kim bezer bu aşkıla (1/125/8)

Divanda Nüzûlî baş açık meydana gelmek ifadesini kullanır.

Baş açık meydâna geldüm yâ Resûlallâh meded

Emrüne fermana geldüm yâ Resûlallâh meded (2/21/1)

Âşık zikir ve davran ile meydan-ı aşkda özge hal alır.

Âşıkı meydân-ı aşkda özge hâle irgüren

Ey **Nüzûlî** zikrile devrân degüldür ya nedür (2/37/7)

Zikir meydanı asla boş kalmaz. Bir ulu gider ama onun yerini bir veli alır. (2/112/4) Divanda meydan-ı âlî ifadesi yer alır. Meydan-ı âlî Hakk'ın huzuru anlamında kullanılmıştır. (2/114/11)

Divanda ayrıca, safâ meydanı (2/127/1), fena meydanı (2/144/5) aşk meydanı (1/124/2), meydan-ı aşk (1/124/1), meydan-ı hakikat (2/35/2) terkipleri de kullanılmıştır.

12.Zikir

Tarikatların temelinde zikrin büyük önemi vardır. Bu durum zikrin Kur'an'da 256 yerde geçişiyle açıklanabilir. Hakiki zikir, Allah'ı düşünmek ve düşündürmektir. Zikir dilden kalbe, kalbden de bütün bedene inmelidir. Dilde kalan zikir gerçek zikir sayılmaz. Sûfiler manevi makamlara göre, Esmâü'l Hüsna'dan bazı isimleri vird edinirler. Bu isimler makam ve erkâna göre değişiklik arz edebilir. En üstün zikrin kelime-i şehadet olduğu söylenmiştir.¹³⁴

Zikir divanda zikr-i tevhit olarak geçer. Zikr-i tevhitten kaçana Nüzûlî “Yazıklar olsun” ifadesini kullanır. (1/4/7) Zikr-i tevhidin anlamı ancak mürşide varılarak anlaşılır. (1/29/4) Sâlikin sülûku tevhid-i esma ile (zikir) son bulur. (2/4/2) Bir gönülde zikr-i tevhit varsa Allah o gönle daima nazar eder.

Bir gönülde zikr-i tevhîd olsa dâim şöyle bil

Hak teâlâ ol gönüle her dem eyleye nazar (1/26/4)

Nüzûlî divanda “Esmâ-ı seb'ayı sürer dilimiz” ifadesini kullanır. Bu esma-i seb'a İbrahim Zahid Geylanî'nin belirlediği yedi isimdir. Halveti tarikatı bu isimlerin zikri üzerine kurulmuştur. Bu isimler: Lâ ilâhe illâllah, Allah, Hû, Hakk, Hayy Kayyûm ve Kahhâr'dır. Daha sonra bu isimlere Vehhâb, Fettâh, Vâhid, Ehad ve Samed isimleri

---

¹³⁴ M. Tatçı, *a.g.e.*, s. 390.

de eklenerek, bu isimlerin sayısı on ikiye çıkartılmıştır. Bu isimlerin mertebelerinden tam olarak istifade eden müride irşat icazeti verilerek, tarikat tacı ve hırka giydirilir.¹³⁵

Esmâ-yı sebâyı sürer dilimüz (1/20/7)

Zikirle ilgili divanda “seb’ayı seyr etmek” tabiri kullanılmıştır. (Esmâ-i seb’a) (2/108/5) Seba’yı seyr etmeyenin tevhitini bilemeyeceği vurgulanmıştır.

Müride zikri şeyhi verir. (1/68/6) Ehl/i zikre cahiller tan eyler. (1/27/1)

Kâinatta her canlının kendince zikrinin olduğu vurgulanır. Her canlı kendi lisaniyla Hakk’ı zikreder. (1/27/2)

Nüzûlî divanda zikr-i kalp ifadesini kullanır. Sıdk ve ihlâs ile mürşide gönül veren kalp zikri putasında sızarak pür nur olur.

Sıdk u ihlâsile cânâ mürşide gönül viren

Zikr-i kalbi pûtasında sızuban pür-nûr olur (1/28/5)

Zikir Nüzûlî tarafından taat ile birlikte de işlenir. Taat ve zikir ili kişinin elif kaddi dal olur. Yani kişi tevazu sahibi olur, kalbinden gurur ve kibri atar.

Mâ-sivâyı terk ider mürşid etegin tutar

Tâat ile zikr ile elif kaddi dâl olur (1/29/3)

Divanda “çevgan-ı zikir” terkihi geçmektedir. Zikir çevgana benzetilmiştir. Âşık, zikir çevganını ele alır ve başını top eder. Burada Nüzûlî çevgan oyununu araç kılarak, kendisindeki aşkı dile getirir.

Aluban çevgân-ı zikri biz bugün ey müddeî

Başımız top eyleyüp meydana gelmişlerdenüz (1/36/6)

Kesretten vahdete kaçan ism-i zattan geri duramaz, daim zikreder. (1/39/4) Derviş zikirle birlikte sema eder. (1/27/3) Nüzûlî, Halvetilerin şanının zikr-i hû (Allah zikri) olduğunu söylerken, Halveti tarikatında zikrin yerini ifade eder. (1/44/1)

¹³⁵Himmet Konur, *İbrahim Gülşenî, Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, İstanbul 2000, s. 29.

Zikretmekten gaye emr-i Hakk'a inkiyaddır. Buradaki emr-i Hak Kur'an'da geçen ilgili ayete iktibastır. Allah Kur'an da "fezkurini" emrini vermiştir. Bu sebeple beyitte zikir için farz ifadesi kullanılır. (1/63/3) (2/30/4)

Zâkir olmak farz kişiye her hâlile mezkûrûna

Emr-i Hakk'a inkiyaddur zikre talmaktan garaz (1/52/4)

Tevhid ü esma (Zikir) kalpten zulmeti alır götürür. (1/85/12) Zikr-i Hak âşîğın gönlüne aşkı doldurur.

Zühd ü taklîdden haber sorma baña zâhid bu gün

Zikr-i Hak'dan nâzil oldu gönlüme hünkâr-ı aşk (1/59/4)

Nüzûlî divanda "Halka-i tevhit ü zikrullah gel" ifadesini kullanır. Burada geçen Halka-i tevhit, zikir meclisini ifade eder. Allah'tan fazl-u rahmet isteyen halka-i tevhide ve zikrullah gelmelidir. (1/63/1) Yine cennet isteyen, batın ilini fethetmek isteyen, mirat-ı dilden hicabı silmek isteyen, halka-i tevhit ve zikrullah gelmelidir. (1/63)

Zikr-i Hû, âşîğın canını kâl eyler. Yani eritir. Bu Hak'ta fenaya ermektir.

Zikr-i hû'da cânuñı kâl eyleyüp

Âteş-i aşkda velî hem yana gel (1/64/2)

Gönlünde Hakk'ı isteyen, Allah'ı zikreder. (1/91/1) Hakk'ı isteyen asla tevhidi dilden bırakmamalıdır. Burada tevhit zikir anlamındadır.

Hakk'ı isterseñ ey cân koma tevhîd i dilüñden

Cân u gönülden her zamân koma tevhîdi dilüñden (1/72/1)

Âşîğı her dem ağlatan, andelibi hayran eden, talibi şeyhine kul eyleyen, âşîğın bağrını yakan kül eden, Allah zikridir. (1/99) Aşk nehrini bulduran zikridir. (2/42/2) Âşık darb-ı zikrin sohbetinde daima yanar.

Darb-ı zikrin sohbetinde hoş yanar âşık müdâm

Sen de eyle bagrı büryan yana yana hû deyu (2/115/3)

Dost elinden mey içenin dilinden zikrullah gitmez (1/120/7) Hakk'ı zikreleyen visale erer. (1/121/2) Halîka ulaşmanın doğru yolu zikirten başka birşey değildir. (2/50/3)

Divanda zikr-i cerhî ve zikr-i hafî ifadeleri geçer. Bu dıştan ve gizli olarak yapılan zikirleri anlatır. Bilindiği gibi, zikir içten ve sesli olarak yapılır. Tarikatlar genelde bu ikisinden biriyle zikir ederler.

Zikr-i cehrî zikr-i mahfîyle girüp halvetlere

Bârekallâh zi saâdet zevk-ı tenhâ eyledi (1/148/4)

Ameli ismi zat olanlar (zikir edenler) irfana kadem basarlar. (2/11/5) Zakir olanların kalbinin pası silinir. (2/34/4) Akşam sabah Allahı zikredenlerin yanlış işleri düzelir. (2/17/1) Ehl-i ikrar dilinde tevhitte tekrar eder. (2/45/3) Kişinin necatına sebep zikr-i ilahtır.

Necâtuña sebep zikr-i ilâh

Velâyet tahtına ol pâdişâh

Helâk olmadı diyen illâ'llâh

Lâ diyenler gümrâh olur (2/32/7)

Nüzûlî, Zikr-i Hakk'ı nefse riyazet ettirmenin bir yolu olarak görür.

Zikr-i Hakk'ile riyâzet itdûñ ise nefsüñe (2/46/7)

Zikr-i hak kalbe ziya ve cidardır. (2/56/4) Zikr-i tevhit kalbi münevver kılar. (2/63/3)

Nüzûlî'ye göre dünyada Hakk'ı zikretmeyen ahirette ona karşı bir utanç yaşayacaktır. (2/119/4)

Divanda Hz. Peygamber anlatılırken, “yedi bin yıl sürüp zikr-i Yezdani” ifadesi geçer. Bu, peygamberin ruhunun yaratılışından Hz. Âdem'e kadar geçen sureyi ifade eder.

Kudret kandilinde rûh-ı revânı
Yedi biñ yıl süzüp zikr-i Yezdân'ı
Ebu'l-ervâh olan cümleye şânı
Bizi güzel Muhammed'den ayırma (2/139/3)

Nüzûlî ikinci divanın 149. şiirinde seher zikrinden bahseder. Kişiyi ariflere karıştıran, dosta ulaştıran, kişiyi vuslata erdiren, ölmüş gönülleri diriltten, vahdete erdiren, âşığa cümle hicabı geçirtten, seher zikridir. (2/149)

Dîvânda zikirle ilgili, aşkla şevkle tevhit sürmek (1/123/4), ezkar-ı hu (2/8/4), zikir sürmek (1/120/1), zikre üns etmek (1/120/4) “dost diyüben” (2/30/1) ifadeleri ve deyimleri kullanılmıştır.

13.Edeb

Sözcük anlamı terbiye, incelik; kabul gören kurallara uyma demektir. Tasavvufî olarak ise kişideki bir meleke olup, onu kötü hal ve hareketlerden vazgeçirir. Tasavvuf tümüyle edepten ibarettir. Edep kurallara uymayı ve resmî olmayı gerektirir. Oysa sevgi ve dostluk tam olursa edebe uymak şart olmaktan çıkar. Edep gözetene edepli (edip) gözetmeyene edepsiz denir. Edep gözetene bisat ehlidir. Bazen edepsizlerden de edep öğrenilebilir. Lokman “Edebi edepsizlerden öğrendim” demiştir.¹³⁶

Kişi edepli olmadan asla kâmil insan olamaz. Kâmil insanın sermayesi edeptir.

Bî-edeb bî-erkân iken kişi kâmil m' olur aceb
Kâmil olmak ister iseñ kâmilleri eyle taleb (1/7/2)
Kâmil iseñ gel görelüm edeb ü erkân soralum
Zîrâ begüm kâmilligüñ sermâyesi cümle edeb (1/7/4)

¹³⁶Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 116.

Tarikata talib olanlar edepli olmalıdır. Edepli olanlar maksutlarına çabuk ulaşırlar. Edep tarikat hazinesidir, kişiye her yolları asan eder. Edepli olmayanlar asla irşad olamazlar. Edepli olanlar kendini bilirler.

Tarîkate tâlib iseñ kardeş edeb gözle edeb

Hakîkate râgıb iseñ kardeş edeb gözle edeb

Edebliler kâmil olur tizcek maksûdların bulur

Bî-edebler mahrûm kalur kardeş edeb gözle edeb

Edeb tarîkat kâmidur irâdet nerdübânıdır

Her yollaruñ âsânıdır kardeş edep gözle edeb

Bî-edebler kendün bilmez anlar için irşad olmaz

Edebliler mahrûm kalmaz kardeş edeb gözle edeb

Nüzûlî'nüñ tut pendini atma yabana kendüñi

Edebli bilür kendini kardeş edeb gözle edeb (1/8/1-2-3-4-7)

SONUÇ

Kulalı Mustafa Nüzûlî Divanı Dini-Tasavvufî Türk Edebiyatı içinde değerlendirilmesi gereken bir eserdir. Divanın hemen hemen bütün şiirleri tasavvufî içeriklidir.

Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı işlediği konular ve bu konuların işleniş tarzı bakımından geniş bir zümreye hitap eden bir edebiyattır. Doğuşundan bu güne kadar bu edebiyat birleştiricilik ve bütünleştiricilik gayesine hizmet etmiştir. Ahmed Yesevî'den günümüze kadar Yunus Emre, Kaygusuz Abdal, Ümmi Sinan, Niyâzî-i Mısırî Hacı Bektaş-ı Veli, Eşrefoğlu Rumî gibi birçok mutasavvıf şairin şiirleri hep bu amaca yöneliktir. Bütün mutasavvıf şairlerin şiirlerinde insanlara iyiyi güzeli anlatma, onlara Hakk'a giden yolu gösterme gayret ve çabası zaman zaman vezni ve kafiyeyi feda edecek derecede önemlidir.

Divanını incelediğimiz Nüzûlî'de de bu durum böyledir. O da insanlarla arasında bir gönül köprüsü kurup onları iyiye güzele ulaştırmak için şiirler söylemiştir. Bunu yaparken de vezin ve kafiyeyi geri plana atmıştır.

Divanındaki şiirlerinde aşk merkezli bir duyuş ve söyleyiş gözlenen Nüzûlî iyi bir tasavvuf eğitimi aldığını hissettirir. Bununla birlikte gönüle pek kıymet verdiği açık seçik ortadadır. "Gönül Allah'ın evidir." tasavvufî düşüncesi onun şiir anlayışının merkezine oturmuştur.

Mutasavvıf bir şair oluşunun gereği Nüzûlî aynı zamanda tarikat ehli bir kişiliktir. Halvetî tarikatına mensuptur. Şiirlerinde sunduklarını diğer tarikat ehli şairler gibi aynı zamanda tatbik eden ve yaşayan bir kişiliktir.

Şiirlerinden anlaşılacağı üzere tarikat ahkâmına, erkânına, sıkı sıkıya bağlıdır. Çalışmanın tarikat ile ilgili mefhumlar bölümünde ele aldığımız unsurlar bunun en belirgin şekilde ifade edilmiştir. Şeyh, pîr, derviş başlıkları altında toplayıp sunduklarımız onun tarikat geleneği sahibi bir şair oluşunu bize anlatır. Pir ve şeyh'in derviş için ne kadar önemli olduğunu anlatırken yüzyıllar boyunca süregelen bir tarikat geleneğini gayet ciddi bir biçimde ele aldığını söyleyebiliriz.

Yine bu bölümde işlediğimiz zikir ve edeb kavramları da divanda oldukça önemli bir yere sahiptir. Nüzûlî'nin bu iki kavramı ele alış ve işleyişi oldukça dikkat çekicidir.

Nüzûlî tasavvuf konularında ve tarikatla ilgili konularda ilk kez söz söyleyen bir şair değildir. O ne bir aşk ahlakçısı Yunus Emre; ne de tasavvufu sistemleştiren Muhyiddin Arabî'dir. Onun esas itibarıyla yeni şeyler ortaya koyma gibi bir endişesi de yoktur. Şiirleri de hak ve hakikati içinden geldiği gibi rahat bir eda ile söyleyivermiştir.

Ondaki bu rahatlık divanın dilinden de hissedilir. Nüzûlî Vezin ve kafiye bakımından tenkit edilebilecek bir şairdir. Söyleyeceklerini vezne ve kafiyeye asla değişmez.

Onun dili oldukça sadedir. Zaten Yunus takipçisi bir şairdir. Anlaşılması zor girift ifadeler pek rastlanamaz. Ancak dini-tasavvufi edebi geleneği içersinde ve klasik edebiyatın etkisiyle zaman zaman sanatlı söyleyişler görülür fakat bunlar manayı asla gizlemez.

Nüzûlî Divanı sahip olduğumuz kültür hazinesi içersinde yerini çoktan almış bir eserdir. Sayısız şair yetiştiren kültür varlığımız içinde Nüzûlî Yunus Emre Mevlana Celaleddin ya da Kaygusuz Abdal kadar sesini duyurmasa da güçlü bir zincirin halkası, muhkem bir duvarın bir tuğlasıdır. O da tarih sahnesinde rolünü oynamış, sözünü söylemiş mutasavvıf bir şairdir.

Bizim rolümüz ise onu, bu kültür mirasının sahipleri olan insanımıza anlatmak, tanıtmaktır.

KAYNAKÇA

- Banarlı, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C.I, İstanbul 1998.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, İstanbul 1998,
- Erdoğan, Kenan, Kulalı Mustafa Nüzûlî Divanı, Manisa 2004.
- Erdoğan, Kenan, Niyâzî-i Mısrî Dîvânı, Ankara 2008.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Tasavvufun Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul 2005.
- Güzel, Abdurrahman, Torun, Ali, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara 2003.
- Güzel, Abdurrahman, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, Ankara 2006.
- Abdurrahman Güzel, *Tekke Şiiri*, Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı III, Sayı 445–450.
- Himmat Konur, *İbrahim Gülşenî, Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, İstanbul 2000.
- Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 2007.
- Kurnaz, Cemal, *Hayâlî Bey Dîvânı Tahlili*, Ankara 1987.
- Onay, Ahmet Talat, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahları*, Ankara 2000.
- Sefercioğlu, Mustafa Nejat, *Nev'î Divânı'nın Tahlili*, Ankara 1990.
- Tatçı, Mustafa, *Yunus Emre Divanı –İnceleme*, Ankara 1990.
- Tolasa, Harun, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara 2001.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2005.
- Yeni Tarama Sözlüğü, Düzenleyen: Cem Dilçin, Türk Dil Kurumu, Ankara 1983.
- Yılmaz, Hasan Kamil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikat*, İstanbul 2002.